

19

carrer dels arbres

Revista anuari

Editorial

El jardí de Quint Licini

Dels Sentmenat als Sancliment
Les vendes de la casa de Badalona (1277-1280)

En el cinquantenari de la mort de
l'arquitecte Amigó. L'avi Joan

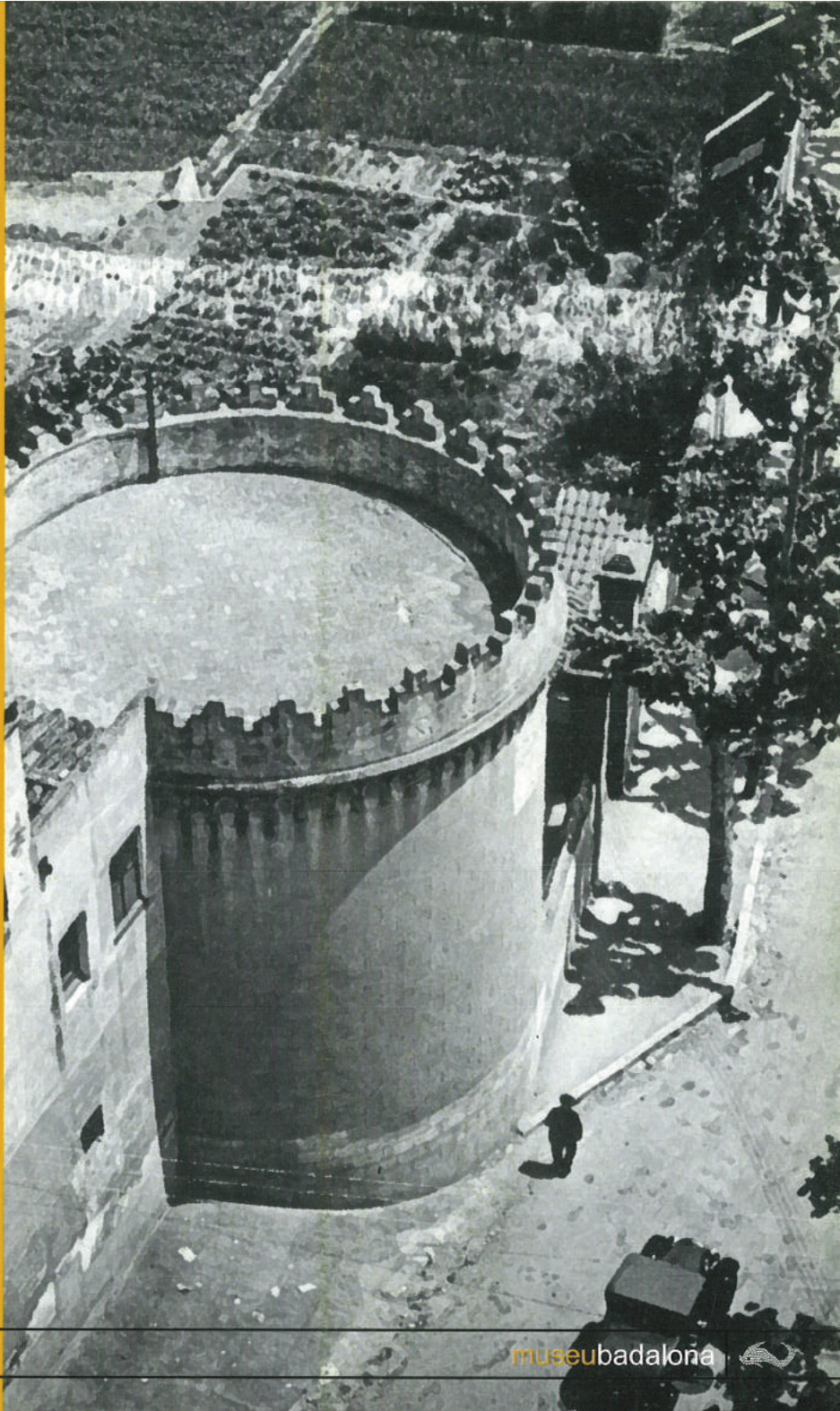
La torre del rellotge de Ca l'Arnús:
una estació meteorològica singular

L'educació pública a Badalona
en temps de la II República

En el centenari de Manuel Moreno Mauricio.
L'home que no es va voler posar de puntetes

Immigració i moviment veïnal a Llefià
Més història de la que us penseu

«Qué bonita és Badalona...». La transformació
urbana del front litoral, 1987-2007

19

carrer dels arbres

revista anuari

carrer dels arbres

Revista Anuari del Museu de Badalona

Tercera època, núm. 19. Desembre 2008

Direcció: Joan Mayné

Consell de redacció: Margarida Abras, Montserrat Carreras,
Esther Espejo, Esther Gurri, M. Dolors Nieto, Pepita Padrós

Correcció de textos: Margarida Abras

Secretària d'Administració: Isabel Mota

Fotomecànica i producció: Imprimeix, SL

Dipòsit legal: B-8553-2008

Edita: Museu de Badalona

Redacció, administració, subscripcions: Museu de Badalona,

Plaça de l'Assemblea de Catalunya, 1. Apartat de Correus, 104. 08911-Badalona,
telèfon 933 841 750

www.museudebadalona.cat

e-mail: info@museudebadalona.cat

Carrer dels Arbres no es fa responsable necessàriament de l'opinió que expressin
els articles signats.

Fotografia de la portada: Museu de Badalona. Arxiu Josep M. Cuyàs Tolosa.

Sumari

Editorial	5
El jardí de <i>Quint Licini</i>	7
<i>Montserrat Comas i Solà</i>	
Dels Sentmenat als Sancliment: les vendes de la casa de Badalona (1277-1280) ...	15
<i>Carles Díaz Martí</i>	
En el cinquentenari de la mort de l'arquitecte Amigó. L'avi Joan	33
<i>Joan Soler i Amigó</i>	
La torre del rellotge de Ca l'Arnús: una estació meteorològica singular	45
<i>Montserrat Guardiet i Gregori Muñoz-Ramos</i>	
L'educació pública a Badalona en temps de la II República	53
<i>Raquel Expósito Carneado</i>	
En el centenari de Manuel Moreno Mauricio. L'home que no es va voler posar de puntetes	75
<i>Enric Juliana</i>	
Immigració i moviment veïnal a Llefià. Més història de la que us penseu	97
<i>José Miguel Cuesta Gómez</i>	
«Qué bonita és Badalona...». La transformació urbana del front litoral, 1987-2007	109
<i>Francesc Peremiquel Lluch</i>	

EDITORIAL

L'any 2008 tindrà una significació molt especial en els annals del Museu: s'han obert al públic dos espais arqueològics, la Casa dels Dofins —un habitatge romà de classe benestant, a l'actual c/ Lladó—, que es presenta completament museïtzat, i el conducede d'aigües romà del c/ Pujol, on s'ha portat a terme una intervenció mínima per tal de fer-lo visitable.

S'ha produït també un fet que es pot qualificar de transcendent: l'inici de les obres de connexió entre les Termes romanes, al subsòl del Museu, i el *Decumanus* de *Baetulo*, al subsòl de la plaça de Font i Cussó. Serà una intervenció llarga i complexa, que donarà com a resultat una de les superfícies de restes arqueològiques cobertes més grans de Catalunya i marcarà, sens dubte, un abans i un després en la història del Museu.

Un cop acabades les obres de la connexió, i malgrat la crisi econòmica que ens afecta a tots, està previst portar a terme bona part de la museïtzació del *Decumanus*, de manera que el conjunt es preveu que es podrà obrir al públic el 2010, any en què Badalona serà capital de la cultura catalana.

Pel que fa al programa anual del Museu, aquest 2008 el balanç ha estat netament positiu. Cal destacar l'envergadura de la *Magna Celebratio*, que ha continuat incrementant la reconstrucció històrica, mentre guanya popularitat tant dins com, sobretot, fora de Badalona i esdevé, ja ara, una de les millors celebracions romanes del nostre país.

Les exposicions amb les activitats i publicacions relacionades, han estat molt variades i han tingut una notable assistència de públic. La mostra dedicada a Li-Chang es va fer coincidir amb el festival de màgia que porta el seu nom. Va ser espectacular l'estada al Museu del déu grec Esculapi, que ens va visitar en el seu camí cap a Empúries, el seu lloc original, gràcies a la col·laboració del Museu d'Arqueologia de Catalunya. L'art ha tingut un lloc destacat: s'han exposat estels de la col·lecció del club Mira-Mira, les obres de joves artistes presentades al premi de pintura Menarini, els dibuixos del gran creador de còmics Tomàs Marco Nadal, i pintures de l'internacionalment famós Àlvar Suñol. S'ha fet un homenatge al conegut fotògraf Josep Cortinas —que hauria fet 100 anys—, posant algunes de les seves fotos a la plaça que porta el seu nom.

També s'ha donat continuïtat a la sèrie *Imatges per a la Memòria*, que enguany s'ha dedicat als barris de Canyet —l'exposició va estar fins i tot a Can Rutí, on va batre tots els rècords de visitants— i de Progrés, sempre amb la col·laboració del veïnat i les entitats. I, finalment, s'han portat exposicions de producció externa: *Sedentaris. Els primers pobladors de Catalunya*, realitzada per "la Caixa"; *El Teatre en temps de Guerra i Revolució*, produïda pel Memorial Democràtic i *Les Mil i una rumbes*, del Museu de Mataró i la Diputació de Barcelona. Paral·lelament, les nostres *Llaunes d'abans, te'n recordes?* s'han pogut veure a l'IES la Llauna de la nostra ciutat, però també en altres llocs, com el Museu de Cardedeu i el de Mollet, on romandrà fins a finals de gener de 2009.

L'èxit també ha acompanyat les diverses ofertes culturals ja habituals en el programa del Museu, com són les sortides i les visites guiades, en les quals cal destacar les visites teatralitzades a la masia de Can Miravittes, portades a terme en el context de les Jornades europees de Patrimoni. Mereixen un comentari a part les Nits d'Estiu a l'Anís del Mono que, com en les altres edicions, no van poder atendre tota la demanda, ja que ben aviat es van exhaurir les localitats.

Gràcies a totes aquestes feines dedicades directament al públic i gràcies també a les tasques menys visibles però igualment importants que el Museu realitza internament en el dia a dia, la institució aconsegueix mantenir una sòlida presència a Badalona. També es guanya, creiem, la complicitat de la ciutadania que s'interessa per l'oferta del Museu i que, cada vegada més, li fa donacions d'objectes, fotografies i documents, que ingressen als seus fons i als de l'Arxiu Històric de la Ciutat. Gràcies un cop més per la confiança demostrada.

És també d'agrair la col·laboració, sempre qualificada alhora que desinteressada, dels autors dels articles d'aquest número del *Carrer dels Arbres*, dedicats a la història de la ciutat —des dels temps remots dels romans fins a l'actual segle XXI— i als seus personatges. Llegir-los ens aportarà, a banda de coneixements molt valuosos, una millor comprensió de la ciutat del present i la societat que la forma.

EL JARDÍ DE QUINT LICINI

MONTSERRAT COMAS I SOLÀ

Els romans varen tenir sempre una gran sensibilitat per la natura. Per aquest motiu les *domus*, les cases de la gent adinerada, solien tenir jardins molt amplis a la part del darrere, amb una gran quantitat d'arbres, plantes i flors.

Els jardins a les cases romanes

El primitiu jardí romà va ser l'*hortus*, l'hort, que solia cuidar la mare de família per cobrir algunes necessitats alimentàries. A partir del segle II aC la casa romana va experimentar un gran canvi amb la creació del peristil. Era un pati amb arbres, plantes i flors rodejat d'un pòrtic amb columnes que, d'alguna manera, permetia que la casa s'obris a l'exterior per tal que la natura hi entrés ordenadament: és el naixement del jardí urbà.

Les restes arqueològiques de la ciutat de Pompeia ens aporten una quantitat d'informació increïble sobre com era la ciutat abans de quedar coberta per la lava. No solament ens permet conèixer les cases i els edificis públics, sinó que també podem saber com eren els jardins de les *domus* abans que aquell 24 d'agost de l'any 79 dC, la lava del Vesubi les sepultés. Gràcies a la conservació dels grans troncs dels arbres calcinats per la lava i de les arrels, calcinades també, s'ha pogut saber quines plantes i quins arbres hi havia en els seus jardins.

La ciutat de Pompeia.

També gràcies als estudis arqueobotànics realitzats en les restes d'aquests jardins pompeians s'ha pogut conèixer quin aspecte podria haver tingut algun d'aquests espais, per exemple l'anomenat *Viridarium*, referit a la zona enjardinada pròpiament dita. Els resultats d'aquestes investigacions ens parlen de dissenys força elaborats, amb arbusts podats a certa altura provocant el tancament voluntari d'alguns espais, la separació d'ambients amb murets i tanques, o la utilització d'enreixats i gelosies fetes amb fusta o canya per assenyalar camins i parterres. També es va provar l'existència d'elements ceràmics de formes semblants a les dels nostres testos, amb flors o plantes vistoses que es distribuïen ordenadament, de forma simètrica, pel jardí, amb la finalitat d'embellir-lo encara més. D'altra banda, era molt usual l'ús de plantes enfiladisses com l'heura i la parra, que s'arrapaven sobre murs i columnes. També eren molt habituals les estaques de fusta per facilitar l'emparat de les vinyes formant petites gloriotes o pèrgoles per fer ombra, per on passejar a l'hora del sol.

Arbustos podats. Casa delle Venere in Conchiglia.

Una de les espècies que més caracteritzava el jardí romà era la dels arbusts, no solament com a elements per delimitar espais, sinó, i sobretot, podats fent figures geomètriques o animals, en un art que es va denominar en aquella època *ars topiaria* i que va ser creació d'un cavaller amic d'August, anomenat C. Mattius. El jardiner que s'ocupava d'aquesta feina, el *topiarius*, era l'encarregat de retallar els arbusts, sobretot el boix i el xiprer, fent tota classe de formes, com piràmides, cons, o representacions de divinitats, figures humanes, mitològiques, d'animals salvatges, etc. A vegades fins i tot retallava els arbusts dibuixant lletres amb el seu nom o amb el nom de l'amo.

D'altra banda, en els grans jardins de les *domus* senyorials, hi podien haver molts altres elements o arquitectures, com canals amb aigua, estanys o piscines, fonts i brolladors, avingudes estretes per a una o dues persones, avingudes amples, dites *gestationes*, perquè hi poguessin passar lliteres; gloriotes, hivernacles, templets sobre columnes, etc.

Pintura mural. Casa de Lívia a Prima Porta. Museu Nazionale Romano.

Al costat d'aquests jardins planificats, però, n'hi havia també d'altres que mostraven una disposició relativament informal, on les plantes i les flors es distribuïen sense cap projecte preestablert.

Tota aquesta informació tan abundant sobre els jardins en època romana ens confirma el gust dels romans per la jardineria i la natura, però hi ha encara un altre element que assenyala fins a quin punt aquesta afició era important i gairebé exagerada. És el cas d'algunes cases com la *domus* de Lívia a Roma o la Casa del Bracciale d'Oro a Pompeia, on les habitacions que donaven al jardí, tenien les parets decorades amb pintures que també representaven jardins, que permeten identificar tota classe d'arbres, plantes, flors, brolladors, ocells i elements arquitectònics col·locats per tot l'espai, en un intent de fer entrar encara més la natura dintre de la casa.

Pintura d'un jardí romà a la Casa del Bracciale d'Oro. Pompeia.

També en els murs que delimitaven el propi jardí, a vegades s'hi pintaven plantes i flors, amb la finalitat de prolongar de manera fictícia l'espai verd més enllà dels límits reals del propi jardí. Gràcies a la conservació de moltes d'aquestes pintures, ara, després de més de vint segles, podem saber com eren realment els jardins en època romana i els arbres, plantes i flors més habituals en aquell moment. Aquestes pintures són, doncs, vertaderes fotografies de l'època.

Arbres, plantes i flors

Quant als arbres que hi havia en els jardins romans, se solien trobar grans espècies que servien per proporcionar molta ombra, com els plàtans, sempre plantats als marges del jardí, al costat dels murs de tancament. El plàtan era l'arbre preferit a Grècia i Roma per poblar els passeigs i els jardins públics. Va ser portat a *Hispania* pels romans i era símbol de la resistència davant les desgràcies de la vida

El xiprer, provinent de l'illa de Xipre, va passar a Creta i d'allà a les costes de la península hel·lènica. A Roma hi degué arribar via Sicília. Els romans consideraven que una plantació de xiprers era el dot d'una filla, ja que la fusta d'aquest arbre era d'un gran valor per la seva utilització en ebenisteria i escultura. També es feia servir per formar cortines de protecció contra la violència dels vents i per delimitar el terme de les finques. Era considerat un arbre màgic i sagrat, i per als grecs era el símbol de la iniciació o la superació de la matèria.

L'olivera, que ja a la Grècia clàssica simbolitzava el temps i es relacionava amb el culte a Cronos, era igualment un dels arbres més comuns. També es troba relacionada amb Atena, deessa del saber, possiblement perquè al saber s'hi arriba mit-

jançant l'estudi i l'observació pacient de les regles de la natura, i l'olivera, com a arbre centenari, hi està directament relacionat. A l'antiguitat, l'olivera tenia un paper important en el món de l'esport, ja que els atletes es feien friccions al cos amb oli, i a més, a Atenes, les corones dels vencedors eren d'olivera.

El pi era un dels arbres més habituals i més típics a tota la Mediterrània. Està relacionat amb el mite de Rea, la mare de Zeus que va ressuscitar Atis en forma de pi. N'hi havia a gairebé tots els jardins mediterranis.

També hi havia una gran varietat d'arbres fruiters: figueres, pomers, perers, pruners, llimoners, codonyers, magraners, avellaners, etc. No hi solien faltar tampoc les espècies arbustives de fulla perenne, que ajudaven a crear un efecte de verdor; algunes d'elles eren triades pel seu valor ornamental: baladres, cireres d'arboç, llozers, murtres o bé l'acant, la cinoglossa o la vincapervinca.

Quant a les flors, hi havia una bona representació d'espècies que no diferien gens de les que tenim actualment. Per exemple, la violeta, una de les flors nobles de l'antiguitat; el lliri, que estava consagrat a Juno i era símbol de l'amor sublim, o la rosa, la flor de Venus, reina de les flors i símbol de l'amor, molt important en els jardins romans.

Hi havia, així mateix, una considerable diversitat de plantes. Era molt freqüent el llorer, un arbre de fulla perenne que en la iconografia d'August sempre és present com a símbol de prosperitat, d'eternitat i de l'autoritat imperial. L'heura, consagrada a Dionís (el déu Bacus dels romans), és símbol d'im-

mortalitat, eternitat i resurrecció ja que conserva, fins i tot a l'hivern, les fulles verdes.

De totes maneres, en els jardins romans no hi havia solament plantes ornamentals, sinó que n'hi havia d'altres que es plantaven especialment per fer-les servir per a altres usos. Per exemple, a tots els jardins hi havia un apartat dedicat a les plantes i herbes utilitzades per cuinar, com el romaní, l'alfàbrega, la farigola, la sàlvia, el fonoll, el gingebre o l'orenga. No s'ha d'oblidar que els hàbits culinaris dels romans estaven basats en un ús molt abundant d'herbes i espècies que utilitzaven sobretot en l'elaboració de salses a les quals aportaven gust i color. No hi havia ni una sola recepta que no portés algun tipus d'herba per potenciar la diferència de sabors.

També hi havia plantes que es feien servir per a l'elaboració de perfums i ungüents, als quals els romans eren tan aficionats. La mateixa paraula *perfum* té l'origen en el mot llatí *per-fumum*, que vol dir a través del fum, i fa referència al fum olorós que desprenien les plantes quan es cremaven habitualment en les cerimònies funeràries i en les ofrenes rituals. El perfum era considerat un producte de luxe, a causa al laboriós i complicat procés d'elaboració que requeria i de la dificultat per obtenir determinades espècies exòtiques que havien d'importar-se de llocs força allunyats. També s'utilitzaven certes plantes i flors per elaborar ungüents o pólvores perfumades que formaven part del tocador de les dones.

I, des del punt de vista terapèutic, en els jardins romans també hi havia una part destinada al manteniment d'un bon nombre de plantes considerades medicinals que es feien servir per

guarir petites malalties mitjançant la infusió o per obtenir-ne extractes que, barrejats amb greix animal o bé amb oli vegetal, servien per preparar unguents que s'aplicaven al cos.

El jardí de Quint Licini

El jardí de Quint Licini es va descobrir l'any 1957, en excavar a l'actual plaça de l'Assemblea de Catalunya. En l'excavació es va trobar un gran espai, interpretat com un jardí, que tenia al centre un estany de planta rectangular de 13,30 m de llargada per 6,30 d'amplada i amb una profunditat d'1 a 1,22 m. Els dos extrems acabaven amb dues exedres semicirculars i en un dels angles hi havia cinc graons que facilitaven la baixada a l'interior.

Aquest jardí formava part d'una gran casa senyorial romana de finals del segle I dC, en una habitació de la qual es va trobar la *tabula hospitalis*, un document en bronze que recull el

Estany del Jardí de *Quint Licini* en el moment en què va ser descobert.

pacte d'hospitalitat celebrat el 8 de juny de l'any 98 dC entre els *baetulonenses* i el patrici Quint Licini Silvà Granià. El fet de trobar aquesta *tabula* a l'interior d'aquesta *domus* ha fet pensar que l'important personatge que hi apareix, anomenat Quint Licini, devia ser, possiblement, l'amo de la casa.

Tabula hospitalis trobada a *Baetulo*, a la casa de Quint Licini Silvà Granià, i datada el 8 de juny de l'any 98.

L'any 2007 el Museu va portar a terme l'adequació museogràfica d'aquest espai per obrir-lo a la visita pública, i es va procedir a l'estudi del jardí i de la piscina per tal de poder saber amb la màxima precisió quin havia estat el seu aspecte i quina vegetació hi havia hagut en aquest jardí fa 2.000 anys, per la qual cosa es va començar per fer anàlisis arqueobotàniques i de pol·len en diverses zones de l'interior de la piscina i del seu voltant.

Aquestes anàlisis, realitzades per un equip dirigit pel Dr. Jordi Tresserras Juan (SERP, Universitat de Barcelona), es varen centrar en l'estudi combinat de macrorestes (llavors i fruits) i microrestes (pòl·lens i fitòlits). Es varen recollir cinc mostres de sediment del terra de la piscina i de les escales que baixen a l'interior i es varen enviar per ser analitzats als Serveis Científic-tècnics de la Universitat de Barcelona.

Els resultats dels estudis arqueobotànics han detectat la presència de diversos indicadors que han proporcionat dades sobre les espècies genèriques dels arbres, plantes i flors que hi hauria pogut haver en el jardí de Quint Licini fa més de vint segles. Els resultats han estat els següents:

L'espectre pol·línic arbori està dominat per pins (*Pinus* spp.), que seria el tipus més abundant en el jardí. El pi, que servia sobretot per donar ombra, antigament estava dedicat a la deessa Cíbele i a Pan, i era considerat una de les coses més belles que hi podia haver en un jardí.

En ordre d'importància segueixen les alzines carrasques (*Quercus ilex-coccifera*) i els roures (*Quercus caducifolis*). Aquests dos arbres, en època antiga, eren considerats sagrats i simbolitzaven la justícia i la força.

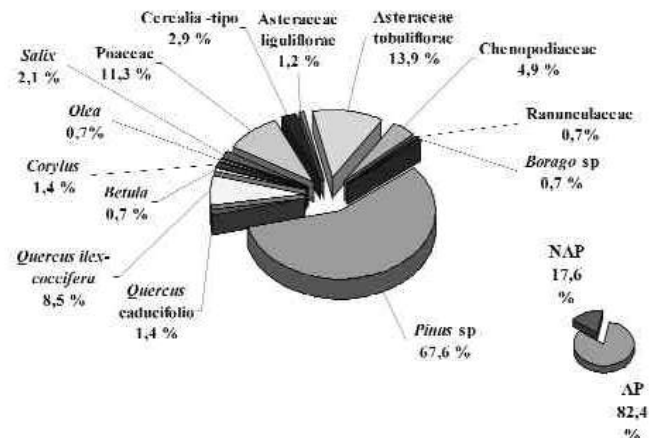
Una altra espècie arbòria que s'ha documentat en aquest jardí és el bedoll (*Betula*). Aquest tàxon devia provenir de les muntanyes més altes de la regió, com poden ser el Montnegre i el Montseny, gràcies a la gran capacitat de dispersió pol·línica

Bedoll (*Betula*).

que caracteritza a aquesta espècie. Malgrat això, i malgrat que el pol·len de bedoll pot recórrer grans distàncies, també és molt possible que estigués plantat com a espècie ornamental en alguns jardins de la ciutat, com aquest que estem estudiant. A més, és absolutament imprescindible, en parlar d'aquest arbre, constatar la similitud del seu nom llatí, *betula*, amb el nom de la ciutat romana de *Baetulo*. Aquesta casualitat no pot deixar de fer-nos pensar que potser la presència relativament abundant en època romana d'aquest tipus d'arbre a la ciutat, va propiciar que acabés donant-li el nom amb el qual ha passat a la història.

L'olivera s'ha constatat en quantitats molt mínimes igual que la poca presència de salzes (*Salix* spp.), ambdós provinents dels boscos de ribera. Quant als arbres fruiters, les anàlisis només han documentat la presència de l'avellaner (*Corylus*).

Els resultats respecte a les plantes no aporten novetats significatives, ja que tots els tàxons pertanyen a herbes molt comuns en els assentaments humans. Sí que és rellevant la presència de les asteràcies, ja que aquest tipus presenta flors molt vistoses que se solen utilitzar en jardineria, com per exemple les margarides, que s'han trobat majoritàriament en aquest jardí. La paraula *margarita* ve del grec a través del llatí i significa *perla*. En el fòrum romà, en època republicana hi havia el *Porticus Margaritaria*, dominant la zona, i el seu nom era degut als mercaders de perles que hi tenien les seves tendes.

També de la mateixa família de les asteràcies s'ha documentat la presència de diverses espècies: la camamilla, una planta que simbolitza la resistència a les dificultats; la calèndula, el nom de la qual prové del llatí *Calendae* (calendari) que designa el primer dia de cada mes; i el crisantem, una flor que representa la sobrietat, la noblesa i l'honestat.

Encara que amb menys abundància, també s'ha constatat la presència d'una sèrie de plantes amb flors molt vistoses, com les anemones, el matallops blau, l'aliguenya o guants de la Mare de Déu, les vidalbes i les englantines.

El fet que els pòl·lens de totes aquestes plantes no es dispersin per l'aire, sinó que ho fan a través dels insectes, indicaria que totes elles podrien haver-se trobat *in situ*. A més, en ser flors tan boniques i vistoses, donaven una gran varietat de color als parterres del jardí de Quint Licini.

D'altra banda, la presència, encara que no gaire abundant, de la borraïna (*Borago*) i la dispersió del seu pol·len a través dels insectes, confirmaria que aquest tipus de plantes també es

devien trobar *in situ* o en algun lloc molt proper. Concretament la borraina, encara que no sol ser una planta de jardí, sí és molt habitual en els horts, ja que les seves fulles s'aprofiten com a verdura.

Finalment, cal remarcar la presència de *Cyperaceae* i de crisofícies, que són indicadors d'humitat, com els joncs, que s'associen sempre a la presència d'aigua. És lògic pensar que, havent-t'hi un estany tan gran al mig del jardí de la casa de Quint Licini, hi havia d'haver plantes aquàtiques, bé a l'interior com un element d'embelliment, o bé que haguessin crescut al voltant.

Herbes medicinals per cuinar

Ja hem dit que gairebé tots els jardins romans tenien una petita zona dedicada al cultiu de plantes o herbes destinades a usos no ornamentals. En les anàlisis realitzades al jardí de Quint Licini, s'ha detectat la presència d'algunes plantes o herbes que se solien utilitzar en medicina casolana per elaborar petits remeis, com per exemple la camamilla, que es prenia en infusió per curar trastorns digestius; la calèndula, utilitzada en forma d'ungüent com a cicatritzant i per a diferents malalties de la pell; i la borraina, de la qual s'extreia un oli que es feia servir com a diürètic i per treure la melancolia i animar l'esperit. Aquesta mateixa planta aromàtica també se solia menjar, ja cuinada com una verdura bullida o crua servida com una amanida.

Com a conclusió de tots aquests resultats, en podem extreure una constatació i és el fet de comprovar que els tipus d'arbres i plantes que s'han documentat en el jardí de Quint Licini són els mateixos que ara coneixem i que encara segueixen ador-

nant els nostres jardins. D'alguna manera, la natura es perpetua al cap de més de vint segles, gràcies al clima i a les condicions geogràfiques.

Bibliografia

AA.DD. (2005). *Jardins d'Empúries. La jardineria en època romana*. Empúries: Museu Arqueològic d'Empúries.

CIARALLO, Annamaria (2002). *Il giardino pompeiano*. Napoli: Electa.

CIARALLO, Annamaria (2006). *Pompei Verde*. Napoli: Electa.

MAZZOLENI, Donatella (2004). *Domus. Pittura e Architettura d'illusione nella casa romana*. Roma: Ed. Arsenale.

SEGURA MUNGUÍA, Santiago (2005). *Los jardines en la antigüedad*, Universidad de Deusto.

DELS SENTMENAT ALS SANTCLIMENT: LES VENDES DE LA CASA DE BADALONA (1277-1280)

CARLES DÍAZ MARTÍ

La casa de Badalona és un dels punts de més interès del centre històric de la nostra ciutat, al barri conegut actualment com Dalt de la Vila. La seva rellevància històrica resta fora de tot dubte, ja que era la residència dels senyors feudals més destacats de la població, de la qual depenien nombrosos badalonins.

També coneguda com a Torre Vella, aquesta edificació, avui seu d'un col·legi, al costat de l'església de Santa Maria, és potser l'element que més recorda el passat medieval i modern de la nostra ciutat. El portal renaixentista, les arcades lobulades de la façana, els escuts heràldics i d'altres elements ens evoquen un passat de moltes centúries, les que van de l'alta edat mitjana fins a l'inici de l'edat contemporània, amb unes estructures socials, polítiques i econòmiques molt diferents de les actuals, en les quals els senyors d'aquesta torre desenvolupaven un paper protagonista. En aquest sentit, és molt significatiu el que sabem de la casa de Badalona a l'edat moderna: unes fosses l'encerclaven, disposava d'una torre de

defensa de planta circular que comunicava, mitjançant un pont llevadís, amb la zona residencial, i tenia un perímetre —limitat pels carrers de la Costa, Fluvià i l'església de Santa Maria— molt superior a l'actual,¹ avui ocupat per un bon nombre d'edificacions contemporànies.

Després d'una primera referència de la casa de Badalona proporcionada per Josep Maria Cuyàs i Tolosa, de l'any 1094,² que considerem mal datada,³ les següents notícies relacionen la casa de Badalona, i també la jurisdicció del terme, amb la família dels Montcada i els Sentmenat. Segons una hipòtesi que es basa en l'acta de consagració de l'església de Santa Maria (1112), els Sentmenat eren els descendents d'uns feudataris dels Montcada, els Arnall, que actuaven en representació d'aquests a la vila.⁴ La primera menció de la denominació *casa de Badalona* té lloc, tanmateix, en la venda que Gastó VII de Montcada, vescomte de Bearn, féu del domini alodial a Pere de Sentmenat, ja al 1260.⁵ L'any 1277 la propietat passà a mans de Guillem Durfort, que quatre anys més

tard la vengué a Pere de Santcliment. El llinatge dels Santcliment, procedent de la capital veïna, va tenir la senyoria de Badalona durant segles. Fins i tot després de maridar-se

La plaça de Barberà. L'església de Santa Maria amb la façana inacabada i, a la dreta, la torre de defensa de la Torre Vella. Museu de Badalona. Arxiu Josep M. Cuyàs Tolosa.

Elionor Beneta de Santcliment amb Ferrer de Gualbes, els descendents mantingueren el cognom Santcliment per disposició testamentària (1560). L'any 1600, però, l'heretat passà a mans de Bernat Galceran de Pinós, per la qual cosa els senyors de Badalona foren del llinatge de Pinós.⁶ El 1702 aquests senyors reberen el títol de marquesos de Barberà, pel qual són més coneguts a Badalona, ja que el seu nom figura en una plaça i un passatge del barri antic de la ciutat.⁷

Ens centrem, en aquest treball, en les transmissions patrimonials de la casa de Badalona que van tenir lloc al tercer quart del segle XIII. Només en el període de quasi quatre anys, els que s'escolen entre gener de 1277 i desembre de 1280, van tenir lloc dues vendes, de manera que la casa passà dels Sentmenat als Santcliment, amb el curt intermedi de Guillem Durfort.

Portal d'entrada de la Torre Vella, d'estil renaixentista, i accés a l'antic fossar a mitjan segle XX. Museu de Badalona. Arxiu d'imatges. Fons i fotògraf: Josep Cortinas Suñol.

Els Sentmenat

Hem parlat de l'aparició dels Sentmenat, Pere i Guillem, en l'acta de consagració de l'església de Santa Maria a l'inici del segle XII. Des d'aleshores fins que adquireixen la plena propietat de la casa de Badalona el 1260, tenen un paper destacat a la població, com ho posen de manifest les notícies que han pervingut.

El 1112 Pere de Sentmenat hagué de renunciar a les seves pretensions a la sagrera de Badalona.⁸ El 25 de març de 1215, un altre Pere de Sentmenat estableix a Guillem Gotmar un mas que l'establient posseeix per la canònica de Barcelona, així com una feixa de terra amb arbres.⁹ Tenint en compte que el mas es troba en el lloc anomenat Pomar, ens trobem molt probablement amb l'inici d'aquest llinatge en el castell de Gotmar.¹⁰ De 1238 daten tres notícies que ens assabenten dels alous dels Sentmenat a la parròquia de Badalona: Arsenda de Mar, Berenguera de Mar i Berenguer de March reconeixen cadascun tenir un mas sota domini de Pere de Sentmenat.¹¹ Poc després, Pere de Sentmenat estableix el mas Çarriba a Berenguer Joan (1259),¹² i el 1265 consta que Agnès, que havia estat muller de Pere de Sentmenat, estableix una peça de terra a Pere de Labariga.¹³

Aquest darrer document permet establir amb seguretat la identificació dels Sentmenat que apareixen a la documentació badalonina amb els castlans del castell de Sentmenat, feu -dataris dels Montcada. Agnès correspon, sense dubte, a Agnès de Ribes. Nogensmenys, tres dels seus marmessors testamentaris, Ramon, Arnau i Guillem, són d'aquest llinatge, tal com es desprèn del document d'establient anteriorment mencionat. Podem, aleshores, valer-nos de l'arbre genealògic

dels Sentmenat,¹⁴ castlans i senyors de Sentmenat, com a referència dels diferents membres del llinatge que actuaren durant aquells anys a Badalona:

Pere (I) († v 1170) - Ermessenda
Pere (II) († d 1213) - Elisenda o Ermessenda
Pere (III) († v 1230) - Elisenda de Fortea
Pere (IV) († v 1261) - Agnès de Ribes
Pere (V) († v 1326/1328) - Saurina de Torrelles

És patent, en resum, que els Sentmenat, en una època globalment de prosperitat econòmica,¹⁵ van fer rendibles les seves possessions a Badalona mitjançant els establiments emfitèutics, augmentant, en conseqüència, la seva riquesa per l'aportació de censos i altres prestacions. Aquest domini sobre el territori i els seus pobladors es va completar amb l'adquisició, per part de Pere IV de Sentmenat, de la casa o torre de Badalona (1260), que aportava més terres, masos, alous i homes al seu patrimoni.

Dels Sentmenat als Santcliment

El que sabíem fins ara de la venda que Pere de Sentmenat — de fet, Pere V— efectuà de la casa de Badalona procedeix d'un resum d'un pergami de l'Arxiu Barberà que va ser transcrit per l'historiador badaloní Josep Maria Cuyàs: «Don Pedro de Sentmenat vende a D. Guillermo Dufort en puro, libre y franco alodio su casa fortaleza de Badalona con todos sus mansos, honores y posesiones, cultas o hiermas, árboles de toda especie, prados, pastos, bosques, garrigas, hombres y mujeres y demás derechos de dicha casa situada en Santa María de Badalona, junto con todo lo demás que debe cobrar

en dicha parroquia, censos, laudemios, emolumentos, etc., del modo que él y su padre lo habían poseído, por el precio de 22.000 sueldos barceloneses. Fue hecha a 15 de las calendas de febrero del año 1277 en poder de Pedro Marc, notario de Barcelona». ¹⁶

Escut heràldic de la família Santcliment a la façana de migdia, plaça de Font i Cussó. Museu de Badalona. Arxiu d'Imatges.

La consulta d'una còpia d'aquest document (doc. 1 de l'apèndix documental) aporta un conjunt de dades que enriqueixen la simple compravenda amb un seguit de circumstàncies prou interessants. ¹⁷ En primer lloc, ens assabentem que Pere de Sentmenat és un jove de 17 anys que actua amb el consentiment i voluntat del seu oncle i tutor Ramon de Ribes («de consilio, nichilominus, auctoritate, assensu et voluntate Raymundi de Rippis, avunculi mei, et tutori michi datis in testamento dicti patris mei»). És evident que Ramon de Ribes era germà de la seva mare Agnès, morta ja des del 1269.

La causa que provoca la venda de la casa, amb tot el que comporta («cum fortitudine eius domus, et cum mansis et omnibus aliis honoribus et possessionibus suis, cultis et heremis, in montibus et planis, per omnia loca, et cum olivariis et aliis arboribus diversorum generum, et cum pratis, pascuis, silvis, garrigiis, venationibus et devesiis, et cum hominibus et feminis, et cum introitibus et exitibus suis, et cum terminis, pertinentiis et aliis iuribus universis predicta domus»), més tot el que posseeix a Badalona (rèdits, censos, lluïsmes, joves, intesties, eixorquies, etc.), és la urgència en el pagament de deutes i la impossibilitat de fer-hi front amb béns mobles.

En primer lloc, es deuen 800 morabatins a Arnau d'Artesa en concepte del dot de Blanca, germana de Pere de Sentmenat. ¹⁸ Aquest deute gravava la pròpia casa de Badalona. 900 morabatins més s'havien de satisfer a Elisenda, muller de Tomàs de Vernet, a causa del seu casament i per altres drets que Elisenda tenia sobre els béns del difunt Guillem de Ribes, oncle de Pere de Sentmenat, del qual era hereu. A aquesta quantitat se n'havien d'afegir d'altres, la suma de les quals no s'especifica, que procedien de l'heretat de l'esmentat Guillem de Ribes.

A banda dels oncles materns —Ramon és tutor i Guillem el designa hereu— també intervenen altres membres de la família Ribes: els germans Ramon i Arnau de Ribes avalen la venda de Pere de Sentmenat (doc. 2), o sigui, es comprometen a respondre econòmicament dels perjudicis que tercers puguin causar judicialment al comprador, Guillem Durfort, per la compra efectuada, sempre i quan la causa i el litigi no siguin instigats pel propi comprador. Cap dada permet realitzar la hipòtesi de si el tutor i oncle Ramon de Ribes i el garant Ramon de Ribes són la mateixa persona, o sigui, si els garants eren oncles o bé cosins de Pere de Sentmenat.

Per tant, davant la necessitat de subvenir a despeses familiars inexcusables, el jove Pere (V) de Sentmenat es veié obligat a desprendre's d'alguna possessió. L'elecció recaigué en tot el que tenia a Badalona —potser el fet que el dot de la germana Blanca estigués garantit per la casa de Badalona en fou determinant—, de manera que el llinatge es desvinculà completament de la història de la vila. Tanmateix, conservaran la senyoria de Sentmenat durant molts segles i constituïran un llinatge de l'alta noblesa catalana.¹⁹

Entren en escena, a continuació, els Durfort i, amb ells, la influència del patriciat urbà a Badalona, que es veurà consolidat amb els Santcliment, llinatge procedent també de la capital catalana. A tall d'exemple, és prou significatiu que un carrer de Barcelona, actualment Abaixadors, tingués com a nom Durfort fins al segle XV. Aquesta família va participar activament en la política municipal i gaudia d'un gran prestigi. El comprador de la casa de Badalona el 1277, Guillem Durfort, va participar en les Corts en qualitat de síndic de la ciutat, de la qual va assolir el càrrec de con-

seller en cap el 1291.²⁰ També fou ambaixador del rei Jaume II.²¹

Una de les activitats dels Durfort era l'adquisició de propietats, tant rústiques com urbanes. Ha quedat constància d'una intervenció a Badalona, l'any 1231, quan Guillem Pons i la seva muller vengueren a Berenguer Durfort un alou a Canyet.²² Guillem Durfort va veure rendible la compra de tot el que Pere de Sentmenat tenia a la parròquia de Santa Maria de Badalona i hi va invertir 22.000 sous barcelonins. El curt període com a senyor de Badalona li va reportar, tanmateix, un benefici de 1.000 sous, la qual cosa comporta un augment del preu superior al 4,5% en gairebé quatre anys. No es pot descartar que Guillem Durfort augmentés el patrimoni de la casa de Badalona durant aquest període de temps, però és evident que aquesta revalorització indica la consideració econòmica creixent d'una propietat d'aquestes característiques.

Com s'ha dit, Pere de Santcliment realitzà la compra de tot el que Guillem Durfort posseïa a la parròquia de Santa Maria de Badalona, el 18 de desembre de 1280 (doc. 3). Pere de Santcliment és qualificat en el document de compravenda com a escriptor reial. És indubtable que es tracta del que fou escrivà major de l'infant Pere (1268-1276) i, en el moment de la compra, ja en el regnat de Pere el Gran, cap de l'escrivania. Aquesta responsabilitat, que va exercir fins al 1286, comportava l'assistència als consells reials, la custòdia dels segells i registres, i l'examen i control dels notaris, entre d'altres funcions.²³ Pere de Santcliment era, per tant, un important funcionari i conseller. Des d'aquesta posició d'estret col·laborador del monarca va poder enriquir-se notablement, tal com es posa de manifest en les diferents compres realitzades

durant aquell període: les rendes de la batllia de la ciutat de València (1277), la torre de Bell-lloc a Sant Andreu de Palomar (1278) i la casa de Badalona (1280).²⁴

Un cop deixada l'escrivania reial, Pere de Santcliment apareix com a ciutadà barceloní i ben aviat formarà part de les institucions de govern de la ciutat. Continuà la inversió de la seva riquesa en l'adquisició de rendes reials alienades (Barcelona, les Franqueses del Vallès i Cardedeu), delmes (Sant Andreu de Palomar)²⁵ i propietats (mas de la Murta).²⁶ A més, consolidà els seus dominis amb nous establiments, tal com s'ha comprovat a Sant Andreu de Palomar. A la seva mort, ocorreguda el 1303, deixà un extens patrimoni als seus hereus, tal com ho evidencia l'inventari redactat a l'efecte.²⁷

L'objecte econòmic: la casa de Badalona

Ja hem vist anteriorment com Pere V de Sentmenat venia a Guillem Durfort no tan sols la casa de Badalona amb tot el que comportava, sinó també la resta de propietats i drets que posseïa al terme parroquial badaloní. En el document, però, no s'especificava en què consistien aquestes propietats, sinó que se'n feia una referència genèrica. Ben diferent és la situació en el document de compravenda entre Guillem Durfort i Pere de Santcliment, en què s'especifiquen individualment tots els béns. Pel seu indubtable interès, s'ha transcrit completament el contingut d'una còpia en paper d'aquest document (doc. 3).²⁸

Tal com ja se sabia per la bibliografia, el preu de la transacció fou de 23.000 sous barcelonins. L'escriptura fou presa pel notari barceloní Pere Marc. Al final del document ens assabentem que l'objecte econòmic de la venda estava hipotecat a causa del dot

de Guillerma, muller de Guillem Durfort. A conseqüència d'aquest fet, Guillerma renuncià a aquest dret i confirmà la venda del seu marit. Uns dies després, el 27 de desembre, Guillem Durfort es comprometé a sortir en defensa de Pere de Santcliment si el bisbe de Barcelona o l'església de Badalona movien una demanda sobre la compravenda efectuada.²⁹

La primera propietat que apareix en el document és la pròpia casa de Badalona, en la qual s'inclou la fortalesa, diferents cases i construccions, dos colomars, dos horts amb trilles, oliveres, arbres de diferent tipologia, vinyes, així com altres honors, conreats o erms, que són «ad propriam culturam» de l'esmentada casa.

A continuació, sis masos, el domini útil dels quals correspon a Jaume Soler, Pere Ferrer, Andreu de Mar,³⁰ Bernat Casals, Berenguer Amat i Berenguera de Santmartí.³¹ S'hi inclouen no tan sols la propietat alodial dels masos, sinó també tots els honors i possessions, així com els homes i dones que hi habiten. Malauradament, la localització d'aquests masos no és possible mitjançant la documentació, que res en diu. Tampoc no podem acudir a l'ajut de la bibliografia, ja que de molt pocs masos se'n coneixen els propietaris en èpoques tan reculades com el tercer quart del segle XIII.³² És de suposar també que alguns, si no tots, ja deuen haver desaparegut.

Tot seguit s'enumeren els propietaris útils d'un conjunt de cases i honors, que són Arnau de Far, Guillem de Pont, Bernat Badaló o Badalona, Miró de Serra, Berenguer de Rexach, Pere de Talamanca, Ramon de Closes, Guillem de Coma, Sibil·la de Talamanca, Bernat d'Arenys, Bartomeu Tarragó i Bartomeu de Vinyoles. En tractar-se de cases, el més proba-

ble és que estiguin situades al nucli principal de la vila, la Sagrera, a redós del temple parroquial i la pròpia casa de Badalona. Alguns dels cognoms són ja coneguts com a habitants de la Badalona medieval.³³

A continuació es fa un incís prou important, ja que dels anteriors propietaris es diu que «habent et tenent per me et sub dominio et alodio meo, pro quibus sunt homines mei». Es tracta, per tant, d'homes propis del senyor, i que, en conseqüència, tenien la llibertat restringida per un conjunt de drets senyorials coneguts com a mals usos, la finalitat dels quals era assegurar que el mas seria habitat i les terres, treballades. Així, el senyor en rebria els corresponents censos, de forma que quedava garantida la rendibilitat de l'establiment emfitèutic.³⁴ D'aquí l'interès del senyor, tal com es posà de manifest quan el mateix any 1280 Pere de Santcliment feia aclarir si Jaume Garrell era un home propi del rei o seu. Aquest fou un motiu de tensió important, tal com es posà de manifest a final del segle XIV, en què els Santcliment i els seus homes pledejaren sobre aquesta qüestió.³⁵

Després apareixen el mas de Guillem Joan i els honors de Simó de na Fina, Bernat de Coma, Ramon Dalmau, Bernat Gotmar, Guillem de Montcerdà, Berenguer Carbó, Berenguer de Montoliver, Jaume Arbert, Arnau de Torrebadal, Bernat de Plana, Pere Pelleter, Ramon de Girona, Pere d'Arcers, Pere de Vallromanés i Oller Badaló o Badalona. Totes aquestes propietats tenen en comú que pertanyen al domini de la casa de Badalona. Creiem que Guillem Joan no és home propi per raó del seu mas, ja que en cas contrari, hauria d'haver estat inclòs amb els sis masos anteriors, els propietaris útils dels quals sí que són homes propis.³⁶

Tot seguit s'inclouen a la compravenda uns drets que són donats per costum al senyor de Badalona per part de Bernat de Garriga, Guillem Bofill, la senyora na Viedora, Bernat Nadal, Pere de Reixac, Bernat Mataró, Pere Pelegrí, Guillem de Mates, Bernat d'Alcacarra, Bernat Rubí, Ramon d'Arenys, Bernat de Mates, Berenguer de Vilar, Pere Carcerenya i altres no especificats. Els drets inclouen joves («iuvis»), formatges («caseis»), censos («censis»), jornals («jornalibus») i altres de difícil identificació («fexuriis paleere»)³⁷. En tot cas, no hi ha dubte que ens trobem davant de drets pel domini alodial d'unes propietats com a resultat del seu establiment emfitèutic. De fet, per l'inventari de 1303 se sap que Pere de Santcliment rebia anualment 427 sous i 8 diners, 7 quateres i 3 quartans d'ordi, 3 quateres i 3 quartans d'espelta, 15 parells

Vista general del carrer del Temple, amb l'església de Santa Maria i la Torre Vella al fons.. A *Barcelona a la vista*, àlbum de fotografias, [190?]

i mig de capons, 5 diners per gallines, 17 feixes de palla, 17 formatges, 17 quaternes d'ous, 22 joves i 12 jornals, així com censos parciaris de les collites de blat, vi, horta i fruits per part dels seus emfiteutes.³⁸

De forma explícita s'inclou un dret del senyor que ens informa de les activitats pesqueres dels habitants badalonins en aquella època: la facultat de rebre una certa quantitat de peixos que haguessin estat pescats des del riu Besòs —s'entén que es refereix a la desembocadura— fins al lloc anomenat Roca de Xeix. Aquest topònim se situa a l'actual municipi del Masnou.³⁹

Fins aquí tota l'enumeració de les persones que depenien, d'una forma o una altra, de la casa de Badalona i del seu pos-

La Torre Vella vista des del campanar de Santa Maria, al primer quart del segle XX. A la imatge observem les dimensions de la torre de defensa. Museu de Badalona. Arxiu Josep M. Cuyàs Tolosa.

essor, Guillem Durfort, i que eren objecte també de la venda realitzada. Podem, doncs, resseguir els cognoms d'una part dels habitants de la Badalona medieval, alguns dels quals són ben coneguts a la bibliografia.⁴⁰

Per acabar de completar tot allò que és objecte de la venda, s'enumeren de forma genèrica un conjunt de béns i drets que pertanyen al senyor de Badalona. Apareixen, doncs, tots els honors i predis de la casa, els prats, les pastures, els boscos, les garrigues, les deveses, els estanys, les muntanyes, les fonts, les aigües i els aqüeductes. Com a serveis a percebre s'especifiquen els censos, els agrers, les tragines (treball de sembradura realitzada en un dia amb un bou), els serveis i els emprius. Finalment, els mals usos aplicats als homes de remença, que són les redempcions dels homes i les dones, o sigui, la quantitat de diners que s'havia de pagar per desvincular-se del mas; les intesties o impost a pagar quan el tinent d'un mas mor intestat; les eixorquies, que consistien en un pagament quan el propietari del mas no tenia descendència pel fet de ser estèril; o les cugucies, que s'aplicaven en cas d'adulteri.⁴¹ S'esmenten, en darrer lloc, quatre drets més («laxacionibus, placitis, firmamentis, proventibus»). Per no deixar-se res, s'explicita que queda inclòs tot allò que Guillem Durfort va comprar a Pere de Sentmenat («omnia supradicta spectant ad me racione empcionis quam inde feci a Petro de Sancto Minato, filio quondam Petri de Santo Minato»).

Tot aquest conjunt va passar de Guillem Durfort a Pere de Santcliment. El mateix dia, a més, Guillem Durfort va donar a Pere de Santcliment unes cases que posseïa a la sagrera de Badalona, els noms i ocupants de les quals desconeixem.⁴² Cal tenir ben present que en cap cas no s'inclou la jurisdicció

del terme, sinó que en tot moment la venda se circumscriu al domini alodial d'una extensa propietat. La jurisdicció o facultat de jutjar sembla que en aquell moment estava en poder de la canònica de Barcelona.⁴³

Ben aviat Pere de Santcliment, que ja tenia experiència prèvia en d'altres senyories, començà una actuació de tipus econòmic amb l'objectiu de fer rendible al màxim la seva inversió. A les rendes i serveis aconseguits amb la compra inicial, ben aviat s'hi afegirien nous establiments emfitèutics, com el que féu a Bernat Lledó d'una peça de terra per construir-hi cases, a la Sagrera (1286), o el d'unes cases a Bernat Coma, també a la Sagrera (1296).⁴⁴ D'aquesta forma va anar creixent la senyoria, una de les bases de la privilegiada situació econòmica dels Santcliment.

Conclusions

L'anàlisi de tres documents sobre les compravendes de la casa de Badalona entre 1277 i 1280 ha permès obtenir una visió més completa i aprofundida tant dels actors d'aquestes transaccions econòmiques (Pere de Sentmenat, Guillem Durfort i Pere de Santcliment) com de l'objecte econòmic traspasat, o sigui, la pròpia casa de Badalona. Sabíem les dades principals perquè els historiadors badalonins n'havien consultat els documents. Ara se n'ha pot extreure més informació.

A banda de les especials circumstàncies que conduïren a la venda de la casa de Badalona per part de Pere de Sentmenat, obligat per inexcusables deures familiars, les dades més valuoses han estat aportades pel conjunt d'habitants badalonins

que quedaren inclosos en la venda realitzada per Guillem Durfort el 18 de desembre de 1280 (doc. 3). L'enumeració exhaustiva dels drets del senyor de Badalona ha permès constatar que ja aleshores alguns habitants eren considerats propis, amb tot el que això comportava quant a prestacions.

L'ús intensiu dels registres que, disponibles per mitjà de les eines telemàtiques, la Biblioteca de Catalunya ha posat a disposició dels investigadors —127 documents sobre Badalona—, procedents de l'Arxiu del Castell de Vilassar de Dalt, ha permès ampliar i enriquir el treball. Ens lamentem, però, que no es puguin consultar, encara, els documents originals que tant aportarien al coneixement del nostre passat, com ha quedat palès amb els tres documents que formen la base del nostre estudi. Ens haurem de conformar amb la troballa d'altra documentació que possibiliti avançar en la història de la Badalona medieval.

Apèndix documental⁴⁵

1

1277 gener 18.

Pere de Sentmenat, fill de Pere de Sentmenat, de 17 anys, apremiat per deutes, actuant amb el consens del seu tutor i oncle Ramon de Ribes, ven a Guillem Durfort la casa de Badalona i totes les possessions, censos i altres drets que té a la parròquia de Badalona per un preu de 22.000 sous barcelonins.

A. *No localitzat*

B*. AHCB, *Patrimonial*, X-1. Còpia no autenticada.

a. *Regest*: Josep Maria CUYÀS I TOLOSA, *Història de Badalona*, vol. 4, Badalona: Arts Gràfiques Duran, 1975, p. 88 (a partir d'un document de l'Arxiu del marquès de Barberà).

2

1277 febrer 1.

Els germans Ramon i Arnau de Ribes es constitueixen en garants de Guillem de Durfort en la compra que aquest ha realitzat a Pere de Sentmenat de tot el que li pertany a la parròquia de Badalona.

A.* AHCB, *Patrimonial*, X-1. Original. Pergamí, 325x241 mm. Al verso: «Plech senyor de Badalona»; «Badalona, cal. 1 n°; «387»; «1277»; «Badalona N° 6».

Sit omnibus notum quod nos, Raimundus de Rippis et Arnaldus de Rippis, fratres, uterque nostrum pro toto, ad preces Petri de Sancto Minato et pro ipso constituimus nos fideiussores vobis, Guillermo Durfortis, et vestris pro cautione venditionis quam dictus Petrus de Sancto Minato fecit vobis et vestris perpetuo per francum alodium de domo sua de Bitulona et omnibus tenedonibus, pertinentiis et iuribus suis et de omnibus etiam hiis que dictus Petrus de Sancto Minato habebat in parrochia de Bitulona, sicut in carta confecta de vendicione predictorum continetur.

Ita, videlicet, quod promittimus vobis, uterque nostrum pro toto, quod si forsan aliqua vel alique persone moverent vobis vel vestris aliquam questionem vel demandam in hiis que dictus Petrus de Sancto Minato vobis vendidit, vel in aliqua parte eorum, et de iure per sententiam aliquid obtinerent a vobis vel vestris, nos restituemus vobis et vestris intus civitatem Barchinone, cum dicto Petro de Sancto Minato et sine eo, totum id quod a vobis de iure et per sententiam obtentum fuerit et omnes expensas quas in ipsa causa vel causis in quibus aliquid a vobis de iure et per sententiam obtentum fuerit, oporteret vos vel vestrorum facere vel sustinere aliquo modo, sive vos ducatis ipsas causas sive Petrus de Sancto Minato eas ducat, sicut vobis promisit et iuravit, et credatur vobis et vestris super predictis expensis plano et simplici verbo vestro, absque placito sacramento et testibus, et absque aliquo alio genere probacionum.

Vos, vero, teneamini ducere et tractare ipsam causam sive causas vestris sumptibus, nisi Petrus de Sancto Minato, predictus, sicut vobis promisit et iuravit, eas per se et sumptibus suis duceret, et si in causa sive causis quod vobis moverentur non evinceretur de iure et per sententiam aliquid de hiis que dictus Petrus de Sancto Minato vobis vendidit, non teneamur ad restitutionem expensarum que fierent in ipsa causa sive causis. Pro predictis, autem, omnibus a nobis vobis promissis complendis et attendendis, obligamus vobis et vestris, uterque nostrum pro toto, omnia bona nostra, mobilia et immobilia, tam habita quam habenda, in quibus magis et melius acapere volueritis sine vestro dampno. Ne vero alter nostrum pro altero in hiis que dicta sunt excusari valeat vel differri.

Renunciamus quantum ad hec ex certa sciencia epistole divi Adriani et beneficio dividendarum accionum, et legi dicenti quod prius conveniatur principalis quam ¹¹ fideiussor, et privilegio fori nostri et omni alii iuri, rationi et consuetudini contra hec repugnantibus, supponens nos omnia bona nostra quantum ad hec predicta privilegio vicarii Barchinone. Ita quod ipse vicarius possit nos et bona nostra ¹² compellere ad tenendum et complendum vobis omnia supradicta.

Nos, enim, prorogamus in nos ex certa sciencia iurisdictionem ipsius vicarii. Et ad maiorem securitatem, iuramus vobis per Deum et eius IIII^{or} evangelia, manibus nostris corporaliter tacta, predicta omnia et singula attendere et complere et non contravenire in aliquo ¹ iure, causa vel racione. Excipimus, tamen, a predicta generali obligatione quam vobis fecimus de bonis nostris leudas et alios honores quas et quos habemus ¹⁴ in Barchinona. Ita, quod non intelligentur in predicta obligatione a nobis vobis facta, set exceptis predictis leudis et honoribus, omnia alia bona nostra, tam habita quam habenda, sint vobis obligata pro predictis omnibus a nobis vobis promissis, sine tamen ¹⁵ vobis, dicto Guillermo Durfortis, et vestris perpetuo salvo in omnibus et per omnia omnes promissiones, obligationes et iuramenta que et quas Petrus de Sancto Minato vobis fecit pro predicta vendicione ab eo vobis facta, sicut in instrumento inde confecto con-¹⁶tinetur.

Actum est hoc pridie kalendas febroarii, anno Domini millesimo ducentesimo septuagesimo septimo.

S+num Raimundi de Rippis. S+num Arnaldi de Rippis, predictorum, qui hec laudamus, firmamus et iuramus.

¹⁷ Testes huius rei sunt Petrus de Nogaria, canonicus Barchinone, Arnaldus de Monte Serrato et Nicholaus de Parella, notarii Barchinone.

¹⁸ Sig+num Petri Marci, notarii publici Barchinone, qui hec scripsit et clausit, die et anno quo supra.

1. aliquo *repetit*.

3

1280 desembre 18.

Guillerm Durfort ven a Pere de Santcliment, escriptor del rei, la seva casa de Badalona, juntament amb els masos, cases, honors, homes i dones, censos, joves, jornals i altres drets que li pertanyen per l'esmentada casa per un preu de 23.000 sous barcelonins.

A. *No localitzat*

B*.AHCB, *Patrimonial*, X-1. Còpia en paper no autenticada, possiblement del segle XV.

a. *Regest*: Josep Maria CUYÀS I TOLOSA, *Història de Badalona*, vol. 4, Badalona: Arts Gràfiques Duran, 1975, p. 89 (a partir d'un document de l'Arxiu del marquès de Barberà).

In Dei nomine. Sit omnibus manifestum quod ego, Guillelmus Durfortis, bono animo et spontanea voluntate et ex certa sciencia vendo per me et omnes heredes et succes-

sores meos vobis, Petro de Sancto Clemente, scriptori domini regis, et vestris et cui sive quibus velitis perpetuo per proprium et liberum et franchum alodium domum meam de Bitulona, cum fortitudine eiusdem domus, et cum domibus ibi constructis, et cum duobus columbariis, et duobus ortis cum trileis ibi plantatis, et olivariis et aliis arboribus diversorum generum que ibi sunt, et pertinenciis et iuribus suis, et cum omnibus vineis et honoribus sive prediis, cultis et heremis, que dicta domus habet et tenet ad propriam culturam, et cum manso quem Jacobus de Sole-rio, et cum manso quem Petrus Ferrarii, et cum manso quem Andreas de Mari, et cum manso quem Bernardus de Casalibus; et cum manso quem Berengarius Amati, cum manso quem Berengaria de Sancto Martino habent et tenent per me, cum omnibus honoribus, possessionibus et iuribus ipsorum mansorum, et cum hominibus et feminis eorum; et cum domibus et honoribus quas et quos Arnaldus de Faro, Guillelmus de Ponte, Bernardus Bituloni, Mironus de Serris, Berengarius de Raxacho, Petrus de Talamanca, Raymundus de Crosis, Guillerma de Cumba, Sibia de Talamanca, Bernardus de Areis, Bartholomeus Tarragó et Bertholomeus de Vineolis habent et tenent per me et sub dominio et alodio meo, pro quibus sunt homines mei; et cum manso etiam quem Guillelmus Johannis habet et tenet per me, cum honoribus et pertinenciis ipsius mansi; et cum omnibus honoribus quos Simon de na Fina, Bernardus de Cumba, Raymundus Dalmacii, Bernardus Gomar, Guillelmus de Monte Cerdano, Berengarius Carboni, Berengarius de Monte Oliver, Jacobus Arberti, Arnaldus de Turrebadal, Bernardus de Plana, Petrus Pelliparii, Raymundus de Gerunda, Petrus de Arceriis, Petrus de Vallibus Romanis, [±2]lis et Ollarius Bituloni habent et tenent [per] me, que

sunt de tenedonibus et pertinenciis dicte domus; et cum omnibus iuviis, faxuriis paleere, caseis, censibus, jornalibus et aliis quem Bernardus de Garriga, Guillelmus Bufilii, et que[dam] mulier, nomine na Viedora, et Bernardus Natalis et Petrus de Rexacho, Bernardus Matheroni, et Petrus Pelegrini, Guillelmus de Matis, Bernardus de Alcacarra, Bernardus Rubei, Raymundus¹ de Areyns, Bernardus de Matis, Berengarius de Vilario, Petrus de Carcerenya vel ali[i] michi donat et dare consueverit ratione dicte domus; et cum iure etiam quod accipio et debeo acciper[e] ratione predicte domus in quibusdam piscibus que capiuntur a flumine Bisocii usque ad locum vocatum Rocha Xeix, et cum omnibus aliis honoribus sive prediis predicte domus, et cum pratis, pastuis, silvis, garriis, devesiis, stagnis, montibus et montaneis, fontibus, aquis et aqueductibus, terminis, pertinenciis et aliis iuribus universis ad dictam domum meam de Bitulona et ad me, ratione eiusdem, [spec]tantibus et spectare debentibus quomodo tam in terra quam in mari; et cum omnibus censibus, agrariis, traginis, serviciis, adempriviis, redempcionibus hominum et mulierum, intestiis, [ex]orquiis, cuguciis, laxacionibus, placitis, firmamentis, proventibus et aliis iuribus universis [que] de iure, usu et consuetudine habeo et accipio, et habere et accipere debeo in predicta domo de Bitulona et mansi, honoribus, pertinenciis et iuribus eiusdem et in hominibus et feminis et [±2]mpaneriis ipsius domus, et alias etiam hominibus et feminis cuiuscumque sint, ratione predicte domus [±4] omnia supradicta spectant ad me ratione empcionis quam inde feci a Petro de S[ancto] Minato], filio quondam Petri de Sancto Minato, et aliis modis. Est, autem, predicta domum in parrochia Sancte Marie de Bitulona, barchinonensis diocesis.

Hanc autem vendicionem facio vobis, [dicto Petro] de Sancto Clemente, et vestris et quibus velitis perpetuo de predictis omnibus et singulis per proprium, liberum [et] franchum alodium pure, libere et absolute et sine omni condicione et retencione. Et sicut melius dici et intelligi potest ad vestrum vestrorumque salvamentum et bonum intellectum extraho hec omnia et singula supradicta que vobis vendo de iure, dominio et posse mei et meorum, et eadem omnia et singula in vestrum vestroque ius, dominium et posse mito et transfero irrevocabiliter, inducendo vos de predicta domo, cum omnibus pertinentiis et iuribus suis, in possessione pleno iure et iurem vestram propriam ad habendum et tenendum, omneque tempore [in sana] pace possidendum et ad omnem vestram vestrorumque voluntatem inde libere faciendam per proprium, liberum et franchum alodium, sine contradiccione et impedimento mei et meorum et alterius cuiuscumque persone.

Et ex causa vendicionis, cedo vobis et vestris omnia loca, iura, voces et acciones reales et personales, mixtas, utiles et directas, ordinarias et extraordinarias, et alias quascumque michi aliquo modo competentes et competituras in predictis omnibus et singulis que vobis vendo, et contra dictum Petrum de Sancto Minato, qui predicta michi vendidit, et contra quascumque alias personas et bona eorum racione predictorum que vobis vendo. Quibus locis, iuribus, vocibus et actionibus meis possitis vos et vestri agere uti et experiri in iudicio et extra, et dictam empcionem vestram deffendere et tueri contra quascumque personas quem ad modum ego possem, ante huiusmodi vendicionem et cessionem et etiam postea quandocumque in suo casu.

Ego, enim, constituo vos in hiis omnibus verum dominum et legitimum procuratorem in rem vestram propriam, ad faciendum inde vestre libitum voluntatis. Preterea, dico et mando, cum testimonio huius publici instrumenti, omnibus hominibus et feminis meis predictae domus, et aliis etiam hominibus et feminis qui tenent honores de pertinentiis dicte domus, et aliis etiam hominibus et feminis qui tenentur michi ad prestacionem dictorum jornalium, iuvarum et caseorum vel aliarum rerum racione predictae domus quod de omnibus iuribus que michi dare et solvere tenentur et respondeant et satisfaciant, vobis et vestris de quibus volueritis in omnibus et vos et vestri possitis ipsos et bona eorum ad hec compellere, sicut ego facere possem ante huiusmodi vendicionem. Ego, enim, absolvo vos ab omni fidelitate et homagio quibus sint michi obligati.

Pro hac autem vendicione habui et recepti a vobis viginti tria mille solidos bone monete barchinonensis perpetue de terno, de quibus viginti tribus millibus solidis confiteor et me a vobis bene fore pactatum et contentum ad meam voluntatem. Et ideo, renuncio excepcioni non numerate pecunie. Renuncio etiam quantum ad hec legi que subvenit deceptis ultra dimidiam iusti precii, et omni alii iuri, racioni et consuetudini contra hec repugnantibus. Dando et remittendo² vobis et vestris gratis et ex certa sciencia siquid hec que vobis vendo plus valent vel possunt valere precio supradicto. Insuper convenio et promitto vobis per me et omnes heredes et successores meos quod salvabo vobis et vestris perpetuo totam istam vendicionem contra omnes personas, et vobis ac vestris semper de firma et legali eviccione teneri promitto ad questionem vero sive questiones sique vobis vel vestris mote fuerint aliquo tempore.

In predictis que vobis vendo in toto scilicet vel in parte incontinenti ad monicionem vestri vel vestrorum recepta promito pro vobis et vestris satisfacere et respondere cuilibet querelanti vel querelantibus et in principio questionis vel questionum suscipiam in me honus earum et agam et ducam ipsam questionem vel questiones vel meis propriis sumptibus a principio usque ad finem vel vos aut vestri si volueritis possitis ipsam questionem vel questiones agere et ducere per vos ipsos et hec sit in eleccione vestri et vestrorum. Ego, enim, remito vobis et vestris ex pacto necessitatem denunciacion[um]. Et si vos vel vestri elegeritis tractare et ducere predictam questionem vel questiones per vos [±2]s, promitto vobis et vestris restituere et solvere omnes expensas circa litem vel lites f[ac]tas [±2] quitquid et quantum a vobis vel vestris evictum fuerit, cum omni dampno et interesse qu[o]d ind[e] vos vel vestros oportuerit facere vel modo aliquo sustinere, sive obtineatis in causa vel causis sive subcumbatis, et credatur vobis et vestris super predictis missionibus et dampnis plano et simplici verbo vestro nullo alio genere probationis exacto. Pro predictis aut omnibus et singulis complendis et attendendis, obligo vobis et vestris omnia bona mea mobilia et immobilia, tam habita quam habenda.

Ad hec, ego, Guillerma, uxor dicti Guillermi Durfortis, non coacta ab aliquo nec circumventa, set bono animo et spontanea voluntate, ex certa scientia, laudo, approbo et confirmo vobis, dicto Petro de Sancto Clemente, et vestris et quibus velitis perpetuo vendicionem quam dictus Guillermus Durfortis, maritus meus, vobis fecit de predicta domo de Bitulona cum omnibus mansis, honoribus, terminis et pertinenciis et iuribus suis, et obligacionem quam vobis fecit de omnibus

[b]onis suis pro eviccionem ipsius vendicionis et predictis omnibus et singulis consencio, prout hec melius et plenius supra continetur et sicut melius dici potest et intelligi ad vestrum vestroque salvamentum et bonum intellectum sic quod de predictis omnibus a vobis emptis possitis vestram in omnibus facere libere voluntatem per franchum alodium sine contradiccione mei et meorum et [u]llius persone.

Ego, enim, quantum ad predictam vendicionem et quantum ad obligacionem quam dictus maritus meus vobis fecit de bonis suis pro eviccionem ipsius vendicionis renuncio ex certa s[ciencia] iuri ypothecarum mearum quod racione dotis mee et sponsalicii vel alio quolibet modo michi competit et competere potest in predictis omnibus a vobis em[p]tis et in aliis bonis dicti mari[ti] mei et omni alii iuri, racioni et consuetudini contra hec repugnantibus. Et ad maiorem securitatem promitto et iuro vobis per Deum et eius sancta quatuor evangelia, manibus meis corporaliter tacta, quod numquam contra predicta vel aliqua de predictis veniam per me vel per interposit[am] personam aliquo iure, causa vel racione.

Actum est hoc quintodecimo kalendas ianuarii anno D[omini] millesimo ducentesimo octuagesimo.

S+num Guillerme, predictae, que predicta omnia laudo, firmo et iuro.

Testes huius rei sunt Romeus Durfortis, frater dicti Guillermi, Simon de Pelegrano, Guillermus de Serra, Guillermus de Prunariis, Romeus Orey[±1]s et Petrus de Letone.

Signum Guillermi Durfortis, qui predicta laudo et firmo.

Sig+num mei, Petri Marci, notarii publici Barchinone, que hec scripsit et clausit die et anno quo supra.

1. Raymundus, *al ms.* Maymundus. — 2. remitendo, *al ms.* remictendo.

Notes

1. M Dolors NIETO I SABATER, «Edat moderna. Segles XVI-XVIII», a Joan VILLARROYA I FONT (dir.), *Història de Badalon.* Badalona: Museu de Badalona, 1999, p. 82-83.

2. Josep Maria CUYÀS I TOLOSA, *Història de Badalona*, vol. 4, Badalona: Arts Gràfiques Duran, 1975, p. 85-86.

3. El notari que escriptura el document, Pere Marc o Pere Març, apareix en documentació de final del segle XIII i principi del XIV, tal com es desprèn dels aproximadament 80 pergamins regestats de l'Arxiu del Castell de Vilassar de Dalt que es poden consultar a la web de la Biblioteca de Catalunya (www.bcn.cat). D'altra banda, no hi ha cap menció a la casa de Badalona en el corpus documental català més important del segle XI (Josep BAUCÉLLS I REIG, Àngel FÀBREGA I GRAU, Manuel RIU I RIU, Josep HERNANDO I DEL - GADO, Carme BATLLE I GALLART, *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI.* Barcelona: Fundació Noguera, 2006, 5 vols.). Tenint en compte que en el document Pere de Santcliment és el propietari de la casa de Badalona, ha de ser, com a mínim, del tercer quart del segle XIII.

4. Joan ROSÀS I REVERTÉ, «Edat mitjana. Segles VIII-XV», a Joan VILLARROYA I FONT (dir.), *Op. cit.*, p. 67.

5. Josep Maria CUYÀS I TOLOSA, *Op. cit.*, p. 87.

6. *Íbid*, p. 96.

7. Margarida ABRAS, Montserrat CARRERAS, M. Dolors NIETO, *Tots els carrers de Badalona.* Badalona: Museu de Badalona, 2003, p. 82.

8. Víctor FARÍAS, Ramon MARTÍ, Aymar CATAFAU, *Les sagreres a la Catalunya medieval.* Girona: Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, 2007, p. 71.

9. Arxiu del Castell de Vilassar de Dalt, 3-1-16 (A-6). Com en la resta de casos en què se citin documents d'aquest arxiu, només se n'ha consultat el regest, disponible a la web de la Biblioteca de Catalunya, ja que el fons documental no està obert al públic.

10. Ens avancem gairebé un segle i mig a la primera menció dels Gotmar en el castell homònim, si no tenim en compte la hipòtesi, altament dubtosa, de la vinculació del bisbe Gotmar de Girona (segle X) amb el barri de Pomar (Josep Maria CUYÀS I TOLOSA, *Op. cit.*, p. 78-80).

11. En el cas d'Arsenda de Mar (Arxiu del Castell de Vilassar de Dalt, 3-1-17 (A-6)); per Berenguera de Mar (Arxiu del Castell de Vilassar de Dalt, 3-2-03 (D-4)); i per Berenguer de March (Josep Maria CUYÀS I TOLOSA, *Op. cit.*, p. 128, sense referència documental).

12. Josep Maria CUYÀS I TOLOSA, *Op. cit.*, p. 128.

13. Arxiu del Castell de Vilassar de Dalt, 3-1-04 (A-6). El regest és el següent: «Arnau de Tries, Ramon de Ribes, Arnau

de Ribes, Guillem de Ribes i Guillem de Vallvidrera, marmessors del testament d'Agnès, vídua de Pere de Sentmenat, estableixen en emfiteusi a Pere de Labariga, una peça de terra situada a Badalona, que ja li havia estat establerta per Agnès el 30 de novembre de 1265, sota un cens anual de 5 sous»

14. Dades preses de l'arbre genealògic de *Gran Enciclopèdia Catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1979, vol. 21, p. 61.

15. Carme BATLLE I GALLART, *Conèixer la història de Catalunya*, vol. 2 (*Del segle XIII al XV*). Barcelona: Editorial Vicens-Vives, 1990, p. 36.

16. Josep Maria CUYÀS I TOLOSA, *Op. cit.*, p. 88. Ens inclinem a pensar que es tracta d'un resum del contingut del pergami que es devia trobar al verso i no un regest de l'autor. Cal assenyalar que l'autor dóna un altre resum, menys complet, procedent d'alguna altra còpia del mateix document.

17. Per la seva extensió, no s'ha transcrit tot el document a l'apèndix documental i només se'n dóna un regest. Les dades que segueixen procedeixen d'aquest document, per la qual cosa no se n'indicarà la procedència.

18. Blanca apareix com a germana de Pere (V) de Sentmenat en el quadre genealògic del llinatge esmentat a la nota 14 .. Ben coherent és, per tant, el consentiment que Blanca donà a favor de Guillem Durfort per la venda de la casa de Badalona (Josep Maria CUYÀS I TOLOSA, *Op. cit.*, p. 89).

19. Pere MOLAS I RIBALTA, *L'alta noblesa catalana a l'edat moderna*. Vic: Eumo Editorial, 2004, p. 111-117.

20. Carme BATLLE I GALLART, «La casa i els béns de Bernat Durfort, ciutadà de Barcelona a la fi del segle XIII», *Acta Historica et archaeologica mediaevalia*, 9 (1988), p. 9.

21. *Gran Enciclopèdia Catalana*, vol. 9, p. 313.

22. Arxiu del Castell de Vilassar de Dalt, 3-1-15 (A-6).

23. Maria Milagros CÁRCEL ORTÍ, «Pere de Santcliment, notario mayor de Pedro III el Grande», *XI Congresso di Storia della Corona d'Aragonia*. Palermo: Accademia di Scienze Lettere Arti, 1983, vol. 2, p. 303-310.

24. Joan J. BUSQUETA I RIU, *Una vila del territori de Barcelona: Sant Andreu de Palomar als segles XIII-XIV*. Barcelona: Fundació Salvador Vives i Casajuana, 1991, p. 193-196.

25. *Ibid*, p. 197-199.

26. Joaquim FONT I CUSSÓ, *62 articles*. Badalona: Museu de Badalona, 1980, p. 153. De fet, quan Bonanat Descoll adquireix la casa de la Murta, en depenen ja un conjunt de masos, entre els quals el mas Canyet, antiga casa de Sant Martí de Poià (Carles DÍAZ I MARTÍ, *Bertran Nicolau, fundador de Sant Jeroni de la Murtra*, Badalona: Museu de Badalona, 2006, p. 129). Aquests masos devien haver estat comprats per Pere de Santcliment o els seus hereus. Segons Joan J. BUSQUETA I RIU, *Op. cit.*, p. 208, depenien de la

casa de la Murta quatre masos de Badalona, sis d'Alella i un de Tiana l'any 1303.

27. Joan J. BUSQUETA I RIU, *Op. cit.*, p. 198-209.

28. Novament hem de referir-nos a la consulta que Josep Maria CUYÀS I TOLOSA, *Op. cit.*, p. 88-89, féu de pergamins i altres tipologies documentals a l'arxiu del marquès de Barberà, bé que només n'extragué el verso o petits resums (vegeu nota 16). El més extens és el següent: «Venda feta per Guillem Durfort a favor de Pere de Santcliment, escrivà del senyor rei, de la casa de Badalona, amb la seva fortalesa, dos colomers i altres cases contigües, terres, honors i possessions d'aquella i de tots els censos agraris, pasturatges, herbes, aigües i altres qualssevol drets i servituds que com a senyor de la casa de Badalona té tant amb els homes i dones de la susdita parròquia com en els masos, honors i possessions d'aquella, la qual venda fou feta pel preu de 23.000 sous barcelonesos. Rebuda en poder de Pere Martí, notari públic de Barcelona, a 15 de les calendes de gener de 1280».

29. Josep Maria CUYÀS I TOLOSA, *Op. cit.*, p. 88.

30. Consta que el 1290 la seva muller, Berenguera, donà a la seva filla, Ramona, els drets que li corresponien respecte al mas de Mar per raó del seu dot. S'especifica que el mas és tingut per Pere de Santcliment (Arxiu del Castell de Vilassar, 3-1-28 (A-6)).

31. En l'inventari efectuat a la mort de Pere de Santcliment (1303), consten 6 masos que, segons l'autor, estaven

emplaçats als honors de la casa de Badalona. En dóna el nom de cinc, quatre dels quals coincideixen amb els aportats a la compravenda de 1280: masos de Jaume Soler, de Pere Ferrer, d'en Casals, d'en Amat i d'en Babot (Joan J. BUSQUETA I RIU, *Op. cit.*, p. 207).

32. L'única excepció és la referència al mas Amat, que tal vegada seria el mateix que Berenguer Amat tenia per Pere de Santcliment el 1280. El mas no ha arribat als nostres dies (Josep Maria CUYÀS I TOLOSA, *Op. cit.*, vol. 5, Barcelona: Arts Gràfiques Duran, 1979, p. 111-112).

33. A tall d'exemple, sense pretendre ser exhaustius, consta que l'any 1298 el ciutadà barceloní Guillem Dalmau definí a Bernat de Reixac, fill del difunt Berenguer de Reixac, de Badalona, i a altres habitants de la sagrera de Badalona, els drets que tenia sobre unes cases (Arxiu del Castell de Vilassar de Dalt, 3-1-41 (A-6)). D'altres casos es poden trobar, sense referència documental, a l'obra de Josep Maria Cuyàs ja citada.

34. Recollim aquí les conclusions del magnífic treball sobre els remences de l'Almoina del Pa de Girona (Rosa LLUCH I BRAMON, *Els remences. La senyoria de l'Almoina de Girona als segles XIV i XV*. Girona: Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, 2005, p. 414).

35. Joan ROSÀS I REVERTÉ, *Op. cit.*, p. 73, 75-76.

36. Se sap que Guillem Joan va vendre a Bernat Lledó unes cases que tenia a la sagrera de Badalona el 24 de setembre de 1296. Aquestes cases les tenia per Pere de Santcliment (Arxiu del castell de Vilassar de Dalt, 3-1-25 (A-6)).

37. Una fexúria correspon a una estaca o un senyal de partició de terra (vegeu la notícia bibliogràfica de Josep Perarnau i Espelt a la publicació dels pergamins del monestir de Sant Pau del Camp realitzada per Josefina Mutgé i Vives a *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 25 (2006), p. 678-679), mentre que «paleere» (dubtós a l'original) podria fer referència a un paller. Podria tractar-se, tal vegada, d'un dret referent a posar estaques per marcar els límits de les propietats.

38. Joan J. BUSQUETA I RIU, *Op. cit.*, p. 207-208.

39. De fet, la revista d'història local d'aquest municipi en rep el nom.

40. Sense ser exhaustius, ja que una anàlisi de totes famílies queda fora de l'abast del present treball, comentem els casos ben coneguts dels Torredal, amb un mas, ja desaparegut (Margarida ABRAS, Montserrat CARRERAS, M. Dolors NIETO, *Op. cit.*, p. 239), els Montcerdà, propietaris del mas Boscà (Josep Maria CUYÀS I TOLOSA, *Op. cit.*, p. 135) o els Gotmar del castell de Gotmar (vegeu nota 10).

41. Són els mals usos més generalitzats a Catalunya i que estan descrits succintament a Carme BATLLE, *Op. Cit.*, p. 49-53.

42. Arxiu del Castell de Vilassar de Dalt, 1-42-50 (A-6).

43. JOAN ROSÀS I REVERTÈ, *Op. cit.*, p. 71-72.

44. *Ibid.*, p. 73.

45. Com a normes de transcripció s'ha respectat la grafia de l'original. La puntuació s'atén a criteris moderns. S'utilitzen els claudàtors per indicar aquella part del text que no ha pogut ser transcrita a causa de forats, dobles o altres circumstàncies. Quan s'ha pogut fer alguna suposició del text no llegit, es troba la hipòtesi entre els claudàtors. En cas contrari, s'indica el nombre de posicions que ocupa la part de text no llegit (ex., ±2 indica que la part no transcrita ocupa la posició de dues grafies). Altres circumstàncies rellevants (errors del copista, paraules repetides, etc.) s'han indicat a l'aparat.

En el cinquentenari dede la mort de l'arquitecte Amigó **L'AVI JOAN**

JOAN SOLER I AMIGÓ

Per a mi, no era en Joan Amigó i Barriga, arquitecte; era l'avi Joan. L'avi Joan va ser una presència alhora propera i distant en la meva infantesa. Propera, perquè vaig néixer i créixer al seu voltant, avis materns, pares i germans, a la torre modernista que després fou la seu de l'Escola Jungfrau i que actualment —restaurada i reformada—, acull la secció administrativa de l'Hospital Municipal. Distant, perquè l'avi ja era gran —seixanta-cinc anys era ser gran, llavors—, i no era gaire parlador. Altres articles parlaran d'ell com a arquitecte, jo parlaré d'ell com el meu avi.

La seva figura, el seu posat

Era més aviat alt i duia barba en un temps en què ben poca gent en duia: se la va deixar a l'últim curs de carrera (sembla que era un costum). No portava res comprat fet, sinó a mida, la roba i el calçat. Vestia sempre igual: quan una peça li esqueia, era pràctica i s'hi trobava confortable, se'n feia fer mitja dotzena d'iguals: camises, roba interior, camises de dormir, mitjons i botes —no havia dut mai sabata «anglesa». De botes, en tenia unes amb sola d'espardenya per anar per les obres i no relliscar. Tenia molt vertigen, però no li feia res

L'arquitecte Joan Amigó Barriga. Col·lecció Joan Soler i Amigó. Fotògraf: Napoleón.

d'enfilar-se per les bastides. Abans d'estudiar arquitectura, havia après l'ofici de paleta, havia experimentat la facilitat o dificultat de cada feina, sabia l'esforç que comportava: per poder manar una tasca —deia— abans l'has d'haver feta.

Duia americana i armilla, amb el rellotge de cadena a la butxaqueta, i una mena de llaç molt simple que li estalviava de dur corbata o llacet. A l'hivern duia abric, una bufanda que li voltava el coll i li penjava per l'esquena, i gorra. A l'estiu, anava de cotó, de color cru o de milratlles. Per mudar, en solemnitats, havia dut frac, després jaqué, i barret de copalta. Tenia un joc de bastons de diari, de mudar, i un per fer excursions

Joan Amigó. Col·lecció Joan Soler i Amigó. Fotògraf: Napoleón

per la Conreria. No va tenir mai tartana ni cotxe propi, amb cotxer o xofer que el guiés i el mantingués: li era més avinent llogar-ne un quan li convingués, de can Puça.

Era elegant, la barba la hi tallava en Cebado —el besavi del que va donar nom a les actuals perruqueries, de fama ja reconeguda—, això abans de la guerra. Després la vida va canviar molt. Res no tornaria a ser com havia estat abans. Ni ell mateix. Ni la seva barba.

El seu estudi

Per a nosaltres, una habitació molt especial era «el quarto de dibuix», on l'avi treballava. Una ampla post sobre cavallets ocupava bona part de l'espai. Amb uns cordills tibants per on es desplaçaven regles i escaires sobre plànols i còpies en paper vegetal desenrotllats, sostinguts per petjapapers de plom i mostres de marbres i mosaics de diferents varietats. Compassos, tiralínies, flascons de tinta xinesa, caps de carbonets i d'uns llapis grocs, de la marca txeca Koh-i-noor, una màquina de fer punta fixada en un angle de la taula, uns platets on aigualir tintes i aquarel·les, pinzells, el clàssic estri del paper assecant, rotlles de paper de vidre, barres de lacre, cintes mètriques enrotllades dins sengles fundes de pell, un nivell de butxaca de llautó... Croquis a les parets. Un ample prestatge atapeït de plànols i carpetes.

Al costat del rebedor de la porta del carrer de Gaietà Soler, hi tenia el despatx. Una taula, un armari, una arquimesa, un sofà i unes cadires de braços (actualment cedits al Museu), obra del moblista i dissenyador modernista mallorquí Gaspar Homar (autor també del menjador), a partir d'esbossos del meu avi. A la paret del despatx, una reproducció de l'austera

escultura de Sant Francesc d'Assís, de Pedro de Mena. I una mena de creu amb borles de vellut penjant, duta de Terra Santa per una avantpassada. Dins de l'armari, els sis grossos volums de la *Historia general del arte* de Luis Domènech (1886-87), una pila de volums de *L'art de bâtir*, un gran àlbum de *Composiciones decorativas* de Codina y Sert, la col·lecció enquadernada dels *D'Ací i d'Allà*, una pila d'exemplars de la revista badalonina *Gent Nova*, etc. I una capsula de cigars on vaig trobar uns quants toscans revellits i un paquet de tabac —crec recordar que egipci— amb uns quants cigarrets mig florits, com si, de sobte, hagués decidit deixar de fumar. Perquè, del meu record, l'avi Joan no fumava ni bevia. Tot just un glopet de xampany per brindar per Nadal o per un sant. A casa només hi havia vi ranci, madurat en bóta pròpia, i Anís del Mono. Era una persona austera.

La seva família

Els Amigó eren d'ascendència pagesa, venien de Canyet: ja n'hi ha constància des del segle XIV, segons Cuyàs Tolosa. El pare del meu avi, en Ramon Amigó i Umbert, era xocolater, un ofici que li venia de família. A l'avi se li va morir el pare poc després de néixer ell, però aviat sa mare, Francisca Barriga i Torner —la «noia gran»— (de la família que donà nom al que després fou el mercat Torner, la «Plaça Nova»), es va casar, en segones núpcies, amb en Jaume Botey i Garriga. L'anomenaven *bavo* —i a l'àvia, *bava*—, una expressió afectuosa que, a la Badalona d'abans, almenys en l'entorn de la meua família, havia estat usual com a forma casolana d'*avi*.

L'avi Joan va néixer a Francesc Layret, 14, on el seu pare feia de xocolater, però va viure a Can Po Canyadó, un maset antic

situat on ara passa la Via Augusta, davant de la torre Amigó. Una vegada, l'equip d'excavacions del Museu, buscant restes romanes, hi va trobar els fonaments i la part baixa dels murs. Can Po Canyadó va ser derrocat un cop edificada, al costat, la torre modernista. Però les portes i finestres, les rajoles dels sòcols i de la pica, part de la cuina, la comuna i el safareig, van ser reutilitzats en la construcció d'una torre que es va fer a la Conreria. En aquells temps, el material era més costós que la mà d'obra, tot i que no era pas aquest el motiu, sinó el repte que li havia fet el bavo, que no volia deixar can Po Canyadó: «A la Conreria t'hi faràs una torre de nou ric, i no hi penso anar a passar l'estiu».

Els Botey venien de Teià. L'avi Joan hi havia passat temporades de petit, que recordava amb enyor. En els últims anys de la seva vida, un dia va demanar al meu pare que, amb motiu d'estrenar el seu Renault 4/4, el portés a Teià. Just baixar del cotxe, es va dirigir decidit al mur que encaixava la riera: a l'arrebossat del mur va trobar el senyal de quan, de petit, esmolava la cabota de la seva baldufa. Va sentir-se'n tan cofoi! Com un retorn a l'Ítaca perduda.

La meua mare comentava com, a taula, tot dinant, el seu pare i el seu *bavo* acaparaven la conversa parlant d'obres: de les que ells realitzaven i de totes les que es feien a Badalona i on fos. La meua mare, de petita, molts matins acompanyava el *bavo* a passejar, sovint fent campana d'escola: anaven d'obra en obra, xerrant amb els encarregats i els paletes, tots ells vells coneguts, fins al pont del petroli. L'ofici de mestre d'obres era la seva vida. Fins i tot moltes expressions hi tenien relació: «Ja la pujarem drete, la paret!», deia, quan una cosa no anava. En Jaume Botey i

Joan Amigó Barriga. Col·lecció Joan Soler i Amigó. Fotògraf: Napoleón.

Garriga va morir el 12 d'agost de 1934. A casa deien que va ser dels pocs badalonins que van votar a les dues repúbliques, el 1873 i el 1931. Va ser alcalde de Badalona, de 1875 a 1876, pel partit conservador.

D'ofici, en Jaume Botey era mestre d'obres i agrimensor, un títol que es corresponia al que després fou arquitecte. Obra seva és la fàbrica de la CACI, de maó vist, en la qual incorporà tècniques avançades. A tall d'anècdota, el *bavo* va formar part de la comissió badalonina —una mena d'ambaixada— a Elx a comprar les primeres palmeres de la Rambla: abans hi havia hagut acàcies, i encara en queda una.

La carrera d'arquitecte

Al principi d'instaurar-se, la carrera d'arquitectura s'havia d'anar a cursar a Madrid. Fins a finals del segle XIX no es va establir l'Escola d'Arquitectura de Barcelona. En Joan Amigó va ser dels primers a estudiar-hi. L'any 1900 (parlo com ho he sentit dir a casa) van sortir els primers titulats, d'entre els quals el meu avi. Tenia 25 anys. Havia nascut el 27 de gener de 1875: data que sempre havia amagat perquè no li agradava celebrar els aniversaris. Però, amb motiu de l'entrada de les tropes franquistes a Badalona, precisament aquell dia, se li va escapar, enrabiad: només faltava això! el dia que vaig néixer!

Dels seus estudis, sé que va anar a l'escola de Feliu i Vegués —el senyor Feliu—, que admirava (va dissenyar la seva làpida mortuòria reflectint el seu pensament laic, motiu pel qual fou enterrat fora del clos sagrat al Cementiri Vell de Badalona), i va cursar l'ensenyament secundari al Liceu Políglota, a Barcelona, pedagògicament renovador.

A l'Escola d'Arquitectura, sé que va tenir de professor Puig i Cadafalch, i que el projecte de final de carrera va consistir a fer els plànols d'un palau! El modernisme imperava! Era amic d'en Bonaventura Bassegoda, d'en «Peret» Falqués... havia conegut en Domènech i Muntaner i en Gaudí... De viatge de final de carrera, els novells arquitectes van anar a Viena; al meu avi, l'estil Sezession, que incideix més en els elements decoratius que en els constructius, li deixà empremta: es nota en moltes de les seves obres. Em sembla que va retornar a Viena altres vegades, almenys el 1910, de viatge de bodes.

La seva joventut, les aficions

De jove feia colla amb en Vicenç i en Paco Bosch Costa, de l'Anís del Mono, amb en *Rovireta* (de la masia que encara resta al carrer del Rector)... També es feia amb en Pau Rodon, en Peret Renom, l'Eduard Flò (una tela seva cobria un pany de paret de la sala d'estar de casa, que van arrabassar sense dir res quan la torre es va habilitar com a Escola Jungfrau)... D'aquí que hagués fet algunes intervencions a la fàbrica de l'Anís del Mono i pràcticament totes les cases dels Bosch, també una d'estiueig a Arbúcies. I el bell panteó modernista de la família Bosch, al Cementiri Vell. El regal de bodes que li va fer en Vicenç Bosch Costa va ser un delicat joc de té i un altre de cafè de porcellana xinesa, portats directament de la Xina, on tenia relacions comercials.

Aquesta colla d'amics en feien de totes: una vegada van anar a França amb bicicleta; una altra a Mallorca, embarcats en un vaixell de càrrega que duia porcs a coberta, que un temporal es va endur, surant en alta mar. Havia estat més o menys assidu del cafè d'Els Quatre Gats, a Barcelona, on havia conegut i sopat amb en Rusiñol i amb en Ramon

Casas, que va guanyar el premi de cartells de l'Anís del Mono amb les seves manoles.

Casa per a Vicenç Bosch al carrer de la Soledat. Museu de Badalona. Arxiu d'Imatges. Col·lecció: Francesc Lladó Blanch.

D'aficions, sé que li agradava jugar al tresillo i al dòmino, però també al *mahjong*, un joc xinès que s'havia posat de moda en sectors socials distingits: hi jugava amb l'arquitecte Callén (que en J.M. de Sagarra cita jocosament a *Vida privada*) i la seva amistançada francesa, que s'estatjava en una torre de la Conreria. Era afeccionat als toros, admirava aquell gran torero, *el Gallo*. Era assidu al teatre, estava abonat al Romea; i també a la sarsuela... però desafinava molt.

Els meus avis acostumaven a anar regularment a prendre aigües a les Termes Victòria de Caldes de Montbui. Suposo que, a més dels banys termals, l'estada era una ocasió per relacionar-se amb potencials clients. Allà va fer coneixença amb l'escultor Manolo Hugué.

L'avi Joan va ser un membre actiu de l'entitat catalanista badalonina Gent Nova. Hi va dirigir el grup de teatre aficionat, uns actors d'entre els quals s'iniciava una joveníssima Margarida Xirgu. Va dissenyar la senyera de Gent Nova (avui dipositada al Museu), que va obtenir el primer premi al Concurs de Banderes i Senyeres Artístiques de Sabadell, l'any 1907. Quan, l'any 1928, Gent Nova es va dissoldre, el local i els seus socis van incorporar-se al recent creat Orfeó Badaloní. El meu avi va ser dels socis que, quan l'entitat va ser clausurada per la Dictadura del General Primo de Rivera, va continuar cotitzant mes rere mes, perquè pogués reprendre la seva activitat un cop caigués el règim.

Certament, la Dictadura no el va afavorir ni satisfer gaire: en Pere Sabater —*lo Peret*—, l'alcalde nomenat a dit, el va pressionar perquè dimitís voluntàriament d'arquitecte municipal, joc al qual ell es va negar, fins a ser oficialment cessat.

La família Amigó i Amat

En Joan Amigó i Barriga es va casar amb la Conxita Amat i Planas, deu anys més jove que ell. Filla tercera d'un indià badaloní, Don Santiago Amat, que va fer una certa fortuna a Cuba, i de la nissaga dels Planas. L'àvia Conxita era bonica, amable, de tarannà senzill i d'una sòbria elegància. Era molt de can Planas: quan l'avi Joan va projectar la torre on viurien, l'àvia Conxita li va posar com a condició que hi fes una porteta a la part de dalt (a l'actual plaça de Pau Casals) per poder anar a can Planas sense haver de donar la volta pel carrer de la Costa ni per la riera (el carrer de Santa Eulàlia i l'actual Via Augusta es van obrir molt més tard, als anys cinquanta). Els primers anys de casats, van viure a Barcelona, al carrer de Trafalgar cantonada Ortigosa: les tribunes que hi ha a tot al llarg de l'edifici són dissenyades d'ell.

En Joan Coll i Pujol, una personalitat política de tendència conservadora, diputat, senador i alcalde de Barcelona en diferents mandats, va ser el seu padrí de bodes. Pels volts d'on actualment hi ha el carrer de Coll i Pujol, hi tenia una esplèndida torre, envoltada d'uns jardins romàntics que res no havien d'envejar els de Can Solei-Arnús. Quan es va decidir d'urbanitzar la finca, cap als anys vint, em consta que en Jaume Botey va fer gestions insistents davant l'Ajuntament perquè la ciutat els adquirís a fi de convertir-los en parc públic, però ai! la nostra institució va restar insensible i passiva a la proposta. I avui, qui se'n recorda!

El matrimoni Amigó i Amat va tenir dues filles: la tieta Eulàlia i la Paquita Amigó, la meva mare.

Joan Amigó, arquitecte

Això posava a les seves primeres targetes, en lletra negra i vermella, gruixudes, d'un aire modernista. Aquesta breu presentació el definia. Però ara jo no m'entretindré a comentar com veig i aprecio la seva obra. Només en comentaré alguns trets.

D'entrada, cal observar que, a causa de la proximitat amb Barcelona, a la nova Badalona sorgida de l'era industrial, no hi solien viure els empresaris, tan sols els directors. L'avi Joan va ser més aviat l'arquitecte dels directors de fàbrica, sovint forasters, més que no dels amos: unes cases, doncs, més aviat mitjanes, que no sempre permetien prou lluïment, llevat de can Pavillard, i de can Serra Viñas (que fou derriuïda). Basta observar la casa Bau, d'un puixant fabricant d'oli, obra seva, a Tortosa, per adonar-se del que hauria pogut fer a Badalona. Una altra obra important seva era can Garí, a Barcelona, a la Diagonal (davant d'on actualment hi ha l'escultura de l'Ictíneo de Monturiol, d'en Subirachs), que, a conseqüència de la guerra, va ser bombardejada. També era seva, al carrer de Ferran, la botiga de l'Anís del Mono, força significativa, si un mal dia no l'haguessin derrocat. Tanmateix, com a obres grans, cal comptar-hi algunes fàbriques, com can Tolrà, la Llauna o can Casacuberta, a més de l'església parroquial de Sant Josep. El seu currículum era ben divers, tanmateix: fins havia dissenyat una plaça de braus desmuntable...

L'avi Joan sempre portava trossos de papers a la butxaca, sobres de cartes, que ell reciclava fent esbossos d'idees que se li acudien, amb llapis, sobre la marxa, a peu dret, i croquis de detalls, d'una reixa, d'una balconada, d'una motllura...

Treballava amb especialistes badalonins de diferents rams: l'Arpí ceramista, el vitraller i escultor Domingo Giró, en Rodon ferrer, el dibuixant Blanch... que realitzaven els seus esbossos en cada un d'aquests camps.

Can Bau, edifici modernista al municipi de Tortosa, obra de Joan Amigó. Museu de Badalona. Arxiu d'Imatges. Col·lecció: Francesc Lladó Blanch.

Un detall que a mi, als meus 12 o 13 anys i amb la dèria de ser arquitecte quan fos gran, em va fer reflexionar: un parent nostre, Francesc Domènech i Planas, que es va casar amb la néta del potentat català Mundet (el de les Llars Mundet de Barcelona) i se'n va anar a viure a Mèxic, va demanar al meu avi que li fes una masia tradicional catalana com a casa per viure-hi. Una idea genial —vaig pensar jo, des de la meva novençana fibra catalanista—, però l'avi Joan va rebutjar-la de seguida: a Mèxic no se n'han de fer, de masies, gairebé ni aquí; busca't un arquitecte d'allà que et faci una casa que s'emparenti amb l'arquitectura tradicional mexicana, si és això el que volies.

Una de les vivències que recordo al seu costat és la construcció del pessebre, cada any, per Nadal. Era gran, amb unes figures de més d'un pam d'altes, de terra cuita, peces úniques, de traç espontani, obra, segurament, d'en Josep Llimona. El decorat era obra d'un deixeble de l'Alarma, el gran escenògraf, que també havia pintat els decorats del teatre de putxinellis de la meva mare quan era petita. Un pessebre escenogràfic, com un gran diorama. Jo em limitava a fer el que l'avi ja no arribava a poder fer.

Quan jo vaig començar a estudiar arquitectura, als anys 1957-1958, sovint tenia converses amb ell. Recordo que es queixava que es permetés construir sostres tan baixos com els d'ara, de ventilació insuficient, que feien sensació d'aixafament. Jo, per exemple, li comentava l'exposició del concurs de maquetes que el Col·legi d'Arquitectes havia convocat per escollir la seva nova seu a la plaça de la Catedral, projectes realment innovadors. Ell sovint es dolia que les noves tècniques —el ciment armat, sobretot— li haguessin arribat tard: hauria

eliminat parets mestres i obert uns finestrals de vidre d'una amplitud que fins llavors no havia estat possible! Intuïa que aquelles noves tècniques comportarien canvis radicals i el sorgiment de nous conceptes i estils. Ell no va passar d'alguns intents de tendència racionalista, com a Can Prat.

La colònia Bosc de la Conreria

Una actuació que no sol aparèixer quan es descriu el currículum professional del meu avi i que no voldria que continués ignorada, és la de la Colònia Bosc de la Conreria. Una operació impulsada pel promotor immobiliari Francisco Artigues Solá —el que va crear la Població Artigues, que després fou el barri del seu nom—. El mateix que va gestionar la venda de la finca dels Coll i Pujol.

L'Artigues va portar de Xile (segons he sentit dir a casa) una sèrie de pràctiques desconegudes aquí. Va introduir el sistema de pagament a terminis, a les cases amb jardinet «a l'anglesa» del barri d'Artigues, que oferia a gent treballadora l'oportunitat d'accedir a una casa en propietat. Una altra idea que l'Artigues va dur d'Amèrica va ser, pels volts del 1915, el projecte d'una colònia d'estiueig en plena natura. La colònia Bosc de la Conreria va ser (segons he sentit dir a casa) la primera urbanització d'estiueig d'Espanya. No cal dir que un indret com la Conreria, a 20 quilòmetres de Barcelona i a 350 metres sobre el nivell del mar, amb unes panoràmiques excepcionals, oferia torres envoltades de bosc i amb vistes al mar.

Anys abans, a l'edifici conegut com el Seminari, s'hi havia instal·lat la colònia de Montalegre, formada per destacats empresaris, directors i enginyers —predominantment anglesos— de les indústries més puixants de Catalunya, a més de

personalitats escàpoles de la guerra del 1914-1918, i d'altres del país (d'entre els quals els Pearson, els Witty (un d'ells, fundador del Barça), els Noble —pares de l'àvia del president Maragall—, el dramaturg i periodista Conrad Roure; els

Humet, i també la família del meu avi, per motius de salut de la seva filla Eulàlia). La colònia tenia el seu pastor anglicà, una cuinera que elaborava exquisideses de la cuina i la pastisseria anglesa, i un tarannà propi en el tracte i les relacions socials.

El mas Po Canyadó de la colònia Bosc de la Conreria. Col·lecció Joan Soler i Amigó.

El promotor de la colònia Bosc de la Conreria fou un dels hereus d'Evarist Arnús i el gerent, Francisco Artigues. L'encàrrec consistia en el projecte de la nova urbanització d'estiueig: el traçat dels camins, la parcel·lació de les finques, l'establiment de serveis comuns (aigua, vigilància, conservació dels camins, quiosc, restaurant, etc.). Va ser ben poc agressiu amb el paisatge: va mantenir, dins el possible, el traçat dels camins existents, eixamplant i arrançant els que solien seguir els cartoixans, els de les fonts, els dels carros que esportaven el bosc de llenya per als forns i que baixaven el carbó de les carboneres, conservant, a més, els noms tradicionals. Va establir unes normes d'edificació racionals: cada parcel·la havia de tenir una superfície prou gran, cada torre havia de situar-se a una distància fixada dels límits de la parcel·la (de tal manera que la distància entre torre i torre fos baldera), va prohibir el tancament amb murs (només es permetien filferades i tanques arbustives) a fi de no trencar la unitat del paisatge. Fins al punt de convocar un concurs de tancaments amb un jurat format per prestigiosos arquitectes. L'enjardinament de les parcel·les havia de respectar l'arbrat i la vegetació existent —pins, alzines, arboç, marfull, etc.— i els desnivells naturals del terreny, servint-se del granit, la pedra pròpia del lloc, i no es permetia cimentar el terra. Això sí, l'Artigues era propietari del servei de l'aigua corrent a les torres, i cada constructor estava obligat a adquirir els maons a una bòbila propera, de la seva propietat. Tanmateix, no tot el que s'havia projectat es va arribar a desenvolupar i, d'altra banda, amb els anys, i amb la guerra i la postguerra, aquelles normatives es van anar incomplint.

El «cau» que el pintor badaloní Llorenç Brunet s'havia construït a peu de carretera, al coll mateix de la Conreria, va passar a ser

la casa del guardià, amb l'únic telèfon de la colònia (el 3 de Tiana). Encara avui es conserven al Cau Brunet unes rajoles que testimonien la seva activitat —«pintura, dibuix i excursionisme»— i alguns refranys com «qui té la intel·ligència té la força», «més val deixar els enemics que emmanllevar els amics», «estimeu-vos com a germans i mercadegeu com a estranys», «qui compra lo que no necessita ha de vendre lo que necessita», «no demanis sinó a Déu», «el català que deixa de ser català no és res».

Com a retribució per la seva feina, l'Artigues va pagar al meu avi en espècies: la parcel·la que volgués, amb la condició de construir-hi. Va triar la de situació i vista més privilegiada. L'any 1918 va bastir-hi el nou mas Po Canyonó, integrant l'arquitectura d'aquella entranyable masia on havia nascut amb el nou estil de torre modernista: teules vidrades, torratxa que encara marca l'*skyline* de la carena, l'arc de la sala, etc. I, a la façana, l'escut de Catalunya amb l'àguila rampant, de ceràmica vidrada i de grans proporcions —feta i cuita per l'Arpí—, que en Domènech i Muntaner havia dissenyat com a ensenya de la Renaixença.

Altres estiuejants de la colònia eren els Pavillard, Rombouts, Trias, Aiguader (alcalde de Barcelona), Cortès (escriptor i crític d'art), Callén (arquitecte), el pintor Labarta, etc.

L'empremta catalanista

El seu era un catalanisme de la Renaixença, ja heretat del *bavo*, que solia explicar a la meua mare les llegendes de Jofre el Pelós, del rei En Jaume, d'en Fivaller (que era de Teià), del Príncep de Viana i dels grans herois romàntics. Mostres d'aquesta simbologia són el plafó de majòlica de la Mare de

Déu de Montserrat al patiet d'entrada de can Planas, al carrer de Gaietà Soler; el de Sant Jordi presidint la torre Amigó; l'escut de Catalunya de la torre de la Conreria, el disseny de la llàntia de Badalona a la basílica de Montserrat. És curiós, també, el repetit ús decoratiu de quatre traços verticals en reixes de finestres i de portes, en sanefes, en tancament d'ulls de bou i forats de ventilació de sostremorts, on fos, suggerint les quatre barres.

Pel que fa a l'àmbit cultural, voldria destacar l'activitat a Gent Nova i el suport a la labor de l'Orfeó i el disseny de les respectives senyeres. I també la participació en la difusió de la sardana (un dels seus impulsors a Badalona fou en Rafael Tudó, fundador de l'Esbart Català de Dansaires, casat amb una filla de la seva germana Colometa), en l'organització d'aplecs a Can Barriga, a la Font de les Monges de la Conreria... I, d'una manera privada però ben significativa, el préstec de 20.000 pessetes de l'any 1928 a en Josep Queralt i en Marcel·lí Antich —que mai no va cobrar, per suposat— per fer possible les badalonines Edicions Proa amb el lema «Navego a tot vent».

La seva religiositat

En el tarannà religiós jo el veig una mica com en Gaudí. Fins i tot en la semblança de les fotos d'un i altre amb un ciri anant a la processó, abusivament publicades. Després d'una joventut tal vegada massa liberal, en plena adultesa fou atret per la predicació del pare Francesc Vallet, jesuïta —escindit més tard de l'orde—, una mena d'apòstol dels exercicis espirituals ignasians que incidia fortament en les vides privades i les responsabilitats socials dels seus seguidors, i que “exercí una extraordinària influència a tot Catalunya» (citant la *Gran Enciclopèdia Catalana*).

Era tradicionalment devot de Sant Antoni de Pàdua, patró dels paletes; de Sant Francesc d'Assís, a través dels terciaris franciscans (ajudava el convent dels franciscans a Terra Santa); de Maria Assumpta, patrona de Badalona (va dissenyar el Llit de la

Llit de la Mare de Déu, cremat el 1936, que es mostrava a la nau central de l'església de Santa Maria el 15 d'agost. Museu de Badalona. Arxiu Josep M. Cuyàs. Fotògraf: Sayol.

Mare de Déu, seguint una tradició que enllaçaria amb els misteris medievals de la Selva del Camp i d'Elx).

Tenia per norma treballar gratuïtament en totes les obres destinades a l'Església: la parròquia de Sant Josep, a Badalona; la del Roser (construïda durant la Guerra Civil, com a escola), a Barcelona; la de l'Argilaga, al Camp de Tarragona; alguna capella a la cartoixa de Montalegre, diversos altars laterals a Santa Maria, etc. Era membre de la Junta d'Obra de les dues parròquies badalonines.

Gosaria dir que, de gran, la seva religiositat el decantava cap a una acceptació pacient, i en certa manera passiva, dels esdeveniments. Sobretot després de la guerra, havent passat una dura experiència de presó, ran de ser ajusticiat per ser «de missa», pendent la seva vida de la defensa d'un jove advocat d'ofici, que va aconseguir que en sortís sa i estalvi. Era innovador en l'ofici però socialment conservador, tradicional. Mai no es va decantar políticament cap al franquisme: no tenia cap mena de confiança en el règim imposat militarment ni en les persones que el representaven a Badalona.

En fi. Era una persona de tarannà seriós, silent, observador, amb un deix fi d'ironia que sovint desorientava pel fet d'expressar-se amb una cara hermètica a l'estil Buster Keaton. Mai no el vaig veure imposar cap criteri, cap ordre, cap prohibició. Tampoc no el vaig veure mai gloriar-se de res. Assegut a la seva butaca de vímet, sovint recordava el passat —aquell «abans de la guerra»—, però també s'il·lusionava pel futur a través de nosaltres, els seus néts. Va morir el 30 de desembre de 1958, ran dels 84, ara fa cinquanta anys. El doctor Joaquim Trias i Pujol, en una carta de condol a la família, diu d'ell: «No sols era un bon amic, sinó que tenia el caràcter representatiu d'una època i una generació de badalonins que amb ell desapareix». Badalona el recorda havent posat el seu nom a un carrer perifèric, curt, marginal i sense adreces postals.

LA TORRE DEL RELLOTGE DE CA L'ARNÚS: UNA ESTACIÓ METEOROLÒGICA SINGULAR

MONTSERRAT GUARDIET i GREGORI MUÑOZ-RAMOS

Si us endinseu en el parc de Can Solei-Ca l'Arnús, us trobareu en un espai de gran bellesa per la frondositat de la seva vegetació, pel disseny romàntic de part del seu jardí, per la presència d'elements lligats a l'aigua, com el llac o les basses, i per les seves edificacions. Enmig dels arbres i al costat de la casa noble, us apareixerà un element singular que aquest any compleix el 125è aniversari i que és un element únic en el seu gènere: la torre del rellotge. Tot el parc, i en especial aquest element singular, està lligat a la figura d'Evarist Arnús i de Ferrer.

Evarist Arnús i el Teatre Líric

A Barcelona s'havia construït, l'any 1852, un parc meravellós alhora que enorme, a l'espai que més endavant hauria de ser el passeig de Gràcia i que es deia *els Camps Elisis*, que anava del carrer d'Aragó al carrer de Provença i del passeig de Gràcia al carrer de Llúria, i que va representar una alenada d'aire fresc per als barcelonins encara reclosos dins les muralles de la ciutat.

Quan a partir del 1864 començà a fer-se efectiu el Pla Cerdà per a la construcció de l'eixample barceloní, aquest parc magnífic es va començar a encongir fins a quedar reduït a l'espai que ocupaven el teatre, el restaurant i el cafè, que corresponia a l'illa situada entre Mallorca i Provença, Passeig de Gràcia i Pau Claris.

El banquer Evarist Arnús, amb la visió de futur que el caracteritzava havia comprat uns quants terrenys a la zona, entre els quals aquesta illa on hi havia l'últim reducte del parc. Ell també hauria pogut tirar a terra aquests edificis per fer-hi cases, però Arnús, com a bon melòman, va preferir conservar el teatre i un bon tros de jardí per a fer-ne un paradís musical.

L'any 1881, va transformar l'edifici existent en un imponent teatre, el més luxós de la ciutat, envoltat de jardins d'un gust exquisit, a més d'un selecte restaurant i un cafè. Tot va ser fet amb molta cura, elegància i bon gust. El teatre va reunir l'elit barcelonina que hi podia anar a gaudir de la bona música i, a

més, a fer coneixences i segurament bons negocis. Allí es va poder escoltar Enric Granados o Isaac Albéniz, i veure Sarah Bernhardt, alhora que un joveníssim Richard Strauss i un encara més jove Pau Casals.

Al jardí, Evarist Arnús havia fet fer una cova amb una cascada que anava a parar a un deliciós estany, i una gegantina gàbia amb ocells exòtics, tot embolcallat d'originals plantes, arbres i flors de tota mena.

Finalment, l'any 1883, Arnús hi va fer construir una torre de reminiscències centreeuropees que feia joc amb altres parts de l'espai i que havia de servir per allotjar-hi uns aparells de mesura de la prestigiosa marca Ferrer, Collin y Cia. No cal dir que això era una novetat a casa nostra, com no podia ser d'altra manera venint d'Evarist Arnús, que volia sempre el bo i millor per al seu teatre.

Aquesta torre del rellotge era una construcció de 4 per 4 metres en planta i tres cossos d'alçada. El primer, amb unes escales per a la porta d'entrada amb un termòmetre, un baròmetre i un pluviòmetre elèctric; el segon per al rellotge pròpiament dit amb la fase lunar i el calendari, i el tercer com un frontó quadrat on es podia saber la direcció del vent i que feia de base a una coberta on hi havia el carilló que s'havia de fer famós a la ciutat.

L'expectació i el ressò aixecat per aquesta torre foren tan grans que quan l'any 1888, amb motiu de l'Exposició Universal, vingué la reina regent a Barcelona, fins i tot se li oferí una funció al Teatre Líric. Quan a la mitja part la reina anà a passejar pels jardins quedà enamorada del rellotge, i

embadalida quan a les 12 en punt el so del carilló va tocar la Marxa Reial. Tot plegat donà a Barcelona fama de capdavantera de qualsevol tipus de novetat.

Escultura d'Evarist Arnús al jardí de la finca a mitjan del segle XX. Museu de Badalona. Arxiu d'Imatges. Fons i fotògraf: Josep Cortinas Suñol.

La torre del rellotge a Badalona

Quan després de 20 anys d'existència del Teatre Líric, mort Evarist Arnús, el teatre va ser enderrocat sense remei, molts dels elements del parc es van escampar per diversos llocs.

Emili Arnús, el fill de *don Evaristo*, com se l'anomenava, en va fer donació a la ciutat, però l'Ajuntament no el va poder salvar per les divergències entre els regidors. La febre constructora del moment era massa forta i el teatre es va tirar a terra una nit sense explicacions. A partir d'aquí els materials de construcció sembla que varen servir per bastir el Teatre Nou del Paral·lel, una part de les cadires va anar a parar a Palma de Mallorca, al teatre del Huerto del Rey, i d'altres al Casino del Masnou.

La família, per la seva banda, va poder salvar ben poca cosa, com les dues estàtues de músics, la de Beethoven i la de Mozart, que van estar a la finca de Badalona fins, aproximadament, al principi dels anys cinquanta. Actualment, la primera és al jardí de la casa d'un membre de la família i la segona a Amèrica del Sud, a casa d'un altre familiar.

La torre del rellotge va ser traslladada pedra per pedra al jardí de la casa Arnús de Badalona, on va continuar aixecant-se altiva per ser l'orgull davant les escollides visites d'Emili Arnús. Més tard va anar descuidant-se la casa i el jardí, i la pobre torre va rebre sense pietat les inclemències del temps i el desinterès dels seus successius amos, i es va anar deteriorant. Ara, recuperat l'espai per l'Ajuntament de Badalona que n'ha fet un parc públic, la torre ha estat restaurada, tant la construcció pròpiament dita com els aparells, i torna a fer les delícies del públic que es passeja pel parc.

Torre del rellotge, restaurada el 2006. Fotògraf: Gregori Muñoz-Ramos.

Els aparells de rellotgeria i els meteorològics

La torre del rellotge de Ca l'Arnús rep aquest nom pel mecanisme de rellotgeria i de carilló que tenia en la seva ubicació del Teatre Líric a Barcelona, però en realitat es tracta d'una meravellosa, i molt novedosa a la seva època, estació meteorològica amb la qual Evarist Arnús va voler que Barcelona disposés dels aparells més moderns del seu temps.

La torre, com hem dit, té una planta de 4 x 4 m i tres cossos d'alçada. Tots els aparells es poden consultar des de la façana principal. Podríem distingir entre els aparells de rellotgeria i els meteorològics.

Rellotge i calendari a la façana principal. Fotògraf: Gregori Muñoz-Ramos

Mecanismes de rellotgeria

El rellotge

La maquinària del rellotge actual sembla que no és l'original del 1883. Probablement la maquinària original es trobava a l'alçada de l'esfera del rellotge, la qual cosa permetria que es pogués observar el moviment del pèndul des del carrer per un vidre glaçat que porta un dibuix amb la seva forma i que es troba per sota de l'esfera del rellotge.

Gràcies a la col·laboració de l'empresa Juan Cabrero hem aconseguit un catàleg en el qual surt el model del mecanisme de rellotgeria que actualment es troba a la torre. La descrip-

Campana del rellotge. Fotògraf: Gregori Muñoz-Ramos.

ció que surt és la següent: «Máquina con sonería de horas y medias horas compuesta de dos cuerpos de rodaje por engranajes de acero y bronce cortados a fresa. Bancada de hierro con adornos de fundición. Centros de bronce fosforado, muy resistente al desgaste»

La maquinària porta una placa de porcellana amb la inscripció «Emilio C. Besses, Pl Universidad, Barcelona». Aquest negoci va ser absorbit per Juan Cabrerizo i és per això que en el catàleg surt la següent inscripció: «Juan Cabrerizo/Antigua Casa Besses/Fundada en 1870/Barcelona»

Maquinària del calendari. Fotògraf: Gregori Muñoz-Ramos.

La campana

Tal com hem explicat abans, la torre disposava, en el moment de la seva inauguració, d'un magnífic carilló que podia tocar qualsevol melodia. Actualment només hi ha una campana que sona a les hores i les mitges hores. A la campana, es pot llegir la següent inscripció: «Emilio C. Besses – Barcelona – Josep Guitart – Vilafranca – Any 1925».

El mecanisme del rellotge i el de la soneria funcionava amb un sistema de contrapesos, que actualment encara es pot observar i posar en marxa. Sota de l'esfera del rellotge, hi ha dos vidres circulars que sembla que allotjaven dos rellotges més amb les hores de dues ciutats del món. Actualment aquests rellotges ja no hi són.

El calendari

L'hora anava acompanyada del calendari. Sota dels rellotges desapareguts podem veure quatre rectangles, dos a cada costat del vidre amb el dibuix del pèndul. Els rectangles superiors són més llargs que els inferiors. En aquests rectangles es podia llegir, seguint el sentit de les agulles del rellotge i començant per la banda superior esquerra, el dia de la setmana, el mes, l'any i el número de dia del mes. Cada un dels mecanismes està format per dos cilindres que porten enrotllats una tela amb la inscripció corresponent i que calia, manualment, posar en el centre del rectangle per a la seva correcta visualització.

La fase lunar

Una de les singularitats de la torre del rellotge és que disposa de la lectura de la fase lunar. A sota del calendari, hi ha una àrea rectangular que porta dibuixat un cel fosc amb núvols amb un cercle on apareix la fase de la lluna. El mecanisme

consta d'una sèrie d'engranatges que, connectats al rellotge, donen moviment a un disc blanc que porta dibuixats dos cercles negres. A mesura que avança el disc va apareixent i desapareixent respectivament la lluna, i així indica la fase lunar en què ens trobem. Una volta completa del disc representa 59 dies, dos cicles lunars de 29,5 dies cadascun.

Els aparells meteorològics

La part meteorològica porta a diferents llocs la inscripció de la marca dels aparells, «Ferrer, Collin y Cia.» Només hem trobat una referència d'aquests fabricants a *La Ilustracion española y americana* (núm XVII, p. 267, 8 de maig de 1885), que parla d'un rellotge que Evarist Arnús va regalar al

Planta baixa de la torre del rellotge. A l'esquerra de la porta, el baròmetre i termòmetre, i a la dreta, el pluviòmetre elèctric. Fotògraf: Gregori Muñoz-Ramos

Colegio de Corredores Reales de Comercio i que es va col·locar a la Llotja de Barcelona. «Dicho reloj, construido en casa de los Srs. Ferrer, Colin y Compañía, es de mucho gusto: su máquina apoyada en un banco de fundición, que tiene cuatro columnas de bronce torneado, es también de bronce, excepto los ejes y piñones, que son à lanterna, y montados de modo que cada eje forma el ala del piñón, evitándose así el desgaste de la maquinaria... y está en comunicación por medio de un circuito eléctrico, con el que los constructores Srs. Ferrer, Colin y Compañía tienen en el mostrador de su establecimiento en el pasaje del reloj, que sirve a aquel de tipo: además de las horas, señala el día de la semana, los del mes y el año, durándole la cuerda ocho días, y además tiene termómetro i barómetro». Com es pot deduir per aquest article, sembla que Ferrer, Colin y Cia. tenien el seu negoci en el passatge del Rellotge que era on Evarist Arnús tenia en aquell moment la seu de la seva casa de banca.

Els diversos aparells meteorològics presents a la torre del rellotge formen un conjunt únic a nivell europeu, i és dels més antics dels que es té coneixement a nivell català. Passem seguidament a fer la descripció de cada un d'ells:

Baròmetre

Es tracta d'un baròmetre de Bourdon, anomenat així en honor del seu inventor, Eugène Bourdon (1808-1884). Està format per un tub ample de secció ovalada, flexible i corbat en forma de ferradura a l'interior del qual s'ha fet el buit. Les variacions de pressions de l'aire modifiquen la curvatura del tub, la qual cosa queda registrada en una escala mitjançant un mecanisme d'engranatges. Malauradament aquest aparell no funciona, ja que ha perdut el buit i és molt difícil reparar-lo.

Termòmetre

El termòmetre era d'alcohol i havia deixat de funcionar ja fa molts anys. L'escala va dels -10° als $+55^{\circ}$ i el tub acaba en una espiral que serveix de dipòsit del líquid. Actualment ha estat restaurat per l'empresa de termòmetres ANVI SL. S'ha confeccionat un tub nou, fet a Alemanya per un artesà del vidre, amb el dipòsit en forma d'espiral com l'original. La substància que dona la temperatura és *white-spirit* i s'ha colorat de vermell.

Pluviòmetre elèctric

És el més significatiu del conjunt d'aparells meteorològics. Estem parlant d'un pluviòmetre de fa 125 anys, que funcionava amb electricitat. Aquesta era subministrada per 12 piles de Volta que es trobaven en un petit quartet que hi ha sota l'escala d'accés al primer pis. El sistema consta de quatre elements que es troben a cada un dels pisos de l'edifici: 1) teulada: safata col·lectora, 2) 2n pis: mecanisme de cassoletes, 3) 1r pis: sistema distribuïdor de rellotgeria i 4) planta baixa: esferes de lectura diària i anual.

A la teulada hi ha una safata d'un metre quadrat de superfície que recull l'aigua de pluja i la condueix fins a un embut que serveix de filtre i de col·lector cap a les cassoletes. Un cop omplertes d'aigua amb un volum constant, el pes de l'aigua hi fa oscil·lar un balancí que deixa un registre mecanicoelèctric de la quantitat de pluja caiguda.

En el primer pis hi ha un armariet de fusta, tipus vitrina, que portava un sistema de rellotgeria amb la funció de distribuïdor, de manera que només obria el circuit elèctric que corresponia a cada dia de la setmana i a l'acumulat de l'any.

Embut del pluviòmetre que recull l'aigua de la pluja. Fotògraf: Gregori Muñoz-Ramos.

Malauradament, aquest rellotge ha desaparegut i només en queda la peça que, a la manera de circuit imprès, distribuïa el corrent elèctric per a cada dia. L'impuls elèctric arribava a les esferes, una per a cada dia de la setmana i un altre per a l'acumulat de l'any. Cada impuls creiem que era una mesura de mig litre d'aigua.

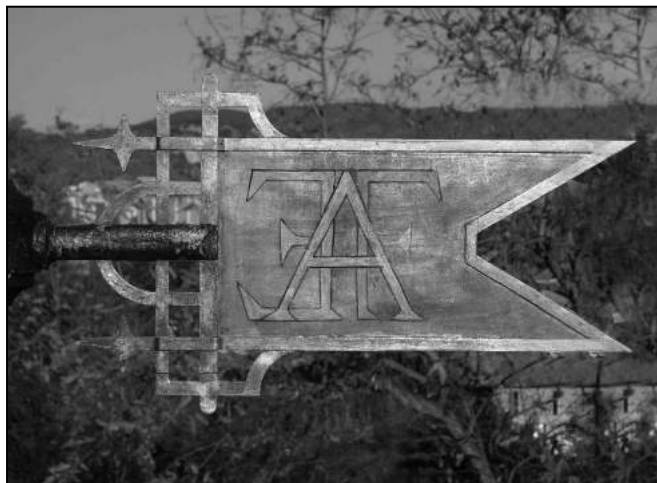
Aquest aparell actualment no funciona, però ja es disposa del projecte per restaurar-lo.

Penell

El penell es troba a la part superior de l'edifici. La seva pala porta les inicials d'Evarist Arnús i de Ferrer. La E està girada i es toca d'esquena amb la F, mentre que la A es troba per

sobre de les altres dues lletres. El moviment del penell, mitjançant uns eixos i diferents engranatges, es comunica amb el frontal quadrat del segon pis on hi ha dibuixats els diferents punts cardinals. D'aquesta manera, l'agulla marca la direcció d'on prové el vent.

La connexió entre el gir principal del penell i el frontal quadrat fa un recorregut molt llarg i amb tres derivacions. És possible que es fes d'aquesta manera per poder salvar el mecanisme del carilló. En el moment en què aquest va desaparèixer, es va mantenir el recorregut original, encara que només quedés una campana.

Penell amb les inicials EAF, d'Evarist Arnús i de Ferrer, situat a la part superior de la torre. Fotògraf: Gregori Muñoz-Ramos.

L'EDUCACIÓ PÚBLICA A BADALONA EN TEMPS DE LA II REPÚBLICA

RAQUEL EXPÓSITO CARNEADO

INTRODUCCIÓ

Situació del primer ensenyament a Catalunya

L'any 1931, l'escola pública a Catalunya només donava servei al 40% de la població escolar, percentatge inferior a la mitjana nacional (48%). També convé saber que el nombre d'alumnes per classe era molt sovint superior a 50. D'altra banda, l'assistència a classe era molt baixa (el 25% dels matriculats no hi assistien), sobretot en el cas dels nens de 13 i 14 anys (malgrat que, des del 1920, l'assistència era obligatòria fins als 14 anys), perquè en aquestes edats començaven a treballar.

Sobre les condicions materials d'instal·lació de les escoles, vegem un comentari de l'època:

«En la major part dels pobles [...] l'escola es troba instal·lada en un barracot infecte. Sense cap condició higiènica, mancada de llum, d'aire, d'alegria, més comparable a una presó que no pas a un lloc que, per principi, ha d'ésser essencialment agradable.

»La pobresa del material escolar, ja ho diu tot. Unes taules despintades, coixes, brutes de tinta i trosse-jades; uns bancs ròncecs, estrets, inhospitalaris [...]».

Naturalment, amb totes aquestes dades ens podem imaginar la qualitat de l'ensenyament que s'impartia a l'escola catalana d'aquells anys. Per tal de solucionar un panorama tan esfereïdor, la II República es va disposar a reformar l'escola i a crear centres escolars; encara que no va ser una labor tan sols de la Generalitat, ja que no tenia mitjans per fer-ho. Així, va servir de suport el Pla de Construccions Escolars de Marcel·lí Domingo, a més dels ajuntaments catalans, que van emprendre una ferma tasca en aquest sentit, sol·licitant edificis escolars al MIP (Ministerio de Instrucción Pública) o fent-los pel seu compte.

Catalanització de l'ensenyament. Aplicació de la Llei de Bilingüisme

En tots els comentaris, opinions i iniciatives de l'època sobre ensenyament sorgeix el gran desig i el gran somni: fer una

escola catalana i fugir del centralisme educatiu i l'escola unificadista estatal, però la falta de mitjans de la Generalitat per construir les seves escoles va ser evident. Només hi va haver algunes excepcions: les escoles catalanes mantingudes per l'APEC (Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana).

L'única vàlvula de sortida que es va aconseguir fou la Llei de Bilingüisme, però s'ha de tenir en compte que el decret agafava la Generalitat de sorpresa i desprevinguda: tot estava per fer, i calia fer-ho a partir de zero, segles després que el català hagués estat una llengua, per bé que viva, oficialment marginada i fins i tot prohibida. Els problemes que plantejava la seva aplicació eren immensos, i molts d'ells insalvables a curt termini. El Comitè de la Llengua, creat durant els primers mesos de la República, fou el primer pas.

Grup d'alumnes de l'Escola Nacional Unitària, número 1, dirigida pel mestre D. Esteve Vendrell, curs 1934-1935. Museu de Badalona. Arxiu d'Imatges. Col·lecció: Miquel Lleonat.

Una altra qüestió va ser la dels llibres de text en català. L'any 1931 no hi havia altres textos en català que els que l'APEC havia anat editant.

També va ser una qüestió bàsica la formació del professorat. A més, la falta de preparació no era privativa dels mestres castellanoparlants; pensem en el desconeixement de la gramàtica i de l'ortografia dels catalans, després de segles de desinterès oficial envers aquesta qüestió. Per això la Generalitat va actuar amb rapidesa. Ventura Gassol va demanar i va aconseguir de Marcel·lí Domingo la creació d'una Normal catalana i el restabliment de les càtedres de català a les Normals de Catalunya mantingudes per l'APEC, per decret aparegut el 9 de juny de 1931.

El Comitè de la Llengua va recomanar també l'obligatorietat d'uns cursos de català per a tots els mestres de Catalunya, però la proposta va tenir una acceptació mínima. En general, el desinterès i la rutina, la despreocupació, l'escassa formació i preparació i la falta d'una autèntica política d'actuació sobre el mestre van ser la causa que el bilingüisme no s'ataqués a fons.

La situació real de l'escola a Badalona

Alguns mesos abans de les primeres eleccions municipals republicanes, concretament el 20 d'octubre, la Comissió Municipal Permanent va encarregar a M. Thió i Rodés, Marcel·lí Antich i Marc Giró i Ros, la formació d'una ponència per a la redacció d'un projecte de cultura municipal i l'organització de la secció o oficina que hauria de tenir cura de tots els afers relacionats amb la cultura, i de la qual haurien de dependre, entre d'altres, tots els serveis de cultura que fins llavors ho feien de la Comissió de Foment i Instrucció Pública.

Em sembla interessant l'informe que fan els ponents referent a l'Organització Municipal de Cultura abans d'estructurar el projecte de cultura municipal, ja que van voler conèixer l'estat en què es trobava Badalona respecte a les institucions culturals.

Pel que fa a l'ensenyament, la impressió que en van treure, la van reflectir en el seu treball, que tractava separatament l'estat de l'ensenyament primari i el professional. Començaré per reproduir les dades facilitades per les oficines municipals sobre l'ensenyament primari, que textualment deien:

«[...] hi ha a Badalona onze escoles nacionals (dos d'elles de pàrvuls), el lloguer de les quals paga l'Ajuntament, servides per 5 mestres i 6 mestresses, ajudats per 4 ayos o mestres auxiliars, i 13 ayas, i a les quals assisteixen 1.130 nens i nenes. Tenim, també, dos grups escolars: l'anomenat Ventós Mir, amb 3 mestres i 3 mestresses i assistència de 150 nens i 150 nenes; i el Ramon Muntané, amb 3 mestres també i 3 mestresses i igual capacitat que l'anterior, per bé que la matrícula, enguany, sigui només de 60 nois i 80 nenes. En total, doncs, assisten a les Escoles Nacionals uns 1.570 nens i nenes [...]»

També segons dades obtingudes de documents municipals de l'època, es pot saber que hi havia a Badalona diversos col·legis particulars que es dedicaven a l'ensenyament primari, que absorbien uns 1.300 nens d'ambdós sexes.

Seguidament, a l'informe, feien relació dels problemes que havien detectat: en l'ensenyança primària, la insuficiència d'escoles, la distribució deficient d'aquestes en relació a la

densitat de la població (en barriades com Artigues, la Salut, Llefià i Puigfred, no hi havia ni una sola escola pública), locals inadequats, aglomeració d'alumnes, la no-gratuitat de l'ensenyança i les deficiències dels grups escolars i els sous, molt baixos, dels seus professors.

Després d'haver fet l'examen previ de la situació de l'ensenyament a casa nostra, la ponència va elaborar un llistat d'objectius dirigits a esmenar els nombrosos defectes detectats i a establir les bases per crear una oficina municipal dedicada especialment a l'estudi i resolució de les qüestions de cultura, amb tots els elements necessaris per poder reeixir en la seva tasca.

Per corregir les deficiències observades apuntaven:

«[...] Hem de procurar que tots els infants, ciutadans de demà, tinguin aquest mínim d'educació i instrucció que aprenem i rebem a l'escola primària: cal que tots els infants puguin anar a l'escola, doncs, cal crear noves escoles, essent les actuals absolutament insuficients i deficientes segons abans hem esmentat.

»I com que, essent els locals de lloguer, mai no reuniran totes aquelles condicions que han de tenir els locals destinats a escoles, cal anar a la construcció d'edificis amb aquesta sola destinació; i no solament haurien de construir-se escoles amb capacitat per als 2.200 alumnes que ara no poden anar a l'escola per manca de locals, sinó també per a reunir els que ara assisteixen a les escoles instal·lades en cases particulars; només quan totes les escoles tindran edifici propi,

serà quan podran reunir totes elles les condicions que la pedagogia i la higiene fan indispensables [...].

»En procedir-se al planejament i construcció dels grups escolars que proposem, caldrà estudiar prèviament la densitat de població en les diverses parts del territori del nostre Municipi i realitzar després les construccions escolars d'acord amb els nuclis de població; aleshores serà quan, els que hauran de fer els corresponents projectes, hauran de tenir present la conveniència de que tots els infants de Badalona puguin anar a l'escola sense haver de caminar més d'un quilòmetre».

També es manifesta a l'estudi que «[...] la gratuïtat absoluta de l'ensenyament primari és necessària. La cultura no és pas, no ha d'ésser de cap manera privilegi d'uns quants, patrimoni de la classe adinerada; la cultura ha d'estar a l'abast de tothom. Però, si això és cert respecte a tots els graus, fins els més superiors, cal insistir respecte a la urgència de què ningú, per manca de mitjans, resti sense l'educació de l'escola primària. Cal bandejar en absolut el costum de cobrar matrícula, ja sigui obertament, ja sigui en forma més dissimulada; fer altrament, seria voler que un nombre important de pares continuessin deixant de dur els fills a l'escola, seria oposar-se, en definitiva, a l'elevació del nivell de la cultura mitjana del nostre poble».

El Consell local de primera Ensenyança

Mesos més tard, en data 9 de juny de 1931, el govern provisional de la II República va crear els consells universitaris de primera ensenyança a cadascuna de les universitats, consells

provincials a cada capital de província, consells locals als ajuntaments i consells escolars on es cregués oportú, «[...] con el objeto de estimular la obra de la enseñanza primaria y de sus instituciones auxiliares llevándolas a la posible eficiencia [...]». En la mateixa disposició suprimia les juntes locals i provincials de primera ensenyança en el transcurs de l'any, les atribucions de les quals serien assumides pels consells respectius.

La importància dels consells locals queda manifesta llegint l'article 11 de la Constitució:

«En cadascun dels Ajuntaments d'Espanya, hi haurà un Consell Local de la primera ensenyança constituït per un representat designat per l'Ajuntament, un mestre o mestra Nacional, el metge inspector de sanitat, un pare i una mare de família».

Les seves funcions eren les següents:

- Vetllar perquè les escoles estiguessin instal·lades en locals adequats dintre de les condicions higièniques i pedagògiques recomanables, i que disposés del mobiliari i el material docent necessaris per a l'obra escolar.
- Procurar que es facilités als mestres, casa-habitació decorosa o que rebessin amb puntualitat la indemnització que els corresponia segons les disposicions de la superioritat.
- Cuidar de l'assistència escolar, auxiliant el mestre perquè aquesta sigui al més normal possible dintre del curs escolar.
- Estimular l'assistència a les classes d'adults i prestar al

mestre la seva col·laboració en l'organització de conferències, lectura, etc.

- Coajudar a les iniciatives de la superioritat i del Consell Provincial en ordre al foment de la cultura popular.
- Comunicar al Consell provincial qualsevol irregularitat que advertissin en el funcionament de les escoles nacionals, així com en les escoles privades, quan resultés justificada aquesta intervenció.
- Concedir, en cas d'urgència, vuit dies de permís als mestres perquè es poguessin absentar de l'escola deixant atès l'ensenyament, comunicant-ho així a l'inspector de la zona respectiva.

A Badalona, el Consell local va estar format pel regidor Baldomer Colls i Galobardes, Guillén García i López, mestre nacional; Joana Ferrer i Torelló, mestra nacional, Víctor Bonet i Fragas, metge, inspector en cap de Sanitat Municipal; Crispí Martínez i Millán i Gertrudis Artigal i Juclà, pares de família.

És interessant l'informe que fa el Consell local de Badalona en la reunió celebrada el 2 de gener de 1932, l'acta del qual es troba a l'Arxiu Històric de la Ciutat (AHBDN). En aquest informe es presenta un projecte per resoldre la qüestió de l'ensenyança primària a Badalona i la manera de crear l'organisme que hauria de tenir cura d'aquesta complexa organització.

El prefaci del Pla, després d'una referència al «deplorable estat» en què es trobava l'escola pública a la ciutat «tan descuidada [...] com fa cinquanta anys» i al creixement de l'esco-

la privada afavorint el «mercantilisme» en el camp de l'ensenyament, introduïa, en números rodons, les dades sobre la situació de la població escolar (vegeu taula núm. 1).

Taula 1

Cens escolar de Badalona, gener de 1932: 8.000 alumnes			
Escola pública	Escola privada	Abandó anticipat de l'escola	Sense escolaritzar
1.500	2.500	1.500	2.500
18,75%	31,25%	18,75%	31,25%
		50%	

També es fa referència a la manca d'escoles públiques a les barriades, on «per no haver-hi les que calien, l'aglomeració d'infants [...] és un fet, car en una sola aula s'hi trobaven 150 infants», amb perjudici de la tasca pedagògica i de la salut de l'alumnat. Així mateix, posava de relleu la migradesa dels recursos econòmics pressupostats: «30.000 pessetes per a escoles interines i 200.000 per a construccions escolars», que només els permetrien «instal·lar 8 escoles unitàries durant un any» amb les primeres, i invertir les segones «en la construcció d'escoles unitàries», despesa inútil perquè aquest tipus d'escola no responia «a les noves concepcions pedagògiques vers les escoles graduades ó sigui grups escolars si pot ésser de 6 graus dobles».

Malgrat tot, el Consell presentava un pla de distribució d'escoles que, com una xarxa, no deixés escapar ni un sol infant de la influència de l'ensenyança pública, optant per la creació de grups escolars de 4 graus que, repartits a dos per

districte, serien 12 edificis escolars de grans proporcions; els quals quedarien reduïts a 10 perquè ja n'hi havia dos, que eren el Grup Ventós Mir i el Canyadó. Calculant el preu de cada grup a 250.000 pessetes, farien una quantitat de 2.500.000 pessetes.

A més a més, per tal d'aprofitar els 18 mestres auxiliars que sostenia l'Ajuntament i fer que aquest vast pla de construccions escolars respongués a un pla orgànic, haurien de construir-se 18 escoles de pàrvuls, o sigui 3 per districte, que, calculant-les a 20.000 pessetes cada una, sumarien 360.000 pessetes.

Indubtablement, desenvolupar tot aquest projecte i sostenir-lo després amb dignitat equivalia a un augment considerable en el pressupost de cultura de l'Ajuntament, i la part més important és la de la subvenció per a casa-habitació dels mestres, ja que aleshores hi havia a Badalona 96 mestres, que a 1.250

Manuel Carneado, veí de Badalona, a l'escola en temps de la República.
Col·lecció: Manuel Carneado Solares.

pessetes per cadascun, equivaldrien a 120.000 pessetes. Aquesta quantitat, segons l'informe, es podia estalviar construint la casa-habitació per al mestre prop de l'escola, cosa que, a més de representar un estalvi per a l'Ajuntament, representaria una millora pedagògica per a l'ensenyança. Per tant, doncs, «Calculant a 75.000 ptes. cada casa-habitació i essent 11 les que s'haurien de construir, fan un total de 825.000 ptes.».

Per al material pedagògic, calculaven la quantitat de 200.000 pessetes, que, sumades a les altres partides, feien una quantitat de 3.885.000 pessetes, i un total de 39 edificis a construir.

L'informe continuava dient que «[...] cal que tingui en compte l'Ajuntament que d'aquestes despeses, l'Estat en paga un 75% quedant reduïda per tant a 971.250 ptes., la quantitat que l'Ajuntament hauria d'esmerçar, per a dotar a la ciutat de l'element vital per excel·lència, com és l'Escola [...]».

Reacció de l'escola privada

S'ha fet palesa fins ara la força potencial que tenia l'escola privada a Badalona respecte a la pública. És per això que, uns mesos després d'haver-se redactat l'informe pel Consell local (el que va des de gener fins a maig) sobre la necessitat imperant de construir noves escoles a Badalona, l'escola privada es va mobilitzar, com a reacció davant l'anunci d'aquesta creació.

L'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana i l'Escola Catalana de Badalona

L'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana data del 1898 i la seva creació a Barcelona fou deguda a l'entusiasme despertat per la fundació del Col·legi Sant Jordi,¹ que fou la

primera escola dels temps moderns que va donar l'ensenyament en català. L'Associació es nodria de diner donat per particulars i col·lectius que veien positiva la idea de potenciar l'escola catalana. Aquests diners li va permetre d'organitzar l'ensenyament amb tota classe d'activitats: subvencions, beques, colònies escolars, concursos de geografia i d'història de Catalunya i, d'una manera especial, la creació del llibre escolar. També va contribuir a complementar la preparació dels mestres i a organitzar cursos de català a moltes entitats; va crear biblioteques escolars i, finalment, va celebrar el I Congrés Nacional (1936) amb una exposició de llibres escolars en català, a la qual van contribuir totes les editorials catalanes.

En la seva tasca de catalanització de l'escola, l'Associació Protectora va establir comissions Delegades arreu de Catalunya. La Comissió delegada de Badalona fou constituïda al juliol de 1932, segons informació d'*El Eco de Badalona*.² De fet, ja feia

Grup d'alumnes de l'escola pública Ventós Mir a l'inici de la guerra civil. Museu de Badalona. Arxiu d'imatges. Col·lecció: Josep López Poch.

temps que es treballava amb l'Agrupació pels contactes establerts pel mestre Marcel·lí Antich.

La creació del Patronat de l'Escola Catalana a Badalona va representar la consolidació de les bones relacions amb l'Associació Protectora, perquè els membres de la Comissió Delegada Local, integraren també la Junta Rectora del Patronat de l'Escola Catalana.

La seva constitució va ser notícia a tota la premsa local. Així, *El Eco de Badalona* del dissabte 27 d'agost va publicar en primera plana una nota, de la qual transcrivim algunes línies:

«[...] No cal remarcar lo que representa aquesta nova escola a Badalona, doncs ben present està en tots la necessitat de escoles d'aquesta mena on es forgin els esperits de la nova Catalunya. L'ensenyament que aquesta escola donarà, serà ordenat segons els moderns principis pedagògics i que la pràctica ha demostrat han donat resultats positius, escollits entre les més noves orientacions ens aquest ordre, de les quals solament s'ha adoptat lo més adient a les condicions generals dels escolars, convergint per a assolir que els alumnes arribin a les millors condicions, per a començar amb èxit la segona ensenyança i afrontar la vida post escolar amb els coneixement més útils i necessaris.

»Una part molt important dels sistema d'ensenyament d'aquesta escola el forma el programa d'excursions i visites a Museus, monuments, indústries, etc. al objecte d'agermanar i completar entre sí els coneixements teòrics amb la realitat.

»L'escola serà mixta, graduada, responent a les tres etapes de l'evolució psico-orgànica del infant. A més de la Gramàtica catalana i Geografia i Història de Catalunya, el programa d'ensenyances abastarà totes les matèries oficials i altres complementaries, com són Francès, Teneduria, Àlgebra i Dibuix Geomètric [...]».

No hi ha dubte que l'escola a la qual donava suport el Patronat de l'Escola Catalana va ser innovadora en el seu temps, i més quan hem vist l'estat deplorable en què es trobava l'escola a Badalona abans de la II República, segons l'informe presentat pel Consell local.

Infants de les colònies escolars de 1933, celebrades a Sant Feliu de Codines. Museu de Badalona. Arxiu d'Imatges. Fons Ajuntament de Badalona.

Les colònies escolars a Badalona

Ja hem vist que en iniciar-se la II República, hi havia una escola sense mitjans, amb nens amb moltes necessitats, i va ser per contribuir a millorar la situació, que es van crear les colònies per a infants.

Les condicions que els nens trobaven a l'escola no eren gaire esperançadores perquè es tractava de centres que no aportaven cap benefici material als alumnes. Les condicions pedagògiques i higièniques dels locals eren mínimes. La immensa majoria dels edificis escolars no tenien les característiques adients ni disposaven dels equipaments necessaris per funcionar com a escoles: hi mancava il·luminació i ventilació, l'espai era massa reduït en proporció al nombre d'alumnes a causa de l'assistència massiva d'infants, el mobiliari era inadequat... Les precàries condicions higièniques dels locals afavorien la propagació de malalties i accentuaven la predisposició física dels infants a contreure'n, amb el resultat que l'ambient escolar era un focus irradiador d'infeccions. A més, moltes escoles no disposaven de pati, i moltes que en tenien, no l'aprofitaven per fer-hi gimnàstica.

A banda dels efectes físics que aquestes condicions provocaven (raquitisme, anèmia, tisi, etc.), també cal comptar els efectes psíquics (nens amb poc ànim, mancats d'alegria i de vivacitat, amb sensibilitats poc educades, ignorants de l'espectacle de la natura...).

En l'aspecte acadèmic, les matèries impartides a l'escola tradicional eren summament elementals i verbalistes: les quatre regles aritmètiques, lectura, escriptura i catecisme. Les ciències experimentals (física, naturals, geografia) o no s'impartien o

eren poc rellevants, ja que s'ensenyaven per mitjà de la lectura i prescindint gairebé completament de les explicacions.

Molts pares no estaven prou sensibilitzats per a l'escolarització dels fills, es preocupaven prioritàriament de posar-los a treballar de ben joves a les indústries, tallers o comerços de les ciutats, o de fer que els ajudessin en les feines agrícoles al camp, a fi d'obtenir-ne una contribució a l'economia familiar.

Durant l'últim terç del segle XIX, es va anar estenent per Europa un nova concepció d'escola, que esdevingué una institució eminentment educativa, responent a la influència higienista, i va ser amb aquestes idees que van sorgir les colònies per a les escoles.

La gerència de la Societat Anònima Cros, sempre receptiva a les propostes de la direcció de les escoles que la fàbrica tenia per als fills dels obrers, va decidir donar llum verda a la idea d'organitzar colònies escolars d'estiu sota la direcció de Joan Rotger, que uns anys abans ja havia participat en una de les colònies de l'Ajuntament de Barcelona.

Amb pocs dies de diferència de les colònies de Cros, SA, s'empenien les primeres colònies municipals, que es van portar a terme dintre del propi terme municipal. Així ho expressava la revista *El Eco de Badalona* del dia 11 de juliol: «...Ayer se inauguró en la torre Moixó de esta ciudad, la Colonia-Escuela o Escuela del Bosque que acaba de organizar el Ayuntamiento [...]».

L'Ajuntament de Badalona va seguir organitzant en els anys successius les colònies gratuïtes per als alumnes necessitats

de les escoles nacionals, seleccionats pels metges de cada districte.

Evolució dels pressupostos per a la instrucció pública a Badalona

Ja s'ha parlat de l'estat calamitos en què es trobava l'escola pública a Badalona en implantar-se la II República, segons l'informe del Consell local, però es presentaven bons auguris amb el canvi de govern, atesa la prioritat que es volia donar al tema de l'educació; la construcció d'escoles, l'escolarització de tots els nens, l'escola laica i gratuïta, l'ensenyament en llengua materna, la dignificació de la figura del mestre, l'augment de pressupostos per a cultura, les noves pràctiques metodològiques, etc. Tot això comportava un augment dels recursos que destinaria l'Ajuntament de Badalona a la instrucció pública. A la taula núm. 2 exposo els pressupostos totals de l'Ajuntament de Badalona i les partides que va dedicar a instrucció pública.³

És curiós que no n'hi ha cap que contempli ni una partida per a la construcció d'escoles i sí per al lloguer dels locals, la majoria finques particulars.

Està clar que l'Ajuntament no podia construir aquestes escoles amb el pressupost ordinari de Cultura. Per tant, era evident que tot i les possibles subvencions de l'Estat, les dificultats econòmiques de l'Ajuntament per fer front a la construcció o a la compra d'edificis per remodelar-los per a escoles, eren paleses. Així, les bones intencions preliminars es van anar esvaint a poc a poc. No hi ha dubte que la solució més factible era llogar locals prou amplis per ser condicionats com a escoles i reformar i ampliar les escoles existents.

Taula 2

Pressupostos totals i de Cultura de l'Ajuntament de Badalona els anys 1921-1940

ANYS	Pressupost total Ajuntament de Badalona	Pressupost capítol 10è Instrucció Pública	% destinat a Cultura respecte el total	Augment de Cultura en % respecte a l'any 1921	Augment en % respecte a l'any anterior
1921	697.495	64.848	9,29%	0%	
1922	756.811	65.028	8,59%	0,27%	27%
1924	?	99.660	?	53,68%	53,25%
1930	2.552.500	112.500	4,41%	73,48%	12,88%
1931	2.551.141	144.125	5,65%	122,25%	28,11%
1932	2.537.331	168.770	6,65%	160,25%	17,09%
1933	2.616.489	185.526	7,10%	186,09%	9,92%
1934	2.673.183	188.435	7,05%	190,57%	1,56%
1935	2.802.223	207.105	7,39%	219,36%	9,90%
1936	3.062.634	217.085	7,09%	234,75%	4,81%
1937	13.036.781	341.430	2,61%	426,50%	57,27%
1938	7.737.977	421.918	5,45%	550,62%	23,57%
1939	2.825.735 (4)	189.761	6,71%	192,62%	-55,02%
1940	2.215.609	117.600	5,30%	81,34%	-38,02%

Gràcies a aquestes mesures, en el cens de l'1 de abril de 1934, l'escola pública de Badalona havia guanyat gairebé 1.000 alumnes respecte al curs 1931-1932 i ocupava aproximadament un 29% d'alumnes escolaritzables, distribuïts en onze escoles de primària, una de secundària i tres de pàrvuls, segons el que es pot veure a la taula núm. 3:

Taula 3

Distribució del nombre d'alumnes a les escoles públiques de Badalona l'any 1934

ESCOLES DE NOIS	ALUMNES	PARCIAIS	TOTAL
Núm. 1 G.E. Ventós Mir	182		
Núm. 2 G.E. R. Muntaner	186		
Núm. 1 Sr. Guillem García (5)	192		
Núm. 2 Sr. Mateu Palmer	67		
Núm. 3 Sr. Angel Rodríguez	207		
Núm. 4 Sr. Salvador Fàbregas	66		
Núm. 5 Sr. Narcís Pi	27		
Núm. 6 Sr. Alfred Garcia	49		
Núm. 7 Sr. Josep M. Vila	55		
Núm. 8 Sr. Ferran Giné	49		
Núm. 9 Sr. Josep Ballesté	51		
Núm. 10 Sr. Antoni Sanjuan	45		
Núm. 11 Sr. Pasqual Deltoro	50		
TOTAL D'ALUMNES		1.206	
ESCOLES DE NOIES	ALUMNES	PARCIAIS	TOTAL
Núm. 1 G.E. Ventós Mir	193		
Núm. 2 G.E. R. Muntaner	139		
Núm. 1 Sra. Catalina Gil	83		
Núm. 2 Sra. Carme González	190		
Núm. 3 Sra. Antònia de Tera	150		
Núm. 4 Sra. Roser Muxí	38		
Núm. 5 Sra. Josepa Verge	52		
Núm. 6 Sra. Roser Bernat	55		
Núm. 7 Sra. Maria Pi	51		
Núm. 8 Sra. Sàmara Vicente	46		
Núm. 9 Sra. Maria S. Farran	55		
TOTAL D'ALUMNES		1.052	
ESCOLES DE PÀRVULS	ALUMNES	PARCIAIS	TOTAL
Núm. 1P Sra. Joana Boj	42		
Núm. 2P Sra. Cristina Valls	100		
Núm. 3P Sra. Rosalia Alsina	55		
TOTAL D'ALUMNES		179	
			2.437

L'escola a Badalona durant la Guerra Civil

Fins a la Guerra Civil es pot dir que a Badalona respecte a l'escola pública, va ser un període de grans il·lusions, de projectes i d'esperit de canvi, però que no tindrien la repercussió que se'n podia esperar, ja que les dificultats econòmiques i socials van ser múltiples. Així, ens trobem amb la creació de colònies municipals que beneficiaven pocs alumnes de les escoles nacionals; es fa un estudi per a la construcció d'escoles públiques que es posa en pràctica molt superficialment, la creació d'un Patronat Escolar a semblança del que funcionava a Barcelona es va quedar només en un projecte, no s'aplica la llei de congregacions, l'escola privada segueix creixent, etc. Encara així, també és cert que es van produir certs avanços cap a una qualitat d'ensenyament, un tracte especial a la cultura local, una sensibilització en la millora de les condicions higièniques de les escoles públiques i, sobretot, es va produir un debat intern entorn de la millora de l'educació i els recursos necessaris, que pocs anys després donaria els seus fruits.

¿Quin era el punt de partida en el context educatiu de Badalona quan va esclatar la Guerra Civil? La veritat és que no oferia gaire millors condicions que a l'inici de la II República, com veurem a continuació, a la taula núm. 4.

Taula 4

Distribució dels nens a l'escola de Badalona l'any 1936

Total de alumnes en edat escolar: 8850			
Escola pública	Escola privada	Escola confessional	Sense escolaritzar
2.750	2.600	1.500	2.000 (6)
31,10%	29,40%	16,90%	22,60%
46,30%			

Però no hi ha dubte que una de les fites més importants des del punt de vista educatiu que es va produir a Catalunya en temps de la Guerra Civil, va ser la creació de l'Escola Unificada, un vell somni republicà que per diverses raons no s'havia pogut posar en pràctica abans, fins que l'alçament militar, juntament amb l'autonomia de la Generalitat, va precipitar els esdeveniments.

Ja és sabut que durant els primers temps de la II República, malgrat la disposició constitucional d'implantar l'escola unificada, les necessitats urgents d'escolarització i creació de noves places a l'ensenyament públic dificultaren que les propostes teòriques d'unificació es poguessin plasmar en un pla pedagògic en què quedés prou ben dibuixada la viabilitat d'articular els distints nivells educatius. Caldrà esperar, doncs, al juliol de 1936, quan es crea el CENU (Consell de l'Escola Nova Unificada). El paràgraf introductor del decret de constitució del CENU⁷ deia textualment:

«La voluntat revolucionària del poble ha suprimit l'escola de tendència confessional. És l'hora d'una nova escola, inspirada en els principis racionalistes del treball i de la fraternitat humana. Cal estructurar aquesta escola nova unificada, que no solament substitueixi el règim escolar que acaba d'enderrocar el poble, sinó que crea una vida escolar inspirada en el sentiment universal de solidaritat i d'acord amb totes les inquietuds de la societat humana i a base de supressió de tota mena de privilegis».

Era evident que, a causa del poc temps de què es disposava abans de l'inici del curs escolar, era necessari multiplicar els

equips de treball que, constituïts per elements coneixedors de la realitat de cada població, facilitessin al CENU la informació necessària (cens dels nens i nenes en edat escolar, inventari dels edificis dedicats a escola, capacitat i estat de conservació, obres noves considerades imprescindibles, personal docent necessari, etc.) per preparar les aules i disposar dels mestres suficients per tal que el primer d'octubre no quedés cap infant sense escolaritzar.

Per fer-ho possible, durant el mes d'agost, es van crear delegacions a cadascuna de les capitals de comarca, entre elles Badalona, que posteriorment s'anomenaren comitès comarcals del CENU, les quals, a proposta de cadascun dels pobles de la seva demarcació, nomenaren els tres membres considerats més idonis que, representant el Comitè de Milícies Antifeixistes i les forces revolucionàries majoritàries locals, constituïren les subdelegacions, gràcies a les quals esperaven reunir les dades sol·licitades abans de l'obertura de matrícula prevista per al dia 30.

El CENU, com ja s'ha dit, s'havia compromès a obrir, a primers d'octubre, tantes escoles com fossin necessàries perquè cap nen en quedés exclòs. El repte era fort. A Badalona, ja ho hem vist, hi havia 2.000 infants sense escolaritzar, i si hi sumem els 1.500 alumnes que estudiaven a les escoles confessionals, es podria dir que faltaven a la ciutat 3.500 places escolars.

D'una banda, la qüestió dels edificis per escolaritzar els alumnes procedents dels centres religiosos i els nois i noies sense plaça, no va constituir un greu problema per a la delegació local del CENU, ja que:

- a) El propi decret de creació encarregava al Comitè, «com a primera mesura d'urgència», que es fes càrrec de la destinació dels edificis confiscats, la majoria convents i col·legis pertanyents a congregacions religioses.
- b) El decret de 5 d'agost de la Conselleria de Justícia i Dret declarava que tots els béns, instal·lacions i edificis, propietat tant de persones desafectes com afectes a la causa que poguessin allotjar serveis socials (sanitat, cultura, ensenyament...), es consideressin en aquelles circumstàncies, d'utilitat pública.
- c) L'acord de «municipalització de la vivenda», aprovat el 31 d'octubre de 1936, en virtut del qual totes les finques urbanes passaven a ésser propietat col·lectiva de la ciutat, li deixava les mans lliures per ocupar els locals més idonis.

Sobre el paper tot semblava fàcil, possible i bonic com també ho van ser els decrets que es van promulgar en l'etapa anterior de la II República, però la seva implantació va tenir dificultats. Una de les més importants era la selecció, en un termini curt de temps, del personal docent. El procediment adoptat per poder començar el curs escolar, va ésser el nomenament del personal interí necessari per cobrir les places de docents a les escoles de nova creació. Entre els nomenaments, n'hi va haver un bon nombre de persones que no tenien cap títol ni havien passat per cap prova d'idoneïtat i, si bé alguna d'elles va portar a terme amb èxit la seva tasca, aquella circumstància fou la causa de moltes de les situacions conflictives que es produïren. És per això, que el Consell de l'Escola Nova Unificada va decidir que podrien «ocupar aquestes places, i per ordre de

preferència, els no titulats que hagin actuat en escoles d'organitzacions obreres i centres polítics d'esquerra abans del 14 d'abril de 1931».

Respecte a l'habilitació de locals, no va presentar cap gran problema. En el *Butlletí Oficial de les Milícies Antifeixistes* del dia 21 de setembre, el CENU va fer pública la nota següent:

«Aquest Comitè fa avinent a tots aquells als quals interessi que les Escoles particulars existents abans del 19 de juliol, podran continuar el seu funcionament sota el rigorós control del Consell de l'Escola Nova Unificada, però no podrà cap particular obrir-ne cap altre, per tal d'evitar la infiltració d'elements que podrien destorbar el desenvolupament de la nostra revolució».

En el mateix butlletí, referint-se a la «imperiosa necessitat de locals» on instal·lar escoles, i després de manifestar el seu disgust pel fet que uns «locals que pertanyien a escoles confessionals i varen ésser incautats per a establir-hi escoles» no es pogueren habilitar «perquè hi posen dificultats i inconvenients altres organitzacions», demanaven «als que actualment els ocupen, no obstaculitzin ni dificultin llur lliurament abans que aquest Comitè no es vegi obligat a publicar llurs noms, cosa que podria exposar-los a possibles sancions».

El CENU va estar pràcticament des del primer moment en mans del Sindicat Únic de l'Ensenyament i Professions Liberals (CNT), els afiliats al qual, majoritàriament, foren els qui es mostraren més actius en les tasques organitzatives, possiblement, com diu Mateu Rotger,⁸ pel fet de ser els anarquistes

els que, a través de la seva pràctica pedagògica en els ateneus i escoles racionalistes, estaven més preparats i més preocupats per aconseguir la sensibilització dels ciutadans. Així, veurem, centrant-nos a Badalona, com la Junta d'aquest sindicat imposava el seu criteri tant en el CENU com en la pròpia Comissió de Cultura de l'Ajuntament. Organitzava curssets d'orientació didàctica i en quasi tots els números del setmanari local *Via Libre*⁹ donava cabuda a algun article sobre temes pedagògics o relatius a la vida escolar.

Al mes de setembre de 1936, amb la formació del govern de concentració, els comitès passaren a tenir funcions merament consultives; per aquest motiu el Comitè de l'Escola Nova Unificada, fins llavors rector absolut de la política educativa,¹⁰

Alumnes de l'escola que hi havia a la Torre Mena durant la guerra, tardor de 1936. Museu de Badalona. Arxiu d'Imatges. Col·lecció: Jesús Ramos Colina.

es va transformar, per decret de 22 d'octubre de 1936, en Consell de l'Educació Nova Unificada i van desaparèixer les delegacions comarcals i locals. A partir d'aquell moment, doncs, la missió del CENU va ser la d'un organisme assessor que, tot i així, no va perdre el seu protagonisme sobre les escoles i va influir en el conseller de Cultura de la Generalitat.

Aquest fet va produir una reacció dels representants de la CNT que havien format part de la delegació del CENU a Badalona, amb motiu de la seva reestructuració i de l'incompliment de les promeses que el Comitè, en moments d'eufòria, els havia fet. Així va quedar manifest en un discurs en un ple sindical, on es parlava de la gran labor que ells havien fet, referint-se a la delegació de Badalona, per l'impuls donat, en els seus primers mesos, a l'organització de l'ensenyament, en la confiscació d'edificis destinats a escoles o la contractació de mestres, essent, a més, l'única delegació de Catalunya que va aconseguir en obrir totes les escoles l'1 d'octubre, com havia promès la Generalitat. «És per això que la delegació local de Badalona lamentava que se'ls «hagués donat l'esquena».

Ara bé, dissolta la delegació del CENU a Badalona, la Federació Local de Sindicats Únics (CNT-AIT), amb el desig de no renunciar a una intervenció directa en les qüestions d'ensenyament, tal com havia estat fent abans de la promulgació del decret de 22 d'octubre, fa un informe proposant la creació d'una Comissió de Control de les Escoles i convida el sindicat UGT a formar part d'aquella comissió de control de la Primera Ensenyança, que quedaria constituïda per membres de la Federació de Pares d'Alumnes, per la Federació Local de Sindicats Únics de la CNT, la Federació Local de

Sindicats Únics de la UGT i la Comissió Permanent de Cultura de l'Ajuntament.

Prèviament s'havia constituït la Federació Local d'Entitats de Pares d'Alumnes (FLEPA), que va jugar un important paper a través dels anomenats *comitès d'escola i de zona*, i que fou impulsada per les associacions de pares dels dos grups escolars més importants de Badalona, els ja mencionats Ramon Muntaner i el Ventós Mir. Un dels seus lemes era «la millor herència que els podem llegir als nostres fills és la cultura», també deien que «l'escola és el Temple de la cultura i no hem de regatejar res per tal de posar-lo en condicions higièniques i pedagògiques, procurant que els nostres fills hi trobin tots els elements necessaris que els han de convertir en els ciutadans cultes que han de regentar la nova societat».

A continuació em referiré a algunes de les primeres actuacions que va realitzar el CENU: pocs dies després de començar el curs escolar, es va haver de dictar que, a causa del fet que molts mestres hagueren d'anar al front, de forma excepcional es justificaria que a les aules hi hagués fins al doble d'alumnes dels que s'havien acordat a les normes de l'Escola Nova Unificada, i passar així fins a 80.

També a proposta del Consell de l'Escola Nova Unificada, se signa un decret sobre l'ús de la llengua materna en l'ensenyament, sense desterrar la segona llengua, i així d'una manera natural, a l'escola es reflectiria l'acció del carrer, on generalment convivia les dues llengües oficials. Al mateix temps, s'ordenava que l'aprenentatge del català fos obligatori per a tots els mestres que no coneguessin l'idioma, i per tal d'exercir a les escoles de primer ensenyament s'havia de posseir un

certificat de català. A Badalona, la Conselleria de Cultura va fer pública la convocatòria d'un curset de català exclusiva -ment per als mestres de la ciutat. La resposta fou immediata i nombrosa, ja que s'hi van inscriure més de un centenar. El certificat era expedit després de passar una prova davant del Tribunal Permanent de Català.

Però hi havia altres aspectes en els quals el CENU va haver d'actuar de forma més urgent. Així, els primers càlculs fets estimaven en 200 el nombre de mestres que feien falta a Badalona per resoldre el problema de l'atenció a l'enseny-

ment primari. La Generalitat va confirmar el nomenament de 50 mestres, independentment dels que ja impartien classe anteriorment a la ciutat de Badalona. Cal dir que aquesta mesura va ser generalitzada, ja que la situació de molts pobles amb un gran nombre d'infants sense escola era tan urgent, i era tanta la insistència amb què reclamaven una solució immediata a les seves demandes culturals que, a proposta del CENU, foren nomenats més de 2.000 mestres amb destinació a les diferents comarques de Catalunya. Sense cap tràmit, aquests mestres es feren càrrec de les noves escoles que molts ajuntaments ja s'havien anticipat a organitzar en les respectives localitats.

Alumnes de l'escola Ventós Mir, el 1937, amb les mestres. Museu de Badalona. Arxiu d'imatges. Col·lecció: Joan Traité.

Entorn d'aquells nomenaments es va produir, no obstant això, alguna disconformitat per part del sector de l'ensenyament de la UGT, que considerava un «criteri absurd al nomenament fet per el CENU, doncs interessa que a les escoles de Catalunya hi vagin a regentar-les mestres que siguin aptes professionalment i de confiança política. Es necessita mestres revolucionaris i ben preparats siguin de la Central Sindical que es vulgui. Políticament volem els millors mestres; professionalment, també».

Però no hi va haver tan sols una queixa des del punt de vista sindical, sinó també dels mestres municipals que protestaven pel nomenament per part del CENU de persones amb activitats professionals que moltes vegades no tenien res a veure amb l'ensenyament per posar-les al front de les escoles de nova creació, i mentre ells continuaven postergats i seguien essent empleats municipals, amb un sou i uns drets inferiors.

Un mes després, un ple de l'Ajuntament acorda equiparar-los el sou de 5.000 pessetes anuals que tenien assignats els mestres de la Generalitat, no sense que abans hi hagués una polèmica amb un regidor que demanava que a les mestres no se'ls apugés el sou ja que considerava que el seu treball era inferior. Afortunadament, no prosperaria.

Amb el pas del temps, les divergències entre alguns mestres van seguir creixent, a causa del fet que el nombre de mestres titulats era insuficient per cobrir les vacants existents, que augmentaven per les baixes que s'anaven produint a causa de les successives crides per incorporar-se a l'exèrcit, i per tant, es va haver de continuar recorrent a persones no titulades. A fi de legalitzar d'alguna manera l'accés de personal no titulat

a l'exercici de la docència, la Generalitat, malgrat l'oposició d'alguns dirigents de la CNT, va publicar el decret de 28 de gener de 1937, creant el Certificat d'Aptitud Pedagògica. Per aconseguir-lo, l'aspirant havia de passar un examen de capacitat que contenia una prova de cultura general, una prova de pedagogia teòrica i una tercera de pedagogia pràctica. En cas d'haver-les superat, exercien durant un curs com a interins sota la direcció d'un mestre propietari, i finalitzat aquest període, per ésser nomenat mestres propietaris, els caldria l'informe favorable del CENU. És curiós que un dels requisits que havien d'aportar els aspirants era la presentació de la «cèdula personal i carnet sindical».

Com ja s'ha apuntat, l'altre gran problema, a part de la contractació de suficients mestres per portar a terme la labor educativa, era la ubicació i habilitació de les diferents escoles. La solució era aparentment senzilla amb l'aplicació de la llei de confiscacions, decret del 5 d'agost de 1936. Així, en un primer recompte que va fer l'Ajuntament de Badalona a petició de la Conselleria de Justícia de la Generalitat, que volia saber els béns que havien confiscat a l'Església, ordes i congregacions religioses i altres persones afins al moviment subversiu, es crea un document amb la relació dels immobles que s'utilitzaven per a escoles (taula núm. 5) i que foren en el seu dia confiscats pel Comitè de l'Escola Nova Unificada.¹¹

Com veiem, alguns dels edificis confiscats ja funcionaven com a escoles, és per això que, a causa del bon estat de conservació i amplitud, sobretot de les cinc primeres de la relació, que eren religioses, es van aprofitar per traslladar-hi altres escoles de la ciutat. El que més repercussió va tenir, segons les cròniques de l'època (AHBDN), va ser la creació

Taula 5

EMPLAÇAMENT	DENOMINACIÓ DE LA FINCA	ANTIC PROPIETARI
García Hernández, 21	Asil de Sant Josep	J. Valls Cañellas
Temple, 9	Mútua Politècnica (Maristes)	Ignasi Ventós Mir
Guifré, 300	Col·legi Ntra. Sra. del Pilar	Ignasi Ventós Mir
Arnús, 16-24	Col·legi-Asil Sant Andreu	E. Arnús Oliveras
Temple, 8	Col·legi Sant Josep	Rosa Font
Ctra. Conreria, s/n	Torre Capella	N. Franco Guillaume
Santiago	Convent de frares	--
Pérez Galdós (Llefià)	Torre Mena	M. Carmen Font
Ctra. Antiga de València	Torre Hospital	Mercè Renom Font
Av. Martí Pujol, 457	Torre Barriga	F. Barriga Busquet
Canyet	Torre Banús	--
Progrés, 344	Escola particular	Joaquim Canals
R. de Casanova, 37	Escola particular	--
Roger de Flor, 120	Escola particular	Toribi Escalada
Riera de Sant Joan	Centre d'estudis psicològics	--
Indústria, 240	Escola particular	Pau Jené Serra
Ramón Franco (abans La Camèlia)	Escola	--
Barri de la Salut	Ateneu Obrer del barri de la Salut	--
Barri de Sistrells	Escola	--
Pérez Galdós, 41	Escola particular	M. Dolcet Aguilar

del nou Grup Escolar Ricard Mella, establert a l'edifici que fou convent de monges franciscanes i col·legi de Sant Josep al carrer del Temple, núm. 8, al qual van concórrer els mestres que impartien a «l'ex-torre Solei» i els de «Can Canyelles».

Una altra escola que se sumava al control de la Generalitat va ser l'Escola Catalana de Badalona, però ara per decret del 19 d'agost de 1937, pel qual totes aquelles escoles que sostenia l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana eren declarades oficials. Així mateix els seus mestres van ser nomenats mestres de la Generalitat amb caràcter interí.

Seguint amb aquesta dinàmica per part de la Conselleria de Cultura de Badalona, en el seu afany de tenir el major nombre possible d'escoles públiques, en un dictamen aprovat per la Comissió de Govern en data 16 d'octubre de 1937, el regidor de Cultura es va dirigir a la Generalitat, oferint-li més edificis amb destinació a escoles d'ensenyament primari. Aquest regidor, Joan Mora, es manifestava tal com segueix:

«D'aquesta manera podríem afirmar que s'acabaria de donar forma i estructura a l'ensenyament primari a casa nostra, [...]», i la corporació municipal s'obligava a «[...] atendre les despeses de conservació, neteja, llum, aigua, calefacció i personal subaltern». A més, els oferia «[...] els locals que ocupen les escoles municipals emplaçades en aquest terme, les quals estan a càrrec de mestres que tenen nomenament de l'Ajuntament, i la majoria dels quals exerceixen des de fa molts anys». Així, «Fent-se càrrec la Generalitat d'aquests immobles i d'aquests mestres, podríem afirmar restaria completament arranjada la qüestió de l'ensenyança primària a Badalona, tota vegada que les Escoles públiques (excepte, com és natural, les escoles nacionals) passarien a dependre de la Conselleria de Cultura de la Generalitat; logrant-se d'aquesta manera un objectiu que podria ésser altament eficient i beneficiós per a la cultura de la nostra ciutat».

Paral·lelament a aquest dictamen, la conselleria de Cultura de l'Ajuntament de Badalona va elaborar un cens de totes les escoles públiques que conformaven el context educatiu de la ciutat.¹² Comparant-lo amb el que s'expressa en la taula núm. 3 que fa referència a les escoles públiques que hi havia abans de l'alçament militar, es pot apreciar un augment considerable en passar de 13 escoles a les 35 de l'any 1937.

No és d'estranyar, veient les xifres anteriors, que el mateix Ajuntament de Badalona contractés la publicació d'un anunci en un periòdic local, *Mi Revista*¹³, que entre altres coses deia:

«En cultura se ha hecho aquí mucho. Desaparecida la enseñanza confesional, era un problema muy complejo su sustitución de manera fulminante. Ello era, más que nada, improvisación. Y la sustitución fué hecha. Y se improvisó. Sería insensatez negar la existencia de algunos defectos, pero sería insensatez también afirmar que podía haberse hecho mejor. Las escuelas fueron creadas como se pudo y en la forma que fué posible. Pero funcionaron, y un profesorado nuevo y entusiasta se cuidó de la educación de los pequeños alumnos. La época de organización va teniendo fin, y se perfilan ya los rasgos fundamentales en que será basada la estructuración de la nueva Escuela, cuidando la Generalitat de Catalunya de dar forma y cima a esta obra magnífica que conjuntamente realiza nuestro pueblo.

»Constatemos un hecho: en Badalona con motivo de la creación de los nuevos Grupos Escolares y Escuelas Unitarias, se han nombrado setenta y seis maes-

tros. Esta cifra escueta habla elocuentemente para que debamos glosarla y ponderarla. Escribimos para puntualizar hechos concretos y de estos hechos se derivan unas consecuencias que no debemos sacar nosotros. Quienes nos lean, son los llamados a realizar esta labor y a juzgar la obra realizada [...]».

Ara quedava treballar en una altra direcció, i era aconseguir que totes les escoles tinguessin un programa comú; en aquest sentit és lloable que la Comissió de Control del Primer Ensenyament de Badalona s'avancés a les disposicions de la Generalitat que no serien fetes públiques fins a l'ordre de la Conselleria de Cultura de 12 de setembre de 1938. Així, se suggeria:

«Cal, mentre no hi hagi un programa general per a tot Catalunya, que totes les escoles de la ciutat tinguin un programa únic, per tal que els canvis locals realitzats per l'escolar, no suposin, per a ell, un desplaçament, i per a la bona marxa del grau on es placi un destorb, així mateix ha de concedir-se a cada agrupació l'autonomia responsabilitzada, en el desenvolupament del programa escolar».

El Pla únic aparentment no havia d'ocasionar greus problemes, però a la pràctica sí en va causar, i no perquè no estigués més o menys regulat, sinó per la falta de capacitació d'alguns mestres. Així, les pautes de treball escolar als col·legis nacionals i a la gran majoria de les escoles privades, foren les vigents des del Reial Decret de 26 d'octubre de 1901, amb la variant d'haver estat suprimit, amb l'adveniment de la II República, l'ensenyament de la doctrina cris-

tiana i de la història sagrada, i afegit el del català arran del decret de Marcel·lí Domingo sobre el bilingüisme. Eren,

doncs, matèries preceptives: el català, el castellà, l'aritmètica, la geografia i història, els rudiments de dret, les nocions de

Grup de nens de l'escola Francesc Layret del curs 1936-1937. Museu de Badalona. Arxiu d'Imatges. Col·lecció: Lluïsa Benzurce López.

fisiologia i higiene, el dibuix, el cant, els treballs manuals i els exercicis corporals. I, si bé aquestes matèries eren obligatòries, els mestres, en canvi, tenien llibertat absoluta per confeccionar els programes, fixar-ne l'extensió i utilitzar els mètodes que estimessin convenients.

No voldria acabar sense abans referir-me una mica més a la figura fonamental del mestre republicà. Com bé deia el mestre David Aubà¹⁴, l'obra cultural de la revolució ha de començar a l'escola. I els mestres havien de ser l'esperit d'aquella escola. No servia de res tenir bons edificis si no hi havia un bon guia, un bon educador; així, el propi Aubà deia que «els mestres tenen una missió ben difícil i de gran responsabilitat, si volen realitzar la tasca que els hi està encomanada, i per això, cal estimular el mestre per a que s'afanyi en l'estudi conscient i responsable de la seva labor educativa; ajudar-lo, col·laborar amb ell per a que la seva acció de modulació de la consciències, la moral i la intel·ligència dels infants sigui encertada i segueixi la ruta traçada per l'evolució revolucionaria».

Notes

1. L'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana tenia la seu social al mateix col·legi Sant Jordi i va ser fundada per Flos i Calcat el 22 de desembre de 1898.

2. Número 29, del 23 de juliol de 1932.

3 Les actes municipals dels pressuposts es troben a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Badalona (AHBDN).

4. En l'avantprojecte d'aquest any hi havia un pressupost total de 7.324.358 pessetes i 389.118 pessetes per a Instrucció Pública.

5. En aquesta època, a les escoles nacionals se'ls denominava normalment per mediació d'un número i el nom del director de l'escola.

6. Cal remarcar que no estar escolaritzat en aquesta època no volia pas dir que aquests 2.000 infants, en la seva totalitat, no haguessin passat per l'escola ja que, amb molta freqüència, als 12 anys i més petits encara, deixaven d'assistir-hi per anar a treballar o ajudar a la casa a tenir cura dels més petits.

7. Va ésser publicat el 29 de juliol de 1936 en el *Butlletí Oficial de la Generalitat*.

8. ROTGER, M. *Badalona. L'escola ahir (1917-1939)*. Badalona: Museu de Badalona, 2001, pàg 308.

9. Portaveu de la Confederació Nacional del Treball i de la Federació Anarquista Ibèrica de Badalona, *Via Libre* es va publicar del 3 d'octubre de 1936 al 10 de febrer de 1938 (part de la col·lecció es pot consultar a l'hemeroteca de l'AHBDN).

10. Totes les mesures preses per la Conselleria de Cultura en aquests mesos són inspirades pel CENU que, a més, era l'encarregat de controlar els edificis confiscats amb finalitats pedagògiques i convertir-los en escoles (R. Navarro. *L'Educació a Catalunya durant la Generalitat (1931-1939)*).

11. Document de la Conselleria de Cultura de l'any 1937 (AHBDN).
12. Es pot veure a l'AHBDN. Final del curs escolar 1936-1937.
13. Número extraordinari del 19 de juliol de 1937, amb el títol «Badalona en la hora actual».
14. Portaveu de la Comissió de Control i antic professor de l'escola Catalana de Badalona.

Bibliografia

Llibres

AA. DD. *L'Educació activa*. Barcelona: Eumo, 1998.

CARBONELL, J.; MONÉS, J. *Escola Única unificada*. L'Hospitalet de Llobregat: Ed. Laia, SA, 1977.

CARRERAS, M.; VALL, N. *La II República a Badalona 1931-1936. Una població industrial en crisi*. Badalona: Museu de Badalona, 1990.

CASALS, N.; FORMIGUERA, F.; PÀRAMO, X. *Badalona un segle de ciutat*. Badalona: Museu de Badalona, 2000.

CASALS, N.; PADRÓ, J. *Història gràfica de Badalona 1880-1939. (volum I)*. Badalona: Ajuntament de Badalona, 1987.

CORTADA, E. *Escuela mixta y coeducación en Catalunya durante la Segunda República*. Madrid: Instituto de la Mujer; Ministerio de Asuntos Sociales, 1988.

CUYÀS, J.M. *Història de Badalona, volum VII. Segles XIX i XX fins el març de 1936*. Badalona, 1982.

GALÍ, A. *Llibre 2, Ensenyament Primari la Part*. Barcelona: Fundació AG, 1978.

GONZÁLEZ-AGAPITO, J. *L'Escola Nova Catalana. 1900-1939*. Barcelona: Eumo Editorial-Diputació de Barcelona, 1992.

MARTORELL, A. *Com realitzar pràcticament una Escola Nova*. Sant Boi de Llobregat: Mall Grup Promotor, 1978.

MONÉS, J. *El pensament escolar i la renovació pedagògica a Catalunya. (1833-1938)*. Barcelona: La Magrana, 1977.

MONÉS, J. *La llengua a l'escola (1714-1939)*. Barcelona: Ed. Barcanova, 1984.

MONÉS, J. *Problemes polítics de l'Ensenyament*. Barcelona: Ed. Nova Terra, 1967.

NAVARRO, R. *L'Educació a Catalunya durant la Generalitat 1931-1939*. Barcelona: Edicions 62, SA, 1979.

PUIG, E.; VILA, J.M. *Cent anys de colònies de vacances a Catalunya (1893-1993). Dels inicis a la guerra civil, Volum I*. Barcelona: Ed. Mediterrània, 2005.

ROTGER, M. *Badalona. L'Escola ahir (1917-1939)*. Badalona: Museu de Badalona, 2001.

SENSAT, R. *Vers l'Escola Nova*. Vic: Ed. Eumo, 1996.

SERAROLS, J. *Treball de recerca*. Barcelona: Ed. Castellnou, 1999.

VENTALLÓ, J. *Les escoles populars ahir i avui*. Barcelona: Hogar del Libro, 1980.

Revistes, quaderns i altres publicacions

Activitats. Revista publicada per l'Agrupació d'Antics Alumnes de l'Escola Catalana (1934-1936).

Aubada. Setmanari catòlic (1917-1935).

Butlletí de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana (1931-1935)

Butlletí Oficial de l'Ajuntament de Badalona i Setmanari d'Informació Local (1935-1936).

Carrer dels Arbres. Revista anuari del Museu de Badalona. Tercera època, núm. 2, octubre 1991.

El Clamor de Badalona. Periòdic independent (1930-1934).

El Eco de Badalona. Setmanari independent i d'informació (1920-1936).

El Temps, n. 1139, 11 d'abril del 2006. Edicions del País Valencià, SA (Eliseu Climent).

Escola Catalana, 1926-1936. (Quadern). Badalona: Ajuntament de Badalona, Departament de Cultura, desembre 1984.

Joventut Escolar. Publicat pels alumnes de l'Escola Catalana (1933-1934).

Perspectiva Escolar, 306. L'educació a la Segona República. Publicació de Rosa Sensat, juny 2006. Edició: Associació de Mestres de Rosa Sensat.

Ruta. Quinzenal. Portaveu del Centre Catalanista Republicà (1932-1936).

En el centenari de Manuel Moreno Mauricio L'HOME QUE NO ES VA VOLER POSAR DE PUNTETES

ENRIC JULIANA

«En el principi fou l'acció» (Goethe)

Era una vegada un noi andalús que va voler anar a treballar a Barcelona per conèixer món. Per respirar, airejar-se i viure l'aventura, ja que a casa seva no passaven necessitat. Andalus, sí, però d'Almeria, que és una Andalusia matisada: mineral, seca, mediterrània i molt allunyada de la gresca perpètua de Sevilla. Nascut a Vélez Rubio l'any 1908, fill del forner i pastisser del poble, Manuel Moreno Mauricio va voler marxar a Barcelona pres d'un desig juvenil d'aventura i vitalitat, i empès pel fenomenal corrent migratori que als anys vint va portar milers de murcians i andalusos orientals a Catalunya. A Vélez Rubio (7.053 habitants al cens de 2007), la família hi venia pa i pastissos a la plaça major del poble, molt a prop de la monumental església barroca de Nuestra Señora de la Encarnación. No s'hi va voler quedar. Mig poble havia marxat cap a dalt, cap a Catalunya, cap a Badalona. També marxaven els de Vélez Blanco, el més petit dels Vélez, a redós del castell dels Fajardo i la seva lluna mora. Tothom marxava.

Aquest és el començament: Manuel Moreno Mauricio no va ser mai un desarrelat. Mai no va sentir-se fora de lloc, fins i tot en els moments més difícils de la seva vida. Mai no va sentir-se expulsat del seu poble i potser per això va entendre aviat, sense ressentiment, com era la terra on havia anat a parar. Com eren els catalans que va conèixer a la fàbrica aprenent l'ofici de mecànic ajustador. Els catalans amb qui va compartir tantes hores d'esbarjo a la palestra de la Unió Gimnàstica i Esportiva, club del qual va ser president. Els catalans també els va conèixer a la CNT, que aleshores, als anys trenta, era l'indiscutible sindicat. El carnet dels treballadors més conscients de la seva condició.

Comencem, sí, per aquí. La biografia de Moreno Mauricio (a ell li agradava que l'anomenessin així, amb els dos cognoms) trenca amb l'estereotip de la Torrassa, el barri obrer de l'Hospitalet de Llobregat, el gueto dels murcians que amb tant de

Manuel Moreno i Enric Juliana a la plaça de la Vila de Badalona, el 28 d'octubre de 1982, jornada electoral en què guanyà el PSOE. Museu de Badalona. Arxiu d'imatges. Fons Revista de Badalona. Fotògraf: Pere Ruzafa.

realisme i prevenció —sobretot, molta prevenció— va retratar el jove periodista Carles Sentís a les pàgines del setmanari *Mirador*, en una cèlebre sèrie de reportatges titulada «Viatge en transmiserià», sobre els autocars clandestins que transportaven milers de murcians i andalusos cap a Barcelona. Sentís retrata un barri de la Torrassa hermèticament tancat sobre si mateix i regit per la llei de la FAI. Molt hàbil des de jove, Sentís dibuixa amb molta subtilitat una equivalència entre emigrants del sud, lumpenproletariat i pistolers anarquistes, analogia que aquests darrers temps ha reaparegut en alguns escrits periodístics sobre la Catalunya dels anys vint i trenta; escrits que tornen a acaronar el mite d'una Catalunya idíl·lica i primordial feta malbé pels nousvinguts. La idealització d'una Catalunya purament catalana, esguerrada i espanyolitzada per aquella primera gran onada immigratòria, tornada a esguerrar per la immigració dels anys seixanta, i definitivament magrejada i desnaturalitzada per la recent allau de treballadors magribins, asiàtics i llatinoamericans.

La realitat, tossuda com sempre, era molt més complexa. Ni tots els emigrants meridionals fregaven la marginalitat, ni tots els anarquistes amb la pistola ben engreixada parlaven amb accent murcià. També n'hi havia de ben catalans. A Badalona mateix, l'home de les patrulles de la FAI més temut durant la Guerra Civil va ser el vidrier Joaquim Aubí i Casals, *el gordo*, sinistre personatge que va acabar treballant a Cuba com a sicari de la policia del dictador Fulgencio Batista. Badalona no era la Torrassa. Badalona era molt més interessant que el Harlem murcià retratat pel jove periodista Sentís. Badalona va ser ciutat ben aviat. Badalona ha estat —i segueix sent— el més gran, el més interessant i segurament el més difícil dels laboratoris socials de Catalunya. I d'Espanya. Se n'ha

escrit massa poc sobre Badalona com a ciutat de referència per la seva complexitat i contradicció social. Ciutat crua i veritable. Només Julià de Jòdar, amb la seva esplèndida trilogia *L'atzar i les ombres* (tres novel·les capdavanteres de la literatura catalana contemporània, *L'àngel de la segona mort*, *El trànsit de les fades* i *El metall impur*), ha provat d'anar al fons de la qüestió. No, Badalona no era la Torrassa, tot i tenir-ne alguns trets. I Manuel Moreno Mauricio, fill de Vélez Rubio, no escrivia a les parets «Almeria y Murcia han conquistado Cataluña», o «Prohibido hablar en catalán».

Moreno va aprendre ben aviat a parlar en català. El parlava bé. Amb aquella dignitat dels nostres avis. Amb un lleuger accent castellà, molt lleuger, que li donava un timbre robust i esforçat. Voluntat de ferro. Parlava un català pre-TV3, evidentment (de la llengua catalana cal distingir-ne, almenys, tres etapes: la prefabriana, la fabriana pre-TV3 i l'actual regnat televisiu dels pronoms febles i del lèxic ensucrat). Moreno deia *barco* en comptes de *vaixell*, i en un dels seus pocs escrits (un esborrany sobre política esportiva redactat l'any 1977) fa servir l'expressió «altes performances» per referir-se a l'esport d'alta competició. Parlava un català industrial. Un català metal·lúrgic. Amb una gesticulació lleugerament afrancesada. Més endavant veurem per què.

Li agradava l'esport, amb aquell dring narcisista que va tenir l'eclosió de l'activitat física entre el jovent dels anys vint. «Recordo que sortíem del gimnàs lleugers com una ploma, ben dutxats i pentinats, bevent un refresc, i les noies ens miraven», em va explicar una vegada a la Rambla de Badalona, amb picardia. Quan parlava de les senyores se li afilava la mirada i el gest esdevenia més delicat. Més francès.

Caldria distingir, en parlar d'aquells anys narcisistes, entre els homes que feien esport i els que no. Entre els que havien ingressat, alegres i famolencs d'un nou hedonisme, en una modernitat que descobria el cos i la higiene, amb la conseqüent exaltació de la individualitat, i els que sempre anaven vestits, mantenint intacte en la seva persona la tradicional i estricta separació entre matèria i esperit. Els que encara portaven a sobre el pesat abric del segle XIX, i els que ja vestien la nerviosa samarreta del segle XX. Les joventuts revolucionàries dels anys trenta, les d'esquerres i les de dretes, les comunistes i les feixistes, van passar totes pel gimnàs i per l'estadi. El jovent descobrí l'estadi. Un nou ordre volia dir una nova individualitat. Una nova autoestima. El desig d'una nova totalitat. Això també els va portar a la guerra.

Moreno s'estimava la seva feina. Un mecànic ajustador era l'equivalent a un tècnic informàtic de nivell mitjà de l'època actual. La mecànica fou la informàtica dels nostres avis. La

Vista general del barri de Progrés als anys vint, amb Can Bacàs en primer terme. Museu de Badalona. Arxiu Josep M. Cuyàs Tolosa. Fotògraf: J. Roisin.

feina de l'ajustador era la de perfeccionar la peça a cops de llima, suaument, amb destresa. Hi havia en aquella feina un afany constant de perfecció. Un bon mecànic ajustador havia de ser precís, pacient, meticulós i pulcre. Havia de controlar molt bé el moviment dels dits i tenir sempre al cap la lògica de l'engranatge. Meticulositat, paciència i visió de conjunt. Com a home polític, Moreno va tenir aquestes tres virtuts. I sentit de la disciplina, que també s'aprenia a la fàbrica. Que era l'essència de la fàbrica.

Antonio Gramsci, uns dels més suggeridors teòrics marxians, va escriure una vegada que la cadena de muntatge conformava la unitat psicològica de la classe obrera. Que el treball organitzat, disciplinat i segmentat configurava un determinat quadre mental. La mentalitat revolucionària neix a la fàbrica. Però m'atreveixo a apuntar que hi va néixer de dues maneres: com a rebuig de la disciplina industrial i com a sublimació de l'eficàcia de l'organització industrial. Els anarquistes, nostàlgics de l'aire, el vent, la pluja i el sol, de la llibertat sense engranatges (*Germinal* i *Floreal* eren noms que els agradava posar als seus fills) formarien part del primer grup, i els comunistes, seduïts per la maquinària i l'electricitat, del segon. Manuel Moreno Mauricio, fill del pastisser de Vélez Rubio, esportista, mecànic ajustador, meticulós, pacient i disciplinat, va formar part del segon grup. Va sublimar, sempre, l'eficàcia de l'organització.

De manera que aviat va deixar de ser cenetista. Abans d'afiliar-se al Partit Socialista Unificat de Catalunya durant la Guerra Civil, Manuel Moreno va canviar de sindicat: va passar a la UGT, el sindicat socialista fundat a Barcelona l'any 1888. Què l'hi va impulsar? Segurament la mateixa dinàmica

d'aquells mesos, la dramàtica disjuntiva entre guanyar la guerra i deixar la revolució per a més endavant (línia PSUC), o intentar totes dues coses alhora (línia CNT-POUM). Ho hem escrit abans, Moreno no era un desarrelat, un enrabiad; ni tampoc un llibertari germinal. Ni un romàntic exaltat. Ni un retòric radical. A ell li agradava la seva feina a la fàbrica — aleshores treballava als Tallers Blanch—, i la disciplina de l'esport. Per tant, no és gens estrany que s'inclinés per aquells que donaven prioritat a guanyar la guerra. Va prendre partit per l'eficàcia. Que també era una idealització.

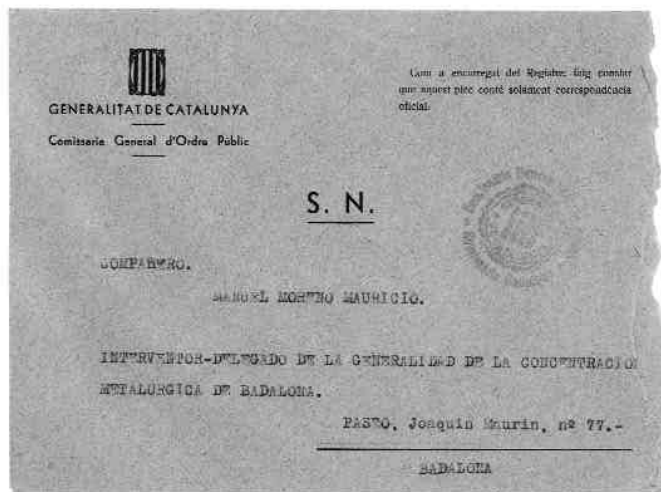
No dispo de més dades sobre com es va produir el seu ingrés al PSUC. El que és segur és que durant la guerra va actuar més com a sindicalista que com a home de partit. Explicava sovint, amb orgull, de quina manera la UGT va anar guanyant terreny a la CNT entre 1936 i 1939, fins a esdevenir el primer sindicat a Badalona, una proesa si tenim en compte la grandiosa hegemònia dels cenetistes a la ciutat. No se'ls estimava gaire, els anarquistes. Recordo una trobada l'any 1983 al sud de França, a Prada de Conflent, amb el cenetista Joan Manent, en la qual també va participar Màrius Díaz, aleshores alcalde de Badalona. Es van saludar molt correctament, però amb un punt de fredor. Sindicalista des de l'adolescència, director del diari *La Colmena Obrera* durant la Segona República, secretari de Joan Peiró, Manent havia estat alcalde de Badalona pocs mesos després dels Fets de Maig de 1937 i actiu líder dels anomenats *trentistes*, és a dir, l'ala més pactista i catalanista de la CNT, la més enfrontada a la FAI (el nom de *trentistes* els venia pels trenta firmants d'un manifest que l'any 1931 va denunciar una excessiva radicalització de la CNT). Nascut l'any 1902, Manent era una mica més gran que Moreno. Tots dos van morir, amb pocs mesos de diferència, entre 1983 i 1984.

Present en aquellencontre a Prada de Conflent —també hi era el poeta Josep Gual—, em vaig passar una bona estona contemplant aquells dos homes que es retrobaven trenta anys després d’haver coincidit en algunes reunions de l’exili republicà a França, no sempre plàcides. El rostre de Manent tenia un punt més dolç, més contemplatiu. El de Moreno, més introspectiu, exhibia una duresa tranquil·la, lineal i continguda, que sempre m’ha fet pensar en Alec Guinness a la pel·lícula *El Doctor Zhivago* (Guinness interpreta el paper de Yavgraf Zhivago, general soviètic i germanastre del protagonista de la gran novel·la de Boris Pasternak). Amb disset anys de presó a l’esquena, Moreno era ben bé un personatge de Pasternak. Manent vivia un exili tranquil i reposat al sud de França i acabava de publicar, amb l’ajut de Josep Benet, els *Records d’un sindicalista llibertari català* (Edicions Catalanes de París, 1977), llibre que dibuixa molt bé el punt de connexió entre cenetisme i catalanisme.

A finals de 1937 o principis de 1938, després dels Fets de Maig, Manuel Moreno Mauricio va ser nomenat delegat de la Generalitat a la col·lectivització metal·lúrgica de Badalona, essent conseller d’Economia Joan Comorera, secretari general del PSUC i nou home fort de la política catalana després de l’afebliment de la CNT i el POUM. El nou ‘partit d’ordre’. Josep Pla ho descriu d’una manera bastant plàstica en un article publicat el 27 de febrer de 1937 al diari *Heraldo de Aragón* (zona franquista), sota el títol «La España roja», tres mesos abans que les dues faccions republicanes aixequessin barricades al centre de Barcelona: «El PSUC es el partido moderado de la revolución, el partido de color de rosa evolucionando hacia el blanco de España».

La concentració metal·lúrgica va ser important, ja que Badalona era un dels centres neuràlgics de la indústria de

guerra, tan cobejada pel govern de la República, especialment després de l’esmentada crisi de maig de 1937, que va portar el socialista canari Juan Negrín a la presidència del Consell de Ministres. Negrín, possiblement el millor dels polítics socialistes de la República, era un tipus ferm i obstinat. Li molestava i li preocupava que la indústria de guerra catalana fos controlada per la Generalitat. La volia manar ell. A Badalona es fabricaven explosius —motiu pel qual la fàbrica Cros va ser repetidament bombardejada per l’aviació italiana amb base a Mallorca— i armament. A Can Blanch, el taller on Moreno havia après l’ofici de mecànic ajustador, les colades de ferro es dedicaven principalment a la fabricació de granades de morter.

Sobre dirigit a Manuel Moreno com a interventor delegat de la Generalitat a la Col·lectivització Metal·lúrgica de Badalona. Arxiu Històric de la Ciutat de Badalona.

Delegat de la Generalitat a la col·lectivització metal·lúrgica, dirigent de la UGT i afiliat al PSUC, «el partido moderado de la revolución», Moreno evidentment ha de marxar a l'exili un cop consumada la derrota. Casat amb una noia catalana, Maria Sarriera, té un fill de pocs mesos. La dona i el fill es queden a Badalona amb un avi pescador a qui no poden deixar sol. Ell marxa cap a França. Té 31 anys. L'edat del combatent.

A França lluitarà contra els alemanys, amb l'esperança, com tants altres republicans espanyols, que la derrota de les forces de l'Eix a la gran guerra europea tingui com a conseqüència la caiguda del general Franco. Marxa amb la idea de poder tornar aviat. Internat al camp de concentració d'Argelers, la seva passió per l'organització el va convertir ben aviat en el responsable d'intendència. Negociant amb els francesos la compra d'aliments, va trobar la manera de poder fugir. Lluny. Cap a la regió central de França. Connectat amb els comunistes francesos, es va integrar a les FFI (Forces Françaises de l'Interieur), de les quals va acabar essent responsable polític a la zona compresa entre Orleans i Clermont-Ferrand. Les FFI eren l'agrupament de les diverses branques de la resistència francesa sota un únic comandament militar, dirigit des de Londres pel general Koenig. Els comu-

nistes francesos hi van aportar moltes energies. I un dels seus homes, el coronel Henry Rol-Tanguy, comissari polític de les Brigades Internacionals a la batalla de l'Ebre, va rebre la rendició sense condicions del cap de les forces alemanyes a París, general Dietrich Von Choltitz. Moreno va entrar a París amb Rol-Tanguy. A la pel·lícula *¿Arde París?* hi ha una escena en la qual Jacques Chaban-Delmas (Alain Delon) negocia la rendició de París amb el comandament alemany, acompanyat d'un «communiste espagnol». El doctor Nolasc Acarín, la persona que coneix millor la biografia de Moreno, té elements per assegurar que aquest anònim protagonista del guió escrit per Gore Vidal i Francis Ford Coppola està inspirat en la figura de dos dirigents espanyols de la resistència francesa. Un d'ells era Moreno Mauricio. L'Estat francès li ho va reconèixer amb gratitud.

Es calcula que uns 4.000 espanyols van participar a les xarxes de les FFI a la regió de París. El 24 d'agost de 1944, els primers a entrar van ser els soldats espanyols de la novena companyia de la 2ª Divisió Cuirassada que comandava el general Leclerc. La idea era primer París, després Berlín, i després Madrid. Aquí comença la vida de Manuel Moreno Mauricio com a activista polític. El sindicalista comença a quedar enrere. El drama s'apropa, Boris Pasternak.

Capçalera d'una carta del sindicat de la UGT. Arxiu Històric de la Ciutat de Badalona.

Alliberat París, es bolca en la reorganització del PSUC i el Partit Comunista d'Espanya, que en aquells moments operaven com una única cosa. Un altre cop, el geni organitzatiu. Moreno impulsa a Toulouse, l'Hospital Varsòvia, un centre mèdic dirigit pel doctor Josep Bonifaci (exiliat fins a aquell moment a la URSS) per reagrupar tots els comunistes ferits a la resistència o supervivents dels camps de concentració alemanys. En aquell moment, el PSUC és reconegut com a secció catalana de la Internacional Comunista. Un moviment audaç de Joan Comorera que els comunistes espanyols mai no li perdonaran. Són temps molt durs i aspres, gens romàntics, malgrat la tensió èpica del final de la guerra europea. La reorganització significa repassar, un per un, l'historial dels militants recuperats a l'Hospital Varsòvia. Cal saber què han fet durant l'ocupació alemanya, per evitar infiltracions de la política franquista. Hi haurà més d'una sorpresa desagradable. «Un cop vàrem descobrir, prop de Marsella, que una parella de membres del PSUC havia delatat diverses famílies jueves per poder quedar-se amb el seus béns». Fins a quin extrem arribava la *depuració* comunista, no ho sabem. Hi ha coses que Moreno no les va explicar mai.

Ha començat la Guerra Freda, però. El socialista Léon Blum, president del quart i darrer govern provisional, pren la decisió de declarar il·legals el Partit Comunista Espanyol i el PSUC per tal de frenar-ne l'activisme. L'Hospital Varsòvia ha de tancar. Aquell mateix any, quan la caiguda del general Franco encara sembla possible, el secretariat del PCE a França, dirigit per Santiago Carrillo, decideix enviar Manuel Moreno Mauricio, àlies *Teo*, àlies *Felip* (el nom del seu fill), a reorientar l'Agrupación Guerrillera de Levante, el maquis que opera a València i Terol, el grup armat més important dels que

van combatre el franquisme immediatament després de la Guerra Civil. A l'octubre de 1946, Moreno travessa la frontera francesa juntament amb Simón Aparicio Modesto, àlies *Zapatero*, i Ramon Escribà Fuster, *José*, per reconstruir el comitè regional de València del PCE, el nucli polític que dirigeix la guerrilla. Amb identitat falsa, Moreno s'instal·la en una pensió de València, on es farà passar per corredor de comerç. D'aquesta pensió n'explicava una història emocionant. Para atenció, Boris Pasternak, perquè el que ve ara sí que n'és, de romàntic.

Parla *Teo*, que aleshores tenia 38 anys: «A la pensió de València hi havia una vídua de la guerra, amb la qual vaig fer una certa amistat. Una dona morena, *guapa*. Una tarda em va dir d'anar al cinema. Vàrem sortir i, un cop asseguts, vaig notar que em posava la mà al genoll. Va ser com una descàrrega elèctrica. Li vaig agafar la mà i suaument la vaig deixar damunt de les seves cames. Vaig mirar-la de reüll i li queien les llàgrimes. Noi, allò era molt dur. No podia donar cap pas en fals. Anys més tard, un dia em va venir a veure al penal de Burgos i em va dir que entenia per què aquella tarda no li vaig voler agafar la mà».

El 20 de gener de 1947, al port valencià del Grao, la policia no li va demanar la mà, sinó el Documento Nacional de Identidad, creat pel govern de Franco tres anys abans. Moreno en portava dos, tots dos falsos, un amb el seu nom i un altre totalment inventat. Els va lliurar el més fals de tots dos i es va equivocar. No el buscaven pel seu nom. Era el principi de la fi de l'Agrupación Guerrillera de Levante. Com a conseqüència d'una delació, va ser detingut tot el comitè regional de València. Juntament amb Moreno, varen caure en mans de

la policia, Mariano Ortega Galas, *Borrás*, Alberto Sánchez Bascuñán, *César*, i Francisco Béjar Toro. Van ser torturats i al cap d'uns mesos condemnats a mort per un consell de guerra. De les cinc sentències de mort, se'n van executar tres. Aquí, Pasternak, la història es torna borrosa, com en una tempesta de neu a la immensa Mare Rússia. La història, difusa, mai no del tot confirmada, diu que Eva Perón va salvar la vida de *Teo*.

Angoixat i aconsellat pel bisbe d'Almeria, Enrique Delgado Gómez, el pare de Manuel Moreno va escriure una carta a la dona del general argentí Domingo Perón demanant-li que intercedís en favor del seu fill durant la visita que aquell any havia de fer a Franco. El 9 de juny de 1947, Eva Perón arriba a Barajas i era rebuda per Franco i el govern en ple. Franco li devia molt al president populista argentí. Desafiant l'aïllament internacional de la dictadura franquista i especialment la política oficial nord-americana (no la oficiosa), Argentina mantenia relacions diplomàtiques amb Espanya i li venia proveïments, sobretot blat, el famós blat argentí de la postguerra. El pare de Moreno i el senyor bisbe d'Almeria viatjaren a Madrid a fer gestions.

La pena de mort va ser commutada per cadena perpètua. Està perfectament documentat que durant el seu viatge a Espanya, Eva Perón va demanar a Franco que perdonés la pena de mort de Juana Doña, dirigent de l'anomenada Guerrilla del Llano, a les províncies de Còrdova i Jaén. Segurament a la llista d'Evita Perón, la dona més espectacular de la política mundial aquells anys de fam, també hi havia el nom del fill del pastisser de Vélez Rubio. La pena de mort es transformà en cadena perpètua (trenta anys de presó, d'acord amb el codi penal de l'època).

De l'Agrupación Guerrillera de Levante, Moreno en parlava més aviat poc. «Vàrem reconstruir la UGT a València amb milers de carnets», solia explicar amb orgull, però poca cosa més. No li agradava parlar d'armes. Al llibre *La guerrilla antifranquista*, l'escriptor Andrés Sorel narra un vertiginós tiroteig amb la Guàrdia Civil, en el qual un tal Moreno i dos guerrillers més salven miraculosament la vida en una casa rural de Benalí, a la serralada d'Énguera (València): les bales xiulen i volen unes quantes bombes de mà.

La guerrilla comunista de 1944-1949 és una de les grans quixotades de la història d'Espanya. La caiguda de Franco va estar gairebé a punt de produir-se en acabar la Segona Guerra Mundial, però els comunistes, paradoxalment, la van frenar. M'explico. Perquè caigués Franco, bé per una acció militar aliada (que va arribar a ser planejada), bé per la pressió del sector més monàrquic de l'exèrcit espanyol, calia una oposició moderada capaç d'oferir garanties a anglesos i nord-americans. Aquesta oposició moderada no existia. El PSOE havia sortit de la Guerra Civil profundament desmoralitzat, esquarterat i partit en dos (Indalecio Prieto, a Mèxic; Juan Negrín, a París i Londres), Izquierda Republicana s'havia fos; el nacionalisme català, com sempre, estava dividit, esmicolat, fins i tot. L'anarquisme feia honor al seu nom. Només el nacionalisme basc, amb bones connexions a Londres i amb els serveis d'intel·ligència nord-americans, mantenia una força orgànica estable. Don Juan de Borbón volia ser rei però era incapaç d'organitzar des de Portugal un corrent polític operatiu. El *juanismo* va acabar sent una de les branques del franquisme, la més rebotada, segurament. Als anys quaranta els únics antifranquistes ben organitzats, fèrriment organitzats i disposats a ser força de xoc d'una invasió aliada d'Es-

panya, eren els comunistes. I amb els comunistes ningú no en volia saber res. Per això Churchill, molt pragmàtic, molt anglès, va decidir que Franco era el mal menor. Churchill va salvar Franco. I el general Eisenhower li va garantir una llarga permanència al poder amb la seva visita a Madrid al mes de novembre de 1959. La sort d'Espanya havia estat decidida a les conferències de Yalta (febrer 1945) i Potsdam (juliol-agost 1945). Pasternak, el món ja estava repartit aquella nit fosca en què el viatjant de comerç Manuel Moreno Mauricio, potser a Portbou, potser a Barcelona, va agafar un tren cap a València.

«Tarpenie, tarpenie» («paciència, paciència»), els va dir Stalin als dirigents comunistes espanyols que van ser rebuts en audiència al Kremlin al mes de setembre de 1948. Paciència, que de Franco n'hi ha per estona. Stalin els va aconsellar que desmuntessin la guerrilla i que s'infiltrassin als sindicats verticals. Dir que Comissions Obreres és filla d'aquest consell de Stalin potser és exagerat i amb tota seguretat «políticament incorrecte» en aquesta època d'higienisme històric. Però la gradual moderació dels comunistes fins a desembocar en els pactes de la transició és filla d'aquell «tarpenie» estaliniana. Quan Dolores Ibárruri, Santiago Carrillo i Francisco Antón van sortir del Kremlin, molt impressionats i amb un taló de 600.000 dòlars dels camarades soviètics, Moreno Mauricio ja portava dos anys a la presó.

Ara, Pasternak, la història es tensa, s'endureix encara més i guanya sentit. Sobretot guanya sentit. Moreno va ser traslladat al penal de Burgos, on Franco havia decidit concentrar gairebé tots els presos comunistes. Segurament creia que així els tindria més ben controlats. La tria del penal de Burgos era

tot un símbol. La presó havia estat construïda per la República i inaugurada per Victoria Kent, directora general de Presons i una de les primeres propulsores del feminisme a Espanya. Burgos havia estat la capital de l'Espanya franquista. I estava lluny, molt lluny d'Andalusia, de Catalunya, d'Astúries, de Madrid... dels pobles i ciutats on els presos comunistes tenien les famílies. Hi feia fred a Burgos. Molt de fred.

Aquesta és la descripció d'un vell pres comunista, Cecilio Arregui: «Antes de llegar a Burgos, los que conocían la situación del penal nos lo mostraron. El edificio que veíamos iluminado daba la sensación de ser grande. Lo inauguró Victoria Kent, directora general de Prisiones. A cinco kilómetros de la capital, se levantó sobre una zona pantanosa. Pronto comprobaríamos que semejante error no se puede hacer impunemente. Suelos y paredes del primer piso de las brigadas rezumaban agua por paredes y suelos. El que pudo, sacó de sus bisagras las puertas de los wáteres, para tender sobre ellas el petate. Mas sólo había cinco puertas en cada brigada. El recurso de las puertas nos obligó a hacer nuestras necesidades a la vista de los demás. Espectáculo al que tardamos en acostumbrarnos. [...] Para compensar la saturación de humedad, las fuentes de los primeros pisos de las brigadas daban un hilo de agua. Acaso cuando se construyó, sin apenas población reclusa, pudiera parecer un palacio. Con un par de miles, y los que irían llegando, el tipo de prisión y la dureza del clima la hacían inhabitable».

Commutada la pena de mort, 17 anys de presó esperaven Manuel Moreno Mauricio, fill del forner de Vélez Rubio, mecànic ajustador de Badalona, delegat de la Generalitat de

Catalunya a la principal col·lectivització metal·lúrgica del país, responsable de la intendència al camp de concentració d'Argelers, dirigent de la Resistència Francesa des d'Orleans a les portes de París, impulsor de l'Hospital Varsòvia a Toulouse, reconstructor del Partit Socialista Unificat de Catalunya, comissari polític de l'Agrupación Guerrillera de Levante, expresident de la Unió Gimnàstica de Badalona, marit de Maria Sarriera, i progenitor de Felip, un noi que sempre va admirar el pare i

a qui va conèixer darrere els barrots de la presó. Disset anys. Quan Moreno va sortir de Burgos l'any 1964, Felip ja havia complert els 25 anys.

Ara parla el relator. Poc després de la sortida de la presó, Moreno va venir a casa meua per saludar el meu avi. Eren veïns (el carrer de Sant Rafael és a dues passes de la Riera d'en Matamoros), havien treballat junts als tallers Blanch i

Grup de presoners del penal de Burgos, al novembre de 1957, durant la visita del pianista José Iturbi. Entre els presos hi ha Manuel Moreno. Col·lecció Pere Ruzafa.

s'havien fet amics. Segurament no tenien les mateixes idees, però simpatitzaven. Com molts joves de la seva generació, amb un peu a la fàbrica i un altre al petit comerç, el meu avi votava Esquerra Republicana, no suportava els anarquistes i mai no li va desagradar el PSUC, el «partit moderat de la revolució», que escrivia Pla. El partit que durant la guerra va restaurar un cert ordre menestral, disputant-li a Esquerra Republicana el pal de paller. El partit que els darrers anys del franquisme també va començar a garantir un canvi polític *endreçat*. Massa endreçat, diuen alguns avui. Un comunisme *moderat* —oh, contradicció!—, obrer i mesocràtic, a la catalana. Un partit d'ordre. Un cop, passades les primers eleccions de 1977, el meu avi un dia m'ho va retratar d'aquesta manera: «Això del PSUC s'assembla a l'Esquerra Republicana del meu temps; però d'en Carrillo i la Pasionaria jo no en vull saber res». Quan Moreno va venir a casa després de sortir de la presó, el meu avi no hi era. «Digueu-li que ja he sortit de la torre», va dir. Això ho he sabut de gran, perquè a casa aquella visita es va comentar amb veu molt baixa.

Estàvem entrant a Burgos, no sortint. Disset anys no passen tan ràpid. A la presó, els comunistes van acabar creant una organització quasi perfecta, la llegendària *Universidad de Burgos*. Les condicions de vida eren molt dures, duríssimes. I el primer nivell organitzatiu mirava de fer front a aquesta duresa. Els presos comunistes estaven organitzats en «comunes», en les quals cadascú aportava el menjar i els diners que rebia de la família. El responsable de la comuna ho redistribuïa, donant prioritat als més vells i als malalts. «De cadascú segons les seves possibilitats, a cadascú segons les seves necessitats», diu el Manifest Comunista de Marx i Engels.

La comuna garantia la supervivència i reforçava els vincles. A partir d'aquí començava l'organització clandestina del partit, basada en les brigades de la presó. Com sempre, era una organització piramidal. Les cèl·lules de brigada eren dirigides per un comitè de cinc membres. I els comitès de brigada eren dirigits per un comitè central de tres membres, un secretari polític, un secretari d'organització, informació, solidaritat i vida comunal, i un tercer secretari de moviment obrer, és a dir, de formació. Moreno va formar part d'aquest comitè central diverses vegades entre 1948 i 1965. La seva especialitat: l'organització.

Era un organització severa. Els presos comunistes estaven subjectes a una doble disciplina: la del penal i la del partit. Totes dues eren extremes. Quan un pres arribava a Burgos, no s'integrava immediatament a l'organització. Primer calia reconstruir com s'havia produït la seva detenció, com havia estat tractat per la policia i què havia confessat, molts cops sota tortura. Un cop obtinguda aquesta informació, es creuava amb la que havien aportat altres presos per poder saber quins eren els punts febles de l'organització. I qui eren els delators. I els possibles infiltrats de la policia. El comissari Roberto Conesa va arribar a saber moltes coses del que passava a l'interior del comunisme espanyol. A les oficines de la Dirección General de Seguridad, a la madrilenya Puerta del Sol, els seus homes van arribar a redactar i imprimir exemplars falsos de *Mundo Obrero*.

Saber el que havia passat. Conèixer la vida i el tremp de cadascú. Així ho explica l'expres comunista José María Laso: «La información, en la fase indagatoria, se realizaba paseando por el patio el camarada afectado y un miembro del

Comité de dirección de la organización comunista del Penal. Esta tarea se realizaba en cuanto se había salido del Departamento Celular, ya que ningún camarada podía incorporarse a la militancia en la organización del Penal sin haber pasado por esta etapa que podría calificarse de «depuración». Las eventuales sanciones podían ser de diversa índole y oscilaban entre la expulsión definitiva del Partido y la mínima de simple amonestación verbal. La expulsión definitiva sólo se producía en los casos de traición deliberada, por ejemplo en el caso del militante que entregó premeditadamente a Julián Grimau».

Moreno, que ja havia fet aquesta feina a França en acabar la Segona Guerra, va ser durant uns anys el responsable d'examinar els presos comunistes que arribaven a Burgos. Metòdic, meticolós, pacient, va seguir aprenent moltes coses de la realitat humana. No totes agradables. Penso que aquest coneixement de la fibra humana en situacions difícils i extremes ajuda, i molt, a explicar el seu posat i la seva mirada. Una manera de ser reservada, enigmàtica sense arribar a ser estranya, calculadament introvertida, apaivagada i en un moment determinat, contundent, dura, duríssima. I després, un altre cop la calma. La tendresa, fins i tot. Una tendresa sense sucre. Recordes, Pasternak? La mirada del comissari del poble Yavgraf Alexandrovic Zhivago.

El doctor Zhivago el van llegir a Burgos. El van llegir i el van discutir. Un grup de presos, Marcos Ana (23 anys de reclusió, l'home que ha estat més temps a les presons de Franco), Luis Quesada, José Luis Gallego, Manuel de la Escalera, Ángel Poyatos, Juan Gómez Casas, Francisco Alcaraz, Pornés i el mateix José María Laso van formar una tertúlia literària, La Aldaba. Llegien Sartre, Camus, Alberti. I també Boris Pasternak,

cosa que no podien fer els ciutadans de la URSS. Acabada d'escriure l'any 1956, *El doctor Zhivago*, no fou publicada a les Rússies fins a l'any 1988.

A la *Universitat de Burgos*, però, no tan sols s'hi llegien bones novel·les. S'hi estudiava comptabilitat, àlgebra, matemàtiques, filosofia, història, en dos nivells acadèmics: el legal i el clandestí. Sempre la doble vida. La doble disciplina. Els presos comunistes van aconseguir convèncer el director de la presó, el mestre i el capellà, que es podien organitzar uns bons cursos de formació professional a l'escola del presidi, ja que entre els reclusos hi havia un cert nombre de gent amb estudis: mestres, professors d'universitat, algun metge, algun arquitecte... L'escola va arribar a tenir 2.000 alumnes organitzats en diferents cursos i horaris. I el director fou felicitat per la Direcció General de Instituciones Penitenciarias, on imperava l'ideal catòlic de la rehabilitació dels presos. Que els comunistes estudiessin àlgebra no molestava el Règim. Moreno hi va estudiar comptabilitat. Organitzada l'escola «legal», van aprofitar-ne l'estructura per posar en marxa un programa d'estudis clandestins: el marxisme, la història d'Espanya i del moviment obrer, amb l'ajut de llibres introduïts clandestinament a la presó o d'apunts manuscrits. Moreno em va ensenyar una vegada els apunts de l'*Aproximación a la Historia de España*, de Jaume Vicens Vives (1950).

Estudiar Vicens Vives als anys cinquanta en un penal perdut a l'estepa castellana era un acte heroic. I un senyal de modernitat, que ajuda a explicar l'alta incidència política dels comunistes durant el franquisme. És veritat que la dictadura va alimentar frenèticament la mitologia comunista, un cop comprovat que la Guerra Freda esdevenia garantia de la seva continuïtat. És veri-

tat que els socialistes, dividits i ensorrats moralment pels seus enfrontaments durant la Guerra Civil, van mandrejar. És veritat que els comunistes van tenir l'habilitat de captar al seu favor l'extraordinària vibració interna que es va produir a l'Església catòlica després del Concili Vaticà II. És veritat que tenien el suport moral i material de la Unió Soviètica i de tot el bloc de l'Est (ajut material i logístic, modest, i alguns cops problemàtic, però real, com l'emissora Radio España Independiente, *la Pirenaica*, que emetia des de Bucarest). És veritat que van tenir al seu favor grans campanyes de propaganda d'abast internacional, atenció mèdica a l'estranger i fins i tot algunes vacances al mar Negre. Però...

Però també és veritat que els comunistes van saber obrir-se al món. Els dominava molts cops un impuls sectari —en alguns moments, delirantment sectari—, però també tenien un tremp modern. Repudiat Negrín, el socialista modern, el PSOE havia retrocedit a una dramaturgia vuitcentista. Ben aviat, el PCE i el PSUC van aconseguir atreure joves universitaris que eren fills dels guanyadors de la guerra. Aquest fet, d'una innegable complexitat anímica, va donar al comunisme una profunditat sociològica que cap altre moviment antifranquista mai no va tenir. Així va néixer *el Partit*. Un mite que tenia Burgos com un dels seus grans referents morals. La vida monacal de més de mil presos a Burgos —disciplina, treball i estudi— aviat va esdevenir una llegenda. El PCE i el PSUC eren dirigits per tres estats majors: el secretariat a l'exterior (París, Mèxic, Moscou, Praga, segons les èpoques), la direcció clandestina a l'interior i el comitè de Burgos.

El sectarisme comunista podia arribar a ser delirant, deia fa un moment. Fabricava herois de ferro i gent disposada al crim

en nom de la Revolució. Manuel Moreno va aconseguir sobreviure a aquesta pulsó, crec que inevitable i substantiva del marxisme reprocessat a la Unió Soviètica. El seu comportament amb Joan Comorera ens dóna les millors claus del personatge.

Joan Comorera i Soler (Cervera 1894-Burgos 1958) va ser un dels personatges més rellevants de la Catalunya republicana. Caràcter tenaç, aguda intel·ligència política i experiència internacional. Caràcter ferm i una certa noció del món, qualitats que Lluís Companys no posseïa ni de bon tros. Dirigent de la Unió Socialista de Catalunya (el socialisme català desvinculat del PSOE), va propiciar l'any 1936 la formació del Partit Socialista Unificat de Catalunya, en un moment en el qual la III Internacional Comunista propugnava la unificació dels partits socialistes i comunistes, i la formació de fronts populars amb l'esquerra burgesa per frenar l'auge del feixisme als països europeus. Líder indiscutible del PSUC des de la seva fundació, Comorera va tenir un pes determinant al govern de la Generalitat a partir dels Fets de Maig de 1937, que van comportar el declivi de la CNT i la persecució del POUM. Tutelava políticament Companys (competia, per tant, amb Josep Tarradellas) i dirigia l'economia de guerra. Va ser l'home fort de la Generalitat durant el bienni 1937-1939. Va impedir que prosperés el propòsit de Juan Negrín, cap del govern republicà, de suspendre l'Estatut d'Autonomia de Catalunya a causa de les necessitats de la guerra. Negrín ho volia, però Comorera tenia fil directe amb el secretariat del Komintern, que mai no va donar instruccions als comunistes espanyols —principals aliats de Negrín aquells anys— de donar suport a una iniciativa tan dràstica. N'estic dient una de grossa: estic dient que l'autonomia catalana va aconseguir sobreviure a la Guerra Civil gràcies

a Moscou, més ben dit, gràcies a Joan Comorera i Soler. Estic dient que la restauració de la Generalitat i el retorn del president Tarradellas l'any 1977 no hauria estat possible sense la tossuderia del stalinista Comorera.

Tenia un caràcter molt fort, aquell home. En plena guerra, en un míting a la plaça de braus de València, va qualificar de

Joan Comorera i Soler.

«tribus» les columnes de la CNT-FAI que marxaven al front. Resolt el contacte directe amb Moscou, no acceptava ordres dels homes de la III Internacional a Espanya, sobretot de l'italià Palmiro Togliatti, amb el qual va tenir importants enfrontaments (Togliatti va escriure a Moscou un informe molt crític en el qual posava en dubte que el PSUC fos un veritable partit comunista; hi havia massa maçons, deia). Acabada la guerra, Comorera va aconseguir que la Internacional reconegués el PSUC com a secció independent. És a dir, a Espanya hi havia dos partits comunistes formalment independents: el PCE i el PSUC. Ho va pagar car.

Home de caràcter fort, alguns cops intransigent, Comorera aviat va topar amb el nou grup dirigent del PCE, en el qual ja s'intuïa el tàndem Dolores Ibárruri-Santiago Carrillo. Les desavinences polítiques ben aviat van esdevenir una acusació formal de *titisme* i de nacionalisme petitburgès. Josip Broz, *Tito* acabava de partir peres amb la URSS, desitjós de governar Iugoslàvia sense la tutela de Moscou. Si l'estalinisme t'acusava de *titista*, eres home mort.

El *titista* Comorera fou expulsat del PSUC (1949). Els documents de l'època posen els pèls de punta. Es va arribar a una baixesa absolutament ignominiosa. En aquelles circumstàncies, Comorera pren una decisió heroica. Una quixotada increïble. Retorna clandestinament a Barcelona. S'instal·la en un pis del carrer d'Aribau i amb l'ajut de la seva dona comença a editar una versió pròpia de *Treball*, el portaveu del PSUC. Quatre fulls ciclostilats en els quals dóna la seva visió de la situació política i dels esdeveniments interns del partit. Se segueix considerant secretari general del PSUC i dóna exemple personal de la política

que considera necessària en aquells moments per poder posar en crisi el règim de Franco: un retorn massiu dels exiliats a Espanya per tal de provocar un escàndol internacional. Sobreviu traduint novel·les de Simenon, mentre als vespres, la seva esposa, Rosa Santacana, reparteix en unes quantes bústies de la ciutat el *Treball* comorerista, amb comentaris molt aguts sobre els pressupostos generals de l'Estat. Mentre el PSUC oficial malgasta consignes sobre una imminent caiguda del franquisme que mai no s'acaba de produir, Comorera analitza els comptes del govern. Radio España Independiente difon la notícia que el «traïdor Comorera» es troba a Barcelona, potser protegit per la policia. El qualifiquen de traïdor i provocador. Només els falta donar l'adreça del carrer d'Aribau. El professor Miquel Caminal, autor d'una excel·lent trilogia sobre Comorera, sosté que encara no està gens clar com la policia el localitzà. Juan Creix, temut cap de la Brigada Político-Social de Barcelona, mai no va voler explicar d'on havien tret la informació. *El Noticiero Universal* va titular: «Ha sido detenido el Lenin catalán».

Sotmès a consell de guerra (1957), Comorera fou condemnat a trenta anys de presó. Molt malalt dels pulmons, no el van voler condemnar a mort. Sabien que duraria poc. El van enviar a Burgos, a retrobar-se amb els seus. I a Burgos, Manuel Moreno Mauricio va convèncer els seus companys que, digués el que digués el partit, Comorera havia de ser tractat com un pres polític. Res de boicots. Res d'humiliacions. Moreno va aconseguir l'ingrés de Comorera a la infermeria de la presó, l'anava a visitar cada dia i era amb ell quan va morir (1958). I va aconseguir que el seu fos el primer enterrament civil a la presó. El fèretre de Comorera

va desfilar davant dels presos formats. Un any abans, Radio España Independiente, el tractava de delinqüent. I Carrillo feia córrer que era un confident de la policia.

Aquí podríem acabar, Pasternak, perquè aquest episodi explica moltes coses. Gairebé tot. Moreno havia conegut Comorera durant la guerra, quan aquest ocupava el càrrec de conseller d'Economia de la Generalitat. La col·lectivització metal·lúrgica de Badalona depenia de la conselleria d'Economia. Sempre el va reconèixer com a secretari general del PSUC. Potser n'acceptava l'expulsió, però no el vilipendi.

Un home bondadós adscrit a una ideologia totalitària? Jo no ho definiria així. En primer lloc, crec que Moreno Mauricio tenia, per damunt de tot, una visió política de les coses. Una visió més intel·ligent que passional. Ell sempre va voler ser ell. No era un creient incondicional. Honrant Comorera a la presó, d'alguna manera compensava les barrabassades del secretariat de París. Crec que aquest és un tret clau per entendre Moreno: coneixia bastant bé el comportament de la gent. Va arribar a detestar no pocs dirigents comunistes, però, per damunt de tot, defensava el prestigi i la dignitat del partit. És a dir, el sentit de la seva vida. La causa per la qual havia abandonat la seva família i havia estat a punt de morir. Un comunista platònic? Un ingenu? Un romàntic orgullós? Un home molt gelós del seu caràcter? Un comunista protegit del cinisme i del fanatisme per una ànima fortament individualista? Un egocèntric que odiava el gregarisme? Un tipus massa intel·ligent per funcionar a cop de consigna? Crec que la resposta afirmativa a aquestes preguntes dóna el retrat de Manuel Moreno Mauricio.

Comorera va ser una de les seves fixacions. L'any 1981, Moreno va viatjar a Burgos en companyia del doctor Nolasc Acarín, el seu millor amic, per tal d'identificar-ne la tomba a la zona civil del cementiri de San José. En aquell viatge es va plantejar la possibilitat de traslladar les restes de Comorera a Catalunya. Moreno n'era contrari. Temia una instrumentalització política del personatge. «En Manuel va ser taxatiu: en la seva opinió, les restes d'en Comorera ja estaven bé on eren i, en tot cas, un trasllat només serviria d'instrument de propaganda per a uns o per a uns altres. Calia evitar, per tant, que algú es posés a explotar els seus ossos. El que s'havia de fer, deia en Manuel, era recuperar serenament la memòria d'en Comorera, reconèixer els errors comesos amb ell i rescatar de l'oblit el seu pensament i la seva obra», va escriure un temps després el doctor Acarín a la revista *L'Avenç*. Fa 27 anys. Tota una lliçó per a aquells que avui juguen frívolament amb l'anomenada *memòria històrica*. Moreno no era partidari d'obrir tombes. Un any després, al març de 1982, després d'un segon viatge a Burgos, una làpida de marbre donava dignitat a la tomba. (Les despulles de Comorera van ser traslladades a Barcelona uns quants anys més tard, per desig de la seva família. El Govern de la Generalitat, presidit per Jordi Pujol, li va retre homenatge).

La reconciliació amb la figura de Comorera va ser una de les obsessions de Moreno Mauricio. Identificada la sepultura, va intentar, sense aconseguir-ho, que el PSUC rehabilités la figura del seu primer secretari general. La *dreta* del partit (els eurocomunistes més abrandats) no en volia saber res, perquè Comorera evocava el passat, l'etapa estalinista. L'*esquerra* (els anomenats prosoviètics) també fugia d'estudi, perquè els seus homes més destacats havien estat els grans inquisidors de

Comorera, fins a extrems delirants com hem vist abans. L'*inquisidor general* fou Josep Serradell (*Román*), el llegendari secretari d'organització del PSUC a la clandestinitat, l'home de ferro de l'aparell, un clandestí vocacional que durant més de trenta anys va estar entrant i sortint de Catalunya sense que la policia aconseguís mai enxampar-lo. Sempre fidel a la direcció del PCE, Serradell va eliminar tot rastre de Comorera als rengles del PSUC clandestí. Tampoc a Gregorio López Raimundo li interessava parlar de Comorera. López Raimundo va ascendir a la secretaria general per omplir l'enorme buit que havia deixat la defenestració del fundador del partit, interinament substituït per Josep Moix, un veterà i modest líder sindical de Sabadell que es definia a si mateix com «un funcionari» (Moix es va enfrontar a l'ortodòxia soviètica després de la invasió de Praga l'any 1968).

Detingut per la policia poc després de la vaga de tramvies de 1952, López Raimundo era un home jove, coratjós, resistent i obedient, molt obedient, a les directrius bàsiques del PCE. Sempre astut, Santiago Carrillo no volia fondre el PSUC amb el PCE, sabia que l'autonomia del PSUC tenia un valor polític imprescindible per teixir aliances amb els grups i la personalitat catalanistes que s'oposaven a Franco. Als anys cinquanta, seixanta i setanta, la principal preocupació dels dirigents comunistes de l'Europa Occidental era trencar l'aïllament que imposava la dinàmica de la Guerra Freda arreu. Aquest esforç per evitar l'aïllament va estimular la seva destresa política. El sindicat Comissions Obreres i l'Assemblea de Catalunya, les dues realitzacions més importants del Partit Comunista a Catalunya (importants i de perdurable influència), són el més intens reflex d'aquest esforç. El que no volia la plana major del PCE era un PSUC independent com el de Comorera.

Moreno tampoc no ho volia d'una manera desafiant, però, després de l'experiència de Burgos, la idea d'una autonomia forta la tenia molt clara. Catalanista? Nacionalista? No. Simplement, català. Se sentia català. Parlava i escrivia la llengua amb correcció, una mica a l'antiga, amb un deix castellà molt apaivagat. Només quan es deixava anar, cosa que no passava gaire sovint, aflorava l'accent entranyable i terrós de l'interior d'Almeria. En sortir de la presó, la seva opinió de Carrillo, l'home que l'havia enviat a dirigir la guerrilla valenciana, era pèssima i no l'amagava. «López Raimundo és massa dòcil», havia comentat algun cop, en un d'aquells moments en què es permetia dir el que pensava dels dirigents del seu partit. Els coneixia tots molt bé. Ell mateix podia haver esdevingut un d'ells en sortir de Burgos. Disset anys de presó li donaven una autoritat moral extraordinària. Però no ho va voler. Més endavant, veurem per quin motiu. «Moreno és massa sever amb nosaltres, ens jutja des d'una torre d'ivori», va comentar-me una vegada el doctor Antoni Gutiérrez Díaz, elegit secretari general del PSUC l'any 1977. Tots dos s'havien conegut a Burgos. Sí, els coneixia molt bé i era sever amb ells. Sense traspasar mai el límit que porta a l'enemistat. Quan López Raimundo fou detingut per la policia a principis de l'any 1977 (detenció que, *de facto*, va significar la seva legalització com a dirigent polític), Moreno va sortir disparat cap a Barcelona per poder abraçar-lo a la sortida del jutjat de guàrdia. Eren camarades, en el sentit més literal de la paraula. Entenguem-nos bé: camarada no és el mateix que amic.

Joan Comorera i Soler va morir a la presó de Burgos, el 8 de maig de 1958. Cinc anys després, a finals de 1963, un personatge ben diferent ingressava al penal: Ramon Ormazábal, dirigent comunista basc i home de confiança de Carrillo.

Tossut, dogmàtic, valent, políticament simple, però convençut que els déus (Marx, Engels, Lenin i la Pasionaria) l'havien escollit com a nou heroi del comunisme espanyol. La topada estava servida. Ja us podeu imaginar amb qui.

Convençut que el final del franquisme era imminent, Ormazábal va arribar a Burgos amb la idea que els presos comunistes havien de ser la punta de llança d'una inevitable insurrecció popular contra el franquisme. Atenció, perquè hem arribat a un punt important. A l'estiu d'aquell mateix any (1963), en un *chateau* proper a la localitat francesa d'Arras, el PCE havia celebrat el seu tercer seminari d'intel·lectuals amb resultats inquietants per a la direcció del partit. Enmig d'espesses disquisicions sobre la filosofia de Lukács, havia esclatat una forta discussió entre el secretari general Santiago Carrillo i el número dos del partit, Fernando Claudín, que posava en evidència les tres línies estratègiques que convivien a l'interior del PCE (i també del PSUC): el voluntarisme de la línia oficial, el revisionisme de Claudín, Jorge Semprún (*Federico Sánchez*), Francesc Vicens, Jordi Solé Tura i d'altres, i la línia esquerranista seduïda per la recent ruptura del maoisme amb els soviètics (Paulino García-Moya). Una gasetilla del *New York Times* va informar, mesos després, de l'aparició de serioses diferències entre els intel·lectuals comunistes espanyols.

L'escissió maoista va tenir una incidència molt relativa, ja que la pugna principal es va establir amb el revisionisme. Què deien Claudín i Semprún? Bàsicament acusaven la direcció comunista de subjectivisme, de confondre els desitjos amb la realitat. Deien que el final del franquisme no era imminent, ja que la societat espanyola estava entrant en una nova fase de

desenvolupament en la qual el fenomen consumista obligava a revisar totes les tesis revolucionàries. Deien que la irrupció del 600 i de les neveres elèctriques obligava a considerar la lluita política en uns altres termes. Deien que la idea d'un imminent triomf de la vaga general política era una quimera. La discussió va esclatar amb tota la seva força i al cap d'un any Fernando Claudín i Jorge Semprún Maura (futur escriptor de prestigi i ministre de Cultura amb Felipe González) eren expulsats del partit. «Intelectuales con cabeza de chorlito», els va dir Dolores Ibárruri a l'hora del comiat, a Praga. Aquell mateix any 1964, cau en desgràcia Nikita Khrushchev, el dirigent soviètic que havia denunciat els crims de Stalin, inaugurant una nova etapa a la URSS, més aparent que real.

A Burgos, Ormazábal se sent el gran intèrpret de la situació. Contra el desviacionisme de *dretes* de Claudín i Semprún, cal prémer l'accelerador perquè Franco és a punt de caure. Les vagues obreres que ha vist a Sestao i les primeres dissidències de l'Església catòlica amb la dictadura (conseqüència del Concili Vaticà II) l'enlluernen. La seva primera conclusió és que la *Universitat de Burgos* és una inútil pèrdua de temps (l'aversion als estudis es confirma aquí, en circumstàncies extremes, com una de les constants antropològiques d'una certa mentalitat bascocastellana). Els presos comunistes no han de ser monjos que estudiïn fins a altes hores de la nit, sinó combatents de primera línia. Cal organitzar una i mil protestes a la presó. Cal que els diaris estrangers parlin de la presó de Burgos. Moreno Mauricio li diu que no. Que la formació és molt important per al futur i que encadenar una protesta darrere una altra, el que farà és endurir encara més les condicions de vida al penal i endarrerir la sortida en llibertat. Moreno no vol llançar per la finestra la feina d'orfebre-

ria organitzativa a la qual ha dedicat més de quinze anys de la seva vida. I tampoc no està disposat a passar molts més anys a la presó. Fa més de vint anys que no trepitja casa seva. La seva dona no està bé i el fill ja és gran. La mirada d'Ulisses.

«Ormazábal llegó a Burgos, con un aire muy triunfalista debido a su participación en las huelgas del 62, decía que habían sido un hito en la lucha contra el franquismo y, entonces, como consecuencia de ello él tenía allí mucha autoridad. Manuel Moreno Mauricio se enfrentó a Ramón, [...] él pretendió dar un viraje total a la actividad del partido porque decía que estos cursos de formación que dábamos, que no servían para nada, bueno, no lo decía así, contrariamente a la línea política del penal con la que estaba de acuerdo la dirección exterior del partido, porque había un contacto permanente con ella con informes que se envían recíprocamente con ella. Decía Ormazábal que el partido había incurrido en un grave error, por centrarse tanto en los cursos de formación y no llevar a cabo la lucha por los derechos de los presos políticos», recorda José María Laso en un extens treball dels professors d'Història Contemporània de la Universitat del País Basc, Norberto Ibáñez Ortega i José Antonio Pérez, titulat *La Universidad de Burgos*.

Moreno va perdre i va ser apartat. No expulsat, però sí marginat. Ormazábal es va saber imposar com a nou líder dels presos comunistes. Les protestes es van posar en marxa, una rere l'altre. Algunes van tenir èxit i repercussió a l'exterior. Van aconseguir, per exemple, que no fos obligatòria l'assistència als serveis religiosos. Però Franco no queia. Franco no queia. Excitat pel protagonisme, Ormazábal, a qui els déus van fer valent, però no lluminós, va arribar a qüestionar la

línia del partit amb un document que va encendre les ires de Carrillo i el secretariat del PCE. Fou immediatament acusat d'oportunisme, culte a la personalitat (la seva) i ambició desmesurada. Va ser exclòs del Comitè Central i obligat a una pública i humiliant retractació: «Por fortuna, cuando presuntamente me estaba considerando 'salvador' del Partido y su dirección, de su línea política que se encontraba en peligro, he sido yo el salvado realmente por el Partido, por vosotros, de la peligrosa pendiente por la que me deslizaba. Primero por la lección, por vuestra fraternal ayuda. ¡Cuánto me pesa no haber sabido comprender y aceptar lo que Santiago, pacientemente, nos ofrecía una y otra vez en sus cartas!», escriu a l'agost de l'any 1965. Misèria estalinista.

Moreno, però, no serà el seu botxí. L'any 1964 surt en llibertat després de disset anys de condemna, en part gràcies a les discretes gestions d'un antic conegut seu de la Unió Gimnàstica i Esportiva de Badalona, l'empresari Santiago Schilt, que va convèncer el bisbe de Barcelona, Gregorio Modrego, que demanés l'indult a Franco. Un altre cop la intercessió davant el tirà.

Schilt no va ocupar gaires càrrecs oficials, però va ser un dels personatges més influents a Badalona durant el franquisme. Aquí apareix en el nostre relat un tercer home, el poeta Josep Gual, també antic soci de la Unió Gimnàstica. Gual, molt més jove que Moreno, havia combatut al front del Segre amb només 17 anys (la lleva del biberó). Sempre va guardar un record terrible de la severitat amb què els oficials comunistes de l'Escola de Guerra de la Generalitat tractaven els joves soldats. L'estalinisme no era una broma. I més terrible encara era el seu record dels mesos que va passar al batalló de càstig franquista, un cop acabada la guerra. Treballant com a viat -

jant de comerç, Gual un cop va parar a Burgos. Passejant per la ciutat castellana, va recordar que un antic president de la Unió Gimnàstica hi estava empresonat. Es va plantar al penal i va aconseguir una visita. Es van fer amics. Molt amics. Gual també tenia una bona amistat amb Schilt. Gual coneixia més de mitja Badalona. Seu és un dels millors poemes en llengua catalana sobre l'experiència de la guerra: «Avui he tornat / a la serra de Pàndols. / I a la cova he trobat / les sabates d'en Jaume. / Un forat a les soles / i una pinta de bales, / dins un plat enfangat / tres cascots de metralla. / Des de l'any trenta-vuit / jo no havia tornat / a la serra de Pàndols. / I a la cova han quedat / les sabates d'en Jaume.» (*Paisatge de l'Ebre*).

La mirada d'Ulisses. En sortir de la presó, Moreno rebutja el suggeriment del PSUC d'exiliar-se a París amb la família i esdevenir una de les grans figures del partit. L'afer Ormazábal està oblidat i disset anys de presó li donen una gran autoritat moral. Diu que no. Decideix tornar a Badalona amb la seva dona i el seu fill. Troba feina com a comptable d'una empresa de construcció i algunes nits arrodoneix el salari fent de vigilant d'obra al Prat de Llobregat. Meticulós com sempre, s'imposa una nova disciplina: a les 8 del vespre sempre a casa, per tal que la delicada salut de la Maria no pateixi. Però les coses aviat es compliquen: el fill emmalalteix. Una afecció muscular degenerativa que avui es diagnostica amb relativa facilitat, però que trenta anys enrere feia anar de corcoll els metges. És aleshores quan coneix el neuròleg Nolasc Acarín, amb qui farà una gran amistat. Pasternak, guaita quines coses ordeix el destí: el jove doctor Acarín era un dels participants del seminari d'Arras. Testimoni directe, doncs, de la discussió Carrillo-Claudín, que tant va excitar la imaginació del tossut Ormazábal, l'home a qui no agradaven els estudis.

Ítaca, a mitjan anys seixanta, era un món gris i apagat. No és gens fàcil tornar a Ítaca amb tant de glaç. És dur, és important, és el que cal fer, és d'un heroisme opac que s'allunya del Jo revolucionari i del narcisisme de l'acció. (Els comunistes sembla que també tenen ànima). L'èpica esdevé una altra, doncs. La feina al Prat, a les 8 de la tarda a casa perquè la Maria visqui més tranquil·la, i l'atenció, constant, al fill. Reconstrucció de les velles coneixences i amistats. Tardes a casa d'en Gual a la Rambla de Badalona, el passeig amb palmeres vora el mar que tant li agradava. «Quan era a França, sota els bombardejos, pensava en la Rambla de Badalona». I les noves coneixences. Gent molt més jove. Noves maneres de veure el món. Els problemes de sempre escrits d'una altra manera. La vida. L'entusiasme i la curiositat de Moreno davant la vida. La mirada d'Ulisses, sí.

Així va anar creant un doble cercle d'amistats, a Barcelona i a Badalona, fermament decidit a no tornar al primer pla. Parla Antoni Gual, fill del poeta Gual, que va conèixer tots dos cercles: «Em ve com un llampec una escena que vaig viure amb ell a casa l'Acarín al carrer Muntaner. Estaven ells dos parlant i jo escoltant. Fins que, en un moment, el Nolasc va citar alguna cosa de l'Evangelí, per dir que «al principi va ser el verb» i jo, ignorant com era, però pretensions (la ignorància és agosarada) vaig dir: «no, com diu Goethe, el principi és l'acció». Naturalment, no sabia ben bé el que deia, però recordo que el Manolo es va aixecar del sofà, es va treure les ulleres i em va abraçar».

«Va ser un home que no es va voler posar de puntetes a la fotografia de la transició», va escriure Manuel Vázquez Montalbán l'endemà de la seva mort. Sí, va ser així. Com a

conseqüència de la seva complicada situació familiar, sens dubte. Però també pel seu caràcter. Aquell orgull. Aquell desig invisible de marcar alguna mena de distància amb els seus companys de partit i de presidi. El desig d'establir una certa distància moral amb el que havia viscut i havia fet, sense renunciar-hi, sense abjurar de res. Una identitat forta que preserva la seva fortalesa prenent distància de si mateixa. Moreno era polític amb ell mateix. Moreno era essencialment polític. Crec que m'he d'explicar, perquè la paraula *polític*, a hores d'ara, la tenim bastant devaluada. Vull dir que Moreno era un home capaç de veure's «des de fora», de modular el seu comportament d'acord amb una visió «exterior» de si mateix. El vell culte marxista a les «condicions objectives», forjador de personalitats i de desgràcies. De certes i deliris. Diguem-ho tot.

Poc després de la mort de Franco, Moreno va ser detingut per la policia en l'última operació a gran escala contra el PSUC, centrada aquest cop al Baix Llobregat. No li van tocar ni un pèl. A la Via Laietana, el cap superior de policia li va presentar uns agents de la Brigada Político-Social que havien estudiat marxisme. Un d'ells li va preguntar què se sent quan un està condemnat a mort. En sortir de la Model —l'empresonament va ser molt breu— ho recordava amb una certa repugnància.

La policia també coneixia el viatge a la URSS que havia fet l'any 1974. Un viatge que el Partit Comunista de la Unió Soviètica oferia a tots els presos comunistes del món un cop aconseguida la llibertat, i que ell havia ajornat per les circumstàncies familiars. Va tornar satisfet d'haver conegut la URSS i amb un judici bastant crític de tota la *parafernàlia* soviètica. Això de Rússia, ho explicava així, Pasternak: «Un dia em van convidar a una reunió amb el soviètic de Leningrad

i els vaig preguntar quants obrers tenia el comitè. Van posar una cara molt estranya. Tots eren funcionaris». Va tornar de la URSS amb dubtes que mai no va voler airejar. I amb un bon record personal, que va explicar molt discretament. Crític, sí. Antisoviètic, mai.

No fem trampes, doncs. Moreno fou comunista fins al darrer dia de la seva vida. No fou *eurocomunista*, l'eufemisme sense significat precís, vingut d'Itàlia, país de l'habilitat sense límits, del transformisme i de la *commedia dell'arte*, que amb tant d'èxit va permetre el PCE i el PSUC, sobretot el PSUC,

Reunió de l'organització local del PSUC de Badalona el 1981. De dreta a esquerra: Manuel Moreno Mauricio, Abilio González i Josep Serradell (conegut durant la clandestinitat per *Román*). Col·lecció i fotògraf: Pere Ruzafa.

esdevenir un potent front antifranquista. No era un radical, sobretot no era un retòric de la radicalitat, però considerava feble el paper dels seus a la Transició. «Em sembla que molts camarades tenen por de tornar a l'exili», havia comentat alguna vegada. Per tant, va viure amb una certa il·lusió el «gir a l'esquerra» del V Congrés del PSUC, al gener de l'any 1981. Un dels congressos més democràtics —diguem-ho tot— que hi ha hagut a la política catalana. Poques vegades a la història, la direcció d'un partit comunista ha estat derrotada en un congrés, sabent d'antuvi que el fracàs era possible. El doctor Gutiérrez Díaz va garantir un congrés sense trampes des de dalt. I el va perdre.

Moreno era a favor d'una rectificació, d'un gir a l'esquerra. D'altres es van voler posar una gorra soviètica al cap. Va ser la fi del PSUC com a front antifranquista. El darrer acte del PSUC com a «partit moderat», com a partit planià. Però no va deixar de ser un partit modern: el PSUC va anticipar-se deu anys a la crisi irreversible de tots els partits comunistes europeus. Conscient que la trencadissa era possible, gairebé segura, Moreno va acceptar aleshores la presidència de la comissió de control i garanties, organisme irrellevant en situacions ordinàries, però d'una notable importància en un partit que anava cap a la ruptura. La dèria de sempre: l'organització, la importància dels procediments i de les formes, la meticulositat. Va patir, Pasternak. Un altre cop, va patir.

El PSUC moria i ell el va acompanyar. Malalt d'un tumor cerebral, va sobreviure uns mesos a la mort del seu fill Felip en un desgraciat accident i a la posterior escissió del partit, que no va poder evitar des de la comissió de control i garanties. Va morir sense carnet, amb amics a les dues ban-

des. L'enterrament fou digne. Com el de Joan Comorera a la presó de Burgos. Gent que feia mesos s'havia dit de tot, el va saber acompanyar, silenciosament, carretera amunt, fins al Cementiri Nou de Badalona.

Recordo el parlament de Manuel Vázquez Montalbán al cementiri del barri de Pomar, la seva veu opaca, aquella manera tan àgil d'adjectivar. I recordo el puny aixecat de Maria Sarriera, un puny aixecat dels d'abans, sense estirar el braç, sense imitar els boxejadors, sense amenaçar ningú, arronsant el braç i cloent la mà. Sense voler colpejar els núvols. Maria Sarriera, menuda dins d'un abric que li arribava als peus, la mirada desvalguda, fràgil supervivent d'un dolor oceànic dins el qual mai no va poder preveure la direcció de les onades. Aquell puny tancat, que no amenaçava ningú, però el reclamava a ell, ja inermes dins la caixa. Li deia: «Sóc aquí, jo també, i enmig de la meva espessa boira he estat amb tu».

Els núvols tapaven aquella tarda el mar de Badalona, l'en-negrien, Pasternak. Aquella va ser una tarda de llàgrimes i presagis. Ho recordo molt bé, Yefgraf Alexandrovic Zhivago, comissari del poble, home recte, valent entre els valents, orgull de ferro, curiós impenitent, delerós de les vides que no vas viure aquelles tardes a casa del doctor Acarín en les quals escoltaves Schubert i Pink Floyd. Meticulós amb el metall impur, delicat amb les senyores. Recordo tan bé aquella tarda feréstega, que ara mateix et diria: neva a la Rambla de Badalona.

IMMIGRACIÓ I MOVIMENT VEÏNAL A LLEFIÀ.

Més història de la que us penseu

JOSÉ MIGUEL CUESTA GÓMEZ

INTRODUCCIÓ

El títol d'aquest article és una afirmació que vull començar a explicar amb aquest breu escrit que teniu a les mans, tot i que sóc conscient que per fer-ho en profunditat serà necessari un treball molt més exhaustiu que encara trigarà un cert temps.¹

Certament, Llefià² té molta història, si bé és veritat que els fets més destacats d'aquesta història transcorren a partir del segle XX. És en aquest segle que es donen, al meu parer, els dos fets més importants que caracteritzen la història del barri o districte: la immigració i el moviment veïnal, dos fets que marquen i configuren profundament Llefià. D'altra banda, no està de més recordar ara que el fenomen migratori torna a estar d'actualitat, que aquella frase que diu «la història és repeteix», s'acosta molt a la realitat. Més del que algunes persones voldrien.

Situat a l'extrem occidental de la ciutat de Badalona, tocant els municipis de Santa Coloma de Gramenet i Sant Adrià de

Besòs, i ocupant una part de l'antiga serra d'en Mena, Llefià té gairebé 50.000 persones³ que hi resideixen, comptant els tres barris que l'integren: Sant Mori de Llefià (15.476), Sant Antoni de Llefià (16.096) i Sant Joan de Llefià (13.184), per a un total de 219.000 censats a Badalona (padró de 2004). Aquesta elevada població (és el districte més poblat de la ciutat) és força recent i producte del fet migratori del segle XX, que ara té continuació al segle XXI. El fet de ser un barri perifèric, aïllat i mal comunicat amb la resta de la ciutat durant molts anys, amb una població d'origen immigrant en la majoria dels casos i d'extracció obrera, que va haver de patir durant molt temps tota una sèrie de mancances i dèficits urbanístics juntament amb unes dures condicions de vida, li va donar una personalitat molt específica (com a tants altres barris perifèrics de moltes ciutats catalanes). Encara avui dia no és estrany sentir la gent dir que «va a Badalona» quan es desplaça al centre de la ciutat. Les lluites veïnals que es van donar als anys setanta, impulsades en gran part gràcies a la

tasca de conscienciació i mobilització feta pels militants (dones i homes) de diferents organitzacions antifranquistes, van ser també un factor cohesionador de la població de Llefia, que es va implicar en major o menor mesura en una lluita per aconseguir unes millores molt necessàries per al barri. La riquesa associativa que en l'actualitat conserva el Districte núm. 5 també és, sens dubte, una herència d'aquest moviment veïnal, encara força present.⁴

Llefia. D'un hàbitat rural de poblament dispers al districte més poblat de la ciutat

Els territoris que estaven situats a l'oest de la ciutat romana de *Baetulo* rebien la denominació de *Nimphianus* en el període romà, que, traduït, vindria a ser una cosa així com «l'indret de les nimfes»⁵ Aquest nom segurament tenia relació amb les nombroses fonts que es podrien trobar i al fet que els romans consideraven les nimfes unes deïtats associades a les fonts. Hem de suposar que era una zona de conreus i amb cases rurals disperses, fet que a la pràctica no canviarà fins al segle XX.

El topònim va anar evolucionant. A l'edat mitjana de *Nimphianus* es va passar a *Nafia* i posteriorment a *Llafia*. I d'aquí va derivar al *Llefia* actual. Tot i que durant molts segles els canvis en el topònim van ser els únics apreciables, hi ha constància que el territori tenia una entitat jurídica. Així, al segle XV trobem que Llefia, juntament amb Canyet i Pomar, a part del Centre, tenia el seu representant al Consell Municipal. D'aquest període destaca l'existència de la masia de Can Mena, que era propietat de Jeroni Pere Mena, «Administrador General de les Rentes Reals de la isla i Reyno de Mallorca». A tall de curiositat, tot i que evidentment no es pot compro-

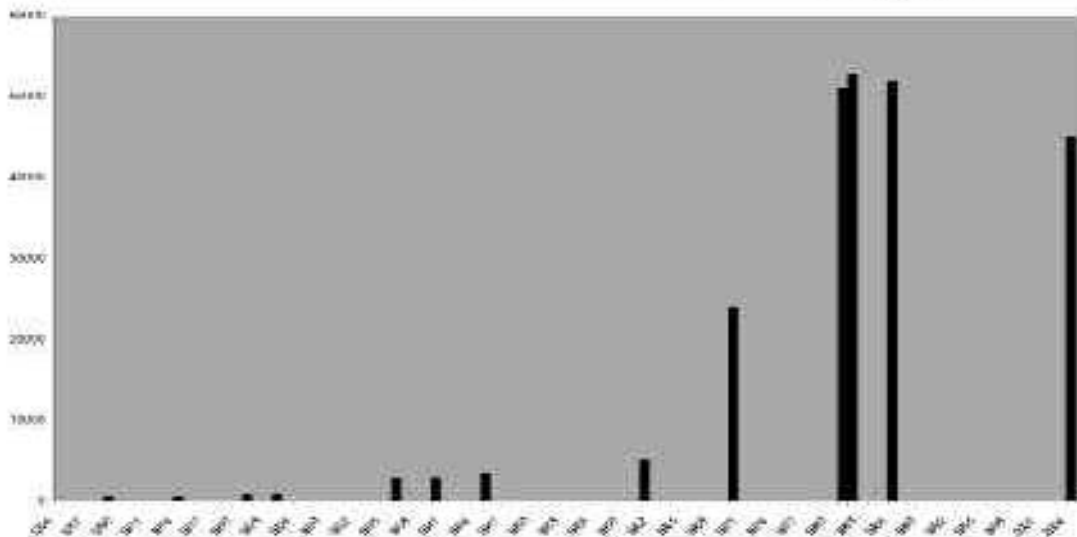
var del cert, sembla que al costat d'aquesta masia hi havia una capella on es diu que hi havia el «sant Crist» enarborat pels segadors revoltats el 1640.

Al segle XIX, tot i que el territori que avui anomenem *Llefia* encara no va experimentar canvis significatius, la ciutat de Badalona sí va sofrir una mutació sense la qual no es poden explicar les transformacions que es van donar a Llefia al segle XX. D'un poble rural i pesquer, Badalona va passar a ser una ciutat industrial, amb un fort creixement de població. Tot i així, inicialment, l'únic canvi que es va donar a l'actual Districte núm. 5 va ser la construcció, a la segona meitat del segle XIX, de segones residències de la burgesia barcelonina que buscava llocs més saludables per estiu: un exemple és la Torre Mena (construïda el 1880 sobre una masia molt més antiga i que encara es conserva en l'actualitat com a centre cívic i seu del districte). Altres construccions significatives d'aquest període van ser la Torre de l'Hospital, també a partir d'un edifici més antic, i la Torre de l'Ou, avui lamentablement desaparegudes.

Els canvis profunds no van arribar fins al segle XX. D'una banda, es van anar instal·lant indústries disperses, les més importants de les quals van ser les bòbiles⁶ que van aprofitar els terrenys argilosos de la zona (i que van ser un factor negatiu per l'erosió del sòl que van provocar). Altres indústries van ser la fàbrica popularment coneguda com *la Galeta* (que va funcionar fins poc després de la Guerra Civil), una dedicada a la producció de vidre i una tèxtil (la Preparación Textil), que van tenir poca duració. També va haver-hi una fàbrica d'insecticides de la Cruz Verde fins que va ser tancada i enderrocada.

Però el fet més transcendental va ser l'arribada progressiva de població. Si el 1914 trobem que en un àrea segurament més extensa que els límits de l'actual Llefià hi vivien aproximadament 334 persones (de les quals 178 eren immigrants, si bé encara la majoria procedien d'altres indrets de Catalunya o dels Països Catalans), el 1921 trobem ja 535 habitants (332 immigrants) i el 1924, 866 habitants (689 immigrants).⁷ Progressivament podem observar com va arribant més gent de fora del Principat. Sens dubte la demanda de mà d'obra de la indústria catalana i de les obres d'infraestructura que es van fer als anys vint (metro de Barcelona, Exposició Internacional, etc.) van ser un factor molt important perquè en aquella dècada es donés una primera gran onada immigratòria, en

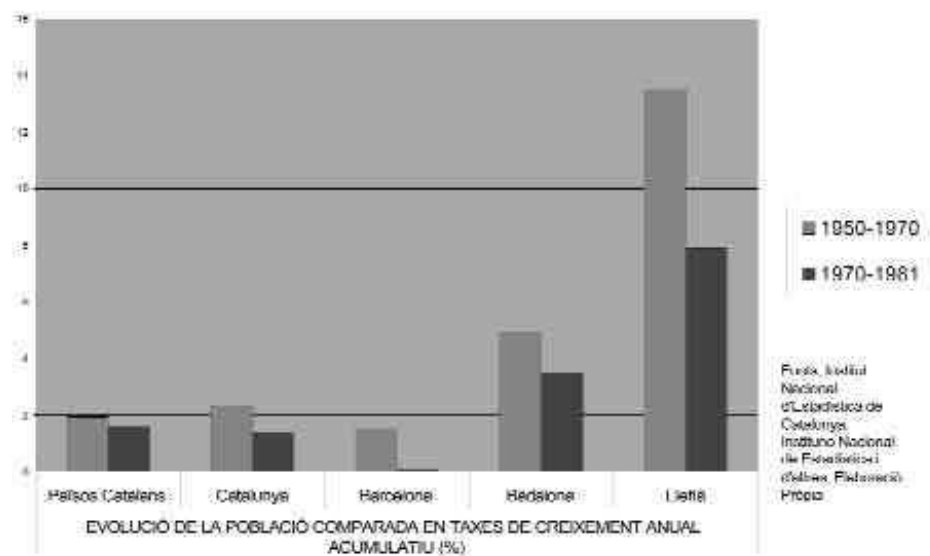
la qual encara venia gent de la Catalunya rural, del País Valencià, d'Aragó... però també de Múrcia i part d'Andalusia (Almeria, sobretot). Aquesta població es va assentar als territoris de l'actual Llefià i va provocar una incipient urbanització amb cases d'autoconstrucció que es va consolidar als anys trenta (els actuals carrers d'Europa, Mare de Déu de Lorda, Pèrez Galdós i voltants), fins al punt que el 1930 ja es va crear una Associació de Propietaris de Veïns de Llefià i Extensions. El 1935 es va habilitar un recinte com a capella destinat al culte i també es va establir una escola prop d'on hi havia la Torre de l'Ou. Aquests fets demostren l'existència d'un volum ja important de població: el 1936 trobem 2.510 habitants aproximadament.⁸

Evolució de la població de Llefià. Les dades anteriors al 1970 s'han de considerar aproximades. Les anteriors als anys trenta poden referir-se a una extensió de territori més àmplia que el Llefià actual.

La Guerra Civil, naturalment, va comportar un sotrac per a Llefià. Els primers dies del conflicte la capella va ser cremada (si bé més tard es va aprofitar el recinte per a altres funcions) i, segons algun testimoni de l'època, es va produir algun assassinat.⁹ La penúria d'aquells anys va provocar que els cultius de vinya i d'altres productes que encara ocupaven part de Llefià fossin destruïts per una població desesperada que cercava fusta i altres materials per fer front al dur hivern. Una herència d'aquells anys també és la construcció de refugis antiaeris, alguns dels quals han perdurat fins a l'actualitat (si bé reconvertits per a altres menesters).

No sabem del cert l'impacte demogràfic que va tenir la guerra, però si ens atenim al padró de 1940, trobem una població aproximada de 2.854 habitants per a Llefià.¹⁰ Segurament aquest padró no deu ser gaire exacte i està inflat. No obstant això, serveix per veure com la majoria d'aquesta població és d'origen immigrant (2.217 habitants) i en una proporció ja molt elevada, de fora de Catalunya i dels Països Catalans (de Múrcia i Andalusia sobretot). Cinc anys després, trobem aproximadament 3.186 habitants, dels quals 2.482 són nascuts fora del municipi.¹¹

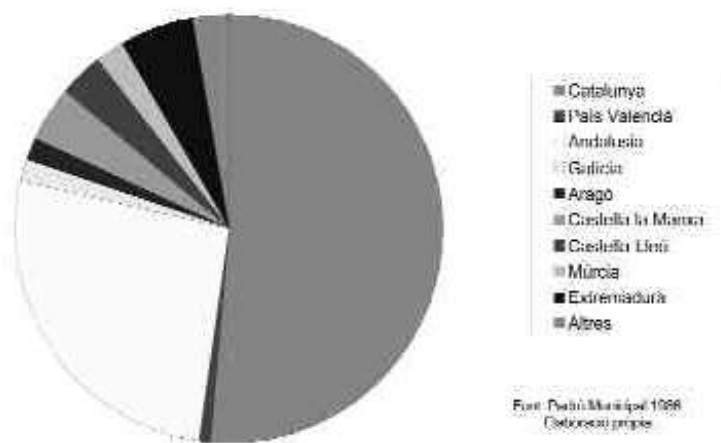

Aquesta gràfica demostra el creixement desmesurat que va tenir la població del barri de Llefià en comparació amb altres territoris.

Generalment es considera que les grans onades immigratòries que van arribar dels diferents territoris de l'Estat espanyol cap a Catalunya es van donar als anys cinquanta i sobretot als seixanta, i si bé és cert que quantitativament el major volum de població va immigrar durant aquest període, no ho és menys que als anys quaranta també va haver-hi un moviment

de població important. A data d'avui, encara cal treballar a quantificar els fluxos, però fonts terceres parlen d'uns 5.000 habitants a Llefià cap a l'any 1961¹² i d'uns 23.875 habitants per al 1970.¹³ Els anys 1981 i 1982 s'arriba al màxim de població, amb uns 51.058 i 52.756 habitants respectivament. La majoria de la població que va arribar en aquests anys

POBLACIÓ DE LLEFIÀ SEGONS EL LLOC DE NAIXEMENT. ANY 1986

LLOC DE NAIXEMENT DE LA POBLACIÓ RESIDENT A LLEFIÀ. ANY 1986

	Catalunya	País Valencià	Andalusia	Galícia	Aragó	Castella la Manxa	Castella-Lleó	Múrcia	Extremadura	Altres
Total Llefià	26.575	496	13.649	873	791	2.215	1.683	1.192	2.744	1.507
Sant Joan de Llefià	8.235	118	4.611	259	210	672	472	339	916	511
Sant Antoni de Llefià	7.926	176	3.759	307	303	732	593	416	775	384
Sant Martí de Llefià	10.414	203	5.279	307	278	811	618	437	1.053	612

En les dades del padró de 1986, es pot apreciar l'elevat nombre de població nascuda fora del Principat, resident als tres barris de Llefià.

provenia d'Andalusia, seguida d'Extremadura, Castella-la Manxa i Castella Lleó.¹⁴ Si bé és cert que la majoria de la població emigrava per motius econòmics, no s'han de menystenir les motivacions polítiques per fer-ho. En els àmbits rurals, les persones represaliades pel franquisme arran de la seva ideologia d'esquerres, així com els seus familiars, estaven subjectes a un fort control social i, en molts casos, la vida en un àmbit urbà allunyat els ofería l'anonimat i unes majors possibilitats de promoció sociolaboral, impossibles d'assolir en els seus llocs d'origen.¹⁵

Tota aquesta població nouvinguda va haver de subsistir en unes dures condicions de vida. Fenòmens que ara estan d'actualitat amb la nova immigració, com la sobreocupació d'habitatges, ja existien en aquest període, amb l'agreujant que hi havia més infrahabitatge que en l'actualitat (barraquisme, sobretot, fins ben entrats els anys seixanta). Testimonis de l'època ens parlen de 16 persones vivint plegades en uns baixos, per exemple.¹⁶ També van haver de patir les

dures condicions laborals de l'època (llargues jornades de treball, sous miserables) i fins ben entrats els anys cinquanta, un fet no gaire conegut en l'actualitat: la repressió de la immigració portada a terme per les autoritats del Govern Civil de Barcelona, que no dubtaven a internar (en un recinte de Montjuïc anomenat el *Pavelló de les Missions*) i posteriorment deportar cap als seus llocs d'origen qualsevol immigrant que no tingués un aval familiar o pogués acreditar un contracte laboral, fenomen que ens recorda sens dubte la repressió que s'exerceix sobre els immigrants anomenats *sense papers* en l'actualitat, amb la ironia que aquesta repressió de la immigració, als anys quaranta i cinquanta, era portada a terme per un règim feixista contra ciutadans i ciutadanes del seu propi estat,¹⁷ vulnerant, de fet, la seva pròpia legislació. Aquest fet contradia un mite força estès que afirma que el franquisme va fomentar les migracions per «desnacionalitzar Catalunya». En realitat, no va ser fins a les darreries del franquisme que aquest va voler manipular els immigrants per fer-los servir contra les reivindicacions nacionals catalanes. La població

COMPRESIÓ DE LA LLENGUA CATALANA PER BARRIS. ANY 1981					
	Entén el català	No entén el català		Entén el català %	No entén el català %
Total Llefià	26.580	25.896	Total Llefià	52,06	49,2
Sant Joan de Llefià	7.708	9.076	Sant Joan de Llefià	45,9	54,1
Sant Antoni de Llefià	8.708	7.080	Sant Antoni de Llefià	55,2	44,8
Sant Mori de Llefià	10.164	9.740	Sant Mori de Llefià	55,1	48,9
	Entén el català	No entén el català		Entén el català %	No entén el català %
Centre	8.756	504	Centre	94,6	5,4

En aquesta taula es pot observar com l'any 1981 gairebé el 50 % de la població de Llefià encara no entenia el català (el percentatge més baix de desconeixement es dona, curiosament, al barri més antic del districte: Sant Antoni de Llefià). En contrast, al centre de Badalona, només un 5,4 % de la població desconeix el català.

nouvinguda solia anar a viure a les zones més assequibles econòmicament i on ja hi havia paisans. En un fenomen similar al que es dona ara amb la nova immigració, emigraven famílies, habitants d'un mateix poble, etc., que utilitzaven tota una xarxa social de suport mutu, que servia, en molts casos, per facilitar les coses a les persones acabades d'arribar. D'altra banda, també com en l'actualitat, es van donar casos d'hostilitat o menyspreu d'una part dels autòctons envers la població nouvinguda, cosa que va dificultar encara més, juntament amb les autoritats franquistes, la seva integració (socioeconòmica, cultural, etc.). No deixa de ser lamentable que es donin casos de gent que, havent patit en el passat aquesta animadversió, manifesti en l'actualitat una profunda hostilitat envers la nova immigració.

Poques iniciatives es van tenir per millorar les condicions de vida dels habitants de Llefià. Una d'aquestes va partir de la nova parròquia de Sant Antoni de Llefià, fundada l'any 1961, i va consistir en la creació d'una Cooperativa d'Habitatge que va construir uns blocs de pisos l'any 1967 amb uns 151 habitatges. La parròquia de Sant Antoni, amb la figura del seu primer rector, Joan Carrera (mort recentment), va ser un referent al barri i dintre de les seves limitacions va fer tasques per millorar les condicions de vida de la població de Llefià (i fins i tot va donar aixopluc a moviments antifranquistes, com les Comissions Obreres).

El 1969 va començar de manera massiva la construcció de blocs de pisos que van acabar configurant l'aspecte actual del barri. A Llefià, la iniciativa privada va tenir més pes que en d'altres zones de Badalona i moltes immobiliàries es van enriquir aprofitant les facilitats que els donava el consistori.

Es va edificar de manera salvatge, sense planificació. L'Ajuntament no es va preocupar gaire per enllumenar, asfaltar o dotar de clavegueram els carrers, ni per dotar la població resident de serveis bàsics, com escoles, ambulatoris, parcs, zones verdes, etc. Totes aquestes mancances van ser un dels detonants de les mobilitzacions veïnals, que van aconseguir obligar en molts casos a les autoritats municipals a dotar dels serveis bàsics el barri i fins i tot a aturar obres en construcció i fer que es destinessin més terrenys a zones verdes. El 1977, la pressió popular va obligar el consistori a acceptar un Pla de Reforma Interior de Llefià (PERI), en el qual es van recollir gran part de les reivindicacions veïnals. Certament, res d'això no s'hagués aconseguit sense l'existència d'un fenomen molt important que va tenir el seu moment àlgid a les darreries del franquisme i durant els anys de la Transició: el moviment veïnal.

Les dures condicions de vida que van experimentar els immigrants als anys cinquanta es poden apreciar en aquesta fotografia de l'any 1952, de barraques i coves situades a l'actual plaça de l'Amistat. Font: Museu de Badalona. Arxiu Josep M. Cuyàs i Tolosa. Fotògraf: Josep Cortinas.

El moviment veïnal. D'instrument del franquisme a peça clau de l'antifranquisme

Si bé és cert que el moviment veïnal, el moviment obrer i el moviment estudiantil van ser tots ells els pilars de l'oposició antifranquista, no ho és menys que inicialment el moviment veïnal va ser un instrument al servei de les autoritats locals del règim. Sobretot des de finals dels anys cinquanta, i coincidint curiosament amb la fi de les polítiques repressives de la immigració, les autoritats municipals van impulsar unes figures ja existents anteriorment: els anomenats *alcaldes de barri*, que servien perquè les autoritats franquistes tinguessin una presència i un control en unes barriades que fins al moment havien estat totalment desateses. També es va impulsar la creació d'associacions veïnals, sempre controlades per persones d'ordre, amb la intenció de fer algunes tasques de gestió i millora dels barris fent-hi participar el veïnat, però mai amb la intenció d'enfrontar-se a les autoritats municipals ni reclamar que assumissin les seves responsabilitats en la solució de les mancances del barri. Així, trobem que, el 1959, va néixer la primera associació de veïns del barri: la de Sant Antoni de Llefià. Estava presidida per Fulgencio Conesa, una figura important dins el poder franquista local i va comptar com a secretari, durant els primers anys, amb el fill de l'alcaldede del barri local: F. Rizo. L'any 1963 va fundar-se l'Associació de Sant Joan de Llefià Alt, també controlada pels notables locals.

Que aquest moviment veïnal controlat pel franquisme es transformés en un dels motors de l'antifranquisme no es pot entendre sense la tasca desenvolupada per les persones militants de les organitzacions polítiques antifranquistes, sobretot pel Partit Socialista Unificat de Catalunya, però també per

d'altres, com el Front Obrer de Catalunya, Bandera Roja, el Partit Revolucionari dels Treballadors, la Lliga Comunista Revolucionària, el Partit del Treball d'Espanya, el Moviment Comunista, el Partit Socialista d'Alliberament Nacional, etc. Aquestes persones es van anar infiltrant en les associacions veïnals existents o van crear-ne de noves quan això no era possible (a través de les anomenades *comissions de barri*). Van fer una important tasca de conscienciació cap a la resta de la població sobre les mancances dels barris i van impulsar la reivindicació i la protesta per aconseguir resoldre-les. La coincidència amb l'auge del moviment obrer va ajudar a aquesta tasca, ja que la classe obrera que lluitava per aconseguir millores laborals era la mateixa que residia als barris perifèrics com Llefià i la que patia totes les mancances dels serveis més bàsics. Unes noves generacions, que no havien viscut directament la guerra, fan fornir tots aquests moviments de protesta.

A Llefià, el paper dels i de les militants del PSUC i d'altres partits (com per exemple el PTE) va ser fonamental per al nou moviment. Els principals dirigents veïnals solien ser membres d'aquests partits.¹⁸ Un altre fet important, al meu parer, del nou moviment veïnal va ser la implicació de les dones, tot i que en molts casos aquesta implicació estava condicionada per la mentalitat masclista de l'època, ja que la forta divisió sexista del treball va fer, per exemple, que la dona tingués un paper més destacat en el moviment veïnal que en el moviment obrer.

L'incipient moviment veïnal de Llefià va intentar infiltrar-se dins l'Associació de Veïns de Sant Antoni de Llefià, però el fort control que exercien les autoritats franquistes locals

sobre aquesta entitat va fer que s'hagués d'optar per crear-ne una de nova: l'Associació de Sant Mori de Llefià. Aquesta funcionava *de facto* des del 1974 com una Comissió de Veïns i Veïnes, i va començar una tasca de conscienciació de la població sobre les greus mancances del barri mentre duia a terme una batalla contra la legislació franquista per aconseguir la seva legalització, que no es va produir fins a l'agost de 1976. L'associació va ser la impulsora de les principals mobilitzacions del barri, com per exemple la famosa «guerra de les espelmes» per aconseguir l'enllumenat públic del barri (que a la pràctica era inexistent), així com de les que es van fer per la neteja («guerra de les rates»), la construcció del clavegueram, la creació de zones verdes (com les mobilitzacions que es van donar pels espais que són actualment la plaça de la Dona, el Parc de les Palmeres, la plaça de Salvador Allende, el Parc del Gran Sol i d'altres), el condicionament d'habitatges en mal estat (els blocs d'Ibusa...), etc.¹⁹ Molt importants van ser també les mobilitzacions a favor de la construcció d'escoles públiques, ja que al barri hi havia un dèficit molt gran que obligava famílies d'extracció obrera a pagar escoles privades que, en molts casos, no reunien les condicions mínimes per a la pràctica docent. Totes aquestes mobilitzacions es van fer enfrontant-se a la repressió de les autoritats locals i superiors, que no dubtaren a fer servir la mà dura (Policia Armada, Guàrdia Civil) per intentar aturar el moviment. No obstant això, el moviment veïnal va aconseguir apuntar-se importants victòries i va obligar el consistori a fer obres de millora al barri i a preservar espais per a zones verdes. Les diferents lluites van afavorir l'expansió del moviment veïnal que, seguint l'exemple de l'Associació de Sant Mori, es va expandir i, així, el 1978 es creaven noves associacions (Ronda de Sant Antoni de Llefià, Sant Joan de

Llefià Baix) o finalment s'aconseguia fer fora els antics cacics franquistes de les associacions de Sant Antoni de Llefià, de Sant Joan de Llefià Alt o de la de Joan Valera, per exemple.

La imatge dels dirigents veïnals, dones i homes militants de partits d'esquerra, va quedar molt reforçada i no és d'estranyar que a les eleccions municipals de 1979 la candidatura del PSUC, que incloïa moltes persones que havien destacat en les diferents mobilitzacions, esdevingués la llista més votada. Precisament, la marxa de molts d'aquests dirigents cap al consistori juntament amb d'altres factors polítics (l'aposta per la via institucional, que va comportar l'afebliment de les associacions veïnals o el control i supeditació d'aquestes a forces polítiques concretes) va provocar dins el moviment una forta crisi que no es va començar a superar, parcialment, fins a la segona meitat dels anys vuitanta. En aquest període

Les mobilitzacions per aconseguir escoles públiques per al barri van ser molt importants dins el moviment veïnal. Font: Arxiu Històric de Llefià. Fons de l'AVV de Sant Antoni de Llefià.

el moviment veïnal es va revifar coincidint amb la tornada del PSUC a l'oposició i amb l'aparició en escena de noves forces polítiques (com el PCC, l'MCC i d'altres...). A Llefià, es recorda d'aquells anys l'anomenada *batalla de la plaça de Trafalgar*, que es va donar a l'entorn del projecte de remodelació de l'esmentada plaça i que va enfrontar un gran nombre de veïns al consistori, l'any 1986.

El moviment veïnal va haver de superar altres períodes de crisi als anys noranta, però actualment encara conserva una certa força a Llefià, tot i que estigui dividit en funció de les diferents ideologies i sensibilitats que imperen a les associacions de veïnes i veïns del barri.

Una altra evidència actual del passat del barri. Es tracta d'una casa construïda als anys 1920-1930, situada al carrer d'Europa. Fotògraf: José Miguel Cuesta.

Conclusions.

Llefià és un exponent d'aquella història que moltes vegades no surt als llibres de text, ni als mitjans de comunicació de masses. És aquella història protagonitzada per dones i homes humils, d'extracció obrera i/o popular que van haver de marxar en molts casos dels seus llocs de naixement cercant un futur millor que creien no tenir a l'abast als seus llocs d'origen. En arribar a Catalunya i a Llefià van haver de continuar lluitant per subsistir i per aconseguir unes condicions de vida dignes, fent front a les dures condicions socio-econòmiques generades pel franquisme. Més endavant, i gràcies al paper jugat per les persones militants de les organitzacions sociopolítiques clandestines (un paper moltes vegades negat o subvalorat), es va crear un moviment veïnal que va ser capaç de subvertir institucions que havia creat el mateix règim per tenir sota control la població dels suburbis. Aquest moviment va tenir la capacitat d'enfrontar-se amb les institucions locals per aconseguir unes millores al barri molt necessàries i que el conjunt de la població va saber apreciar. Va ser un dels factors d'erosió del règim franquista que va fer impossible la seva continuïtat un cop mort el dictador, i que va arribar al seu moment àlgid durant l'anomenada *Transició*. I així va ser també a Llefià, on es va demostrar que es podien aconseguir millores i aturar operacions especulatives si s'actuava conjuntament i amb força. L'existència avui dia al barri, de llocs com la plaça de Salvador Allende, la plaça de la Dona, el Parc de les Palmeres, el del Gran Sol, etc. és un exemple del que es va aconseguir amb aquelles lluites amb una forta implicació popular.

Lamentablement aquest moviment popular va perdre gran part del seu potencial a partir dels anys vuitanta quan molts

dels dirigents i partits que l'havien fomentat van apostar fort per la via institucional. Encara que posteriorment va ser capaç de refer-se, mai no va recuperar del tot la seva antiga força. I el que és més preocupant: tot i que a Llefià encara hi és present, sens dubte com a herència del seu passat combatiu, un moviment veïnal que podríem definir com a contestatari i reivindicatiu (juntament amb una gran riquesa associativa en general, amb una important presència d'entitats culturals andaluses, castellano-manxegues i gallegues que ens recorda l'origen de molts dels seus habitants), també han anat agafant força, darrerament, en paral·lel amb el fenomen de la nova immigració, unes postures hostils cap als nous immigrants, que alguns per tothom coneguts han volgut aprofitar de manera vergonyosa per aconseguir rèdits electorals.²⁰ Aquestes persones farien bé de recordar la història recent del barri, i si ho fessin veurien com moltes de les situacions que es donen amb la immigració actual es van donar ja en el passat, encara que amb els protagonistes canviats.

La recuperació de la memòria històrica del barri ens hauria d'ajudar a superar molts prejudicis, a evitar les manipulacions interessades dels que volen fomentar la xenofòbia i a encarar un futur en què tothom, indiferentment del l'origen, pugui viure dignament tant a Llefià com a qualsevol barri de la nostra ciutat i del nostre país.

Notes

1. Aquest treball forma part d'una tesina doctoral de l'autor, llicenciat en Història Moderna i Contemporània i membre de l'Arxiu Històric de Llefià (Badalona).

2. Per *Llefià* entenc els tres barris que formen el Districte núm. 5 de la ciutat de Badalona, és a dir, Sant Antoni de Llefià, Sant Mori de Llefià i Sant Joan de Llefià.

3. L'actual Districte 5è de la ciutat té 45.026 habitants segons el padró de 2004 (segurament la xifra real és superior).

4. Hi ha cinc associacions veïnals a Llefià: Sant Antoni de Llefià, Sant Mori de Llefià, Sant Joan de Llefià Alt, Sant Joan de Llefià Baix (Gran Sol) i Ronda de Sant Antoni de Llefià. Hi ha una associació més, a cavall entre Llefià i la Salut: la de Joan Valera.

5. Un article de Joan Soler i Amigó: «Llefià, l'indret de les nimfes romanes», publicat a *Revista de Badalona*, Àlbum 1994, «Els barris de Badalona d'avui: Llefià» (28 de gener de 1994), esmenta aquest fet.

6. Molt conegudes van ser les bòbiles d'en Curet, de l'Elies, la d'en Serret, la del Submarí, la del Metro i la d'en Lleal (fill). Moltes van continuar en actiu fins als anys cinquanta.

7. Dades extretes dels padrons d'habitants de 1914, 1921 i 1924 respectivament. En aquests documents no consta cap carrer, només el nom genèric de «barri de Llefià», que segurament no es corresponia amb la demarcació actual del Districte 5è.

8. Dades extretes parcialment del padró de 1936. Totes aquestes dades s'han de considerar com a aproximades, tant pel fet que no tothom estava censat com perquè s'han extret mirant un per un els diferents carrers, la numeració dels quals podria no coincidir exactament amb els límits actuals del Districte núm. 5.
9. Segons el testimoni de F. Rizo Bover (que més tard seria el primer secretari de l'Associació de Veïns de Sant Antoni de Llefià, i que era fill d'un alcalde de barri) el capellà va ser assassinat i ell mateix va patir per la seva vida pel fet de ser de la Federació de Joves Cristians de Catalunya.
10. Padró d'habitants de 1940. Dades extretes dels diferents carrers que avui configuren aproximadament el Districte núm. 5.
11. Padró d'habitants de 1945. Dades extretes dels diferents carrers que avui configuren aproximadament del Districte núm. 5.
12. Parròquia de Sant Antoni de Llefià: *Notes històriques de la Parròquia de Sant Antoni de Pàdua de Llefià*, Badalona, 1996.
13. *Población, Vivienda, Transportes, Enseñanza, Economía pública local*, Badalona: Excmo. Ayuntamiento de Badalona, 1976, pàg. 61.
14. A les dades del Padró d'habitants de 1981 trobem que un 28,3 % de la població és nascuda a Andalusia, un 8,13 % a les dues Castelles i un 5,5 % a Extremadura.
15. Sobre les motivacions polítiques de les migracions, destaca l'estudi de Puig Valls, Angelina. *De Pedro Martínez a Sabadell: l'emigració, una realitat no exclusivament econòmica, 1920-1975*, Tesi Doctoral, UAB, 1991.
16. Entrevista amb A. Navarro, antic habitant de Llefià que va arribar amb la seva família des d'Andalusia i que posteriorment va ser un important dirigent veïnal i membre del PSUC, feta el 6 de maig de 2006.
17. Per un major estudi sobre la repressió de la immigració durant el franquisme, vegeu Boj, Imma. *La represión de la inmigración en la Barcelona franquista. El pabellón de las Misiones* [Tesina de Màster], Barcelona, 2003.
18. A tall d'exemple, a l'Associació de Veïns de Sant Mori de Llefià, el primer president, P.J. Fernández, estava vinculat al PSUC i la seva secretària, M.R. Bellido, al PTE.
19. Una descripció més detallada de les lluites veïnals es pot trobar a la revista *Alhora*. Àlbum 1995. «La Historia hablada del Barcelonès Nord. Llefià» i a Planas Alsina, Emma i Fernández, Pedro Jesús: *Història d'un barri. Història d'una associació. Sant Mori de Llefià (1974-1987)*.
20. Sens dubte l'exemple més clar d'aquesta voluntat de manipulació va ser el famós vídeo del PP badaloní de la darrera campanya d'eleccions municipals, filmat a Llefià, on es criminalitzava la nova immigració i se l'assenyalava com a font de tots els mals del barri.

“Qué bonita és Badalona...”.

LA TRANSFORMACIÓ URBANA

DEL FRONT LITORAL, 1987-2007¹

FRANCESC PEREMIQUEL LLUCH

INTRODUCCIÓ

La transformació litoral de la ciutat de Badalona és una obra d'envergadura que ha ocupat l'activitat municipal durant més de vint anys. S'hi barregen actuacions de tota mena, des de temes infraestructurals fins a temes d'arquitectura i disseny, passant pels processos administratius i participatius. Com a fragment urbà és paradigmàtic tant de la complexitat de certes operacions urbanes com de la importància i transcendència de determinades decisions. Com a episodi històric, ha marcat i marcarà la vida de la ciutat, dels anhels passats a les realitats per venir. I des del punt de vista de la identitat, haurà canviat alguna cosa: una nova imatge i un paisatge diferent marcaran una fita de cara al futur.

Relatar intencionadament aquest episodi aporta un document que contribueix a la història local, però també és útil per a la disciplina en la mesura que és capaç de mostrar i d'il·lustrar mitjançant un cas, les pràctiques urbanístiques d'un període històric, els seus mètodes i instruments, així com de discutir sobre alguns temes conceptuals i referents culturals.

El treball d'investigació que es presenta és un assaig sobre la transformació del litoral de Badalona, en un moment en què una part de la transformació s'ha finalitzat i una altra, la construcció dels edificis del canal, està a punt de començar, i en el qual, per tant, sembla oportú fer memòria i balanç del procés.

Aquest assaig s'orienta des d'una reflexió personal sobre els projectes residencials desenvolupats en els darrers anys en els processos de transformació urbana i l'avaluació de la utilitat dels mecanismes compositius utilitzats.

Des d'un punt de vista més concret, el cas es tracta com un assaig que permet verificar algunes hipòtesis sobre la capacitat del fragment residencial de generar teixit. S'aborda un escenari particular, el de la recuperació dels fronts litorals en la transformació urbana, però ja no com a objectiu, sinó com a avaluació de processos i resultats.

L'anàlisi, d'altra banda, inclou aspectes instrumentals i metodològics dels projectes, amb independència de la

incidència d'aspectes contextuais més complexos. Per tant, l'assaig es converteix també en instrument pedagògic a partir d'una experiència pròxima en l'espai i en el temps. Cultura, mètode i instruments estan presents en l'anàlisi, que primer descriu per després poder interpretar i valorar.

Fotoplànol de la zona del Gorg, any 1942.

L'urbanisme és una activitat pràctica i sembla interessant construir una reflexió teòrica des d'una experiència concreta, interpretant els efectes que té sobre el projecte de tantes operacions aparentment irrelevants en la seva configuració formal, intentant extreure'n conclusions útils per a pròximes ocasions.

En el procés de reconstrucció urbana de les ciutats europees, hi ha alguns temes recurrents que han estat tant objecte de reflexió disciplinar com de pràctica professional. Entre ells, la relació amb la costa, en les ciutats properes al mar, ha estat un dels temes principals. I, a més, aquesta relació ha tingut un punt d'especial atenció en el paper dels ports i el seu caràcter, ja siguin de renovació o de nova implantació.

Moltes ciutats tenien, enfront de les àrees centrals, àrees portuàries obsoletes, molls en desús o platges inutilitzables per la contaminació, a les quals amb prou feines es podia accedir, àrees industrials que impedièren tant l'accés a la costa com resoldre la necessitat d'adaptar les infraestructures portuàries als nous requeriments del transport marítim. Les ciutats, sovint, vivien d'esquenes al mar, entenent que la costa era més aviat un abocador que no pas un espai lúdic, de contacte amb la natura, disponible tot l'any per a l'oci ciutadà, amb un elevat valor patrimonial i també immobiliari. Dels nombrosos quilòmetres disponibles de costa, només pocs metres eren efectivament útils a la ciutat.

La crisi industrial dels anys setanta i la presa de consciència dels nous valors ambientals, però també socials i econòmics emergents, comporten la necessitat d'abordar aquest problema a moltes ciutats des de la seva particular posició.

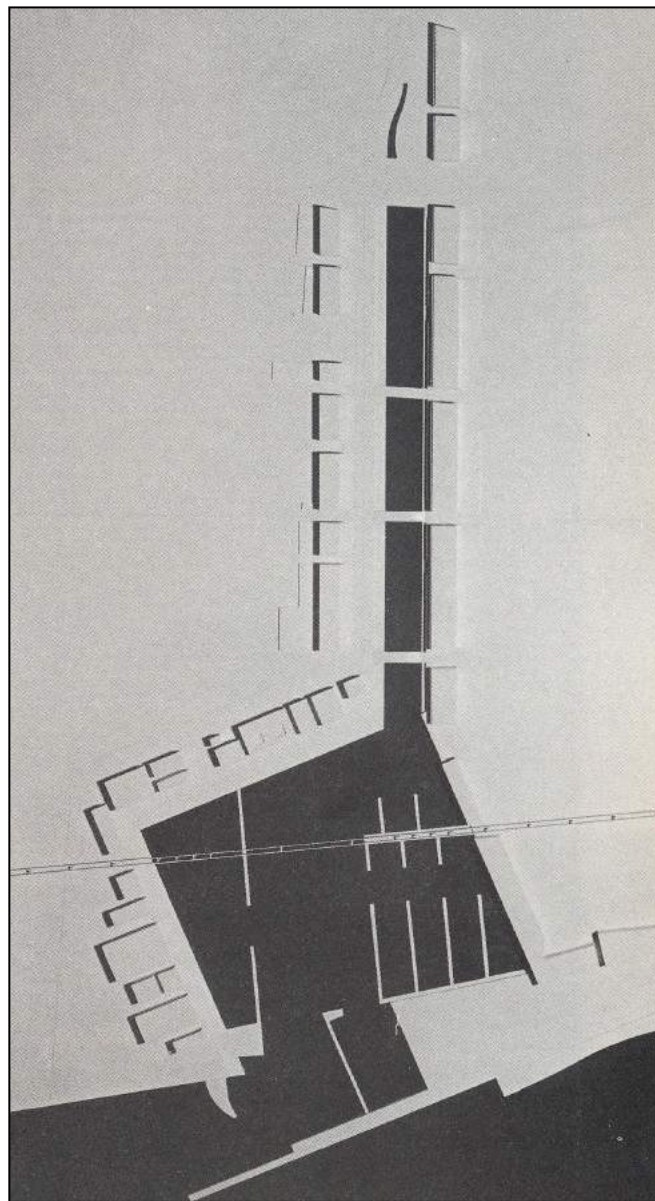
Barcelona i les ciutats del seu entorn no estan exemptes d'aquesta discussió. Dins els seus processos de reconstrucció urbana, la recuperació de la costa jugarà un paper rellevant entre els objectius urbanístics que ocuparan la seva activitat fins als nostres dies.

La qüestió que es planteja és la recuperació de la costa mitjançant la definició dels nous fronts urbans i, associat a això, la reorganització dels teixits urbans limítrofs.

Els temes que s'aborden respondran a qüestions d'escala diverses. En primer lloc, calia eliminar les barreres i sanejar la platja i l'aigua evitant els abocaments contaminants; en segon lloc, traslladant les activitats pròximes molestes; en tercer lloc, millorant les condicions d'accés als espais regenerats; en quart lloc, definint nous usos, residencials i d'altres tipus; i finalment, millorant la imatge urbana, generant-hi noves identitats.

Badalona, ciutat de 225.000 habitants, propera a Barcelona, no estarà exempta d'aquestes preocupacions i des de finals dels anys setanta ha tingut entre les seves prioritats la transformació urbana del front litoral, ocupat per recintes industrials obsolets, cap a un nou espai urbà residencial i de qualitat. Els esforços de tota mena destinats a aquesta operació han estat considerables, però el que segurament és més important i exemplar és l'opció pel desenvolupament d'un projecte amb un enorme interès urbanístic, que sorgeix d'un concurs d'idees de l'any 1987.

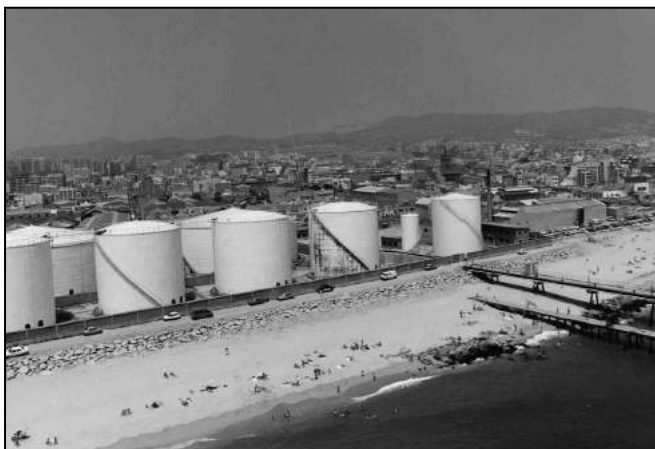
El que es pretén aquí és explicar tot aquest procés des d'una perspectiva disciplinar a partir dels mètodes i els instruments

Maqueta de la proposta de Manuel Solà-Morales en el concurs de 1987.

utilitzats, i els referents culturals, prestant una atenció especial a les qüestions o decisions projectuals que han configurat la forma urbana definitiva.

L'any 1987 l'Ajuntament decideix convocar un concurs restringit amb el fi d'obtenir respostes a un anhel històric de la ciutat: poder gaudir d'un port. Com a resultat d'aquell concurs s'inicia un procés que està a punt de culminar vint anys més tard. Al llarg dels anys i del procés administratiu, el projecte ha anat patint transformacions i adaptacions, però sempre ha mantingut les decisions essencials planejades en la idea original. Quines han estat les idees inicials i quines han estat les decisions complementàries amb les justificacions corresponents, les raons per les quals s'ha arribat a la solució definitiva, és precisament allò que més ens interessa.

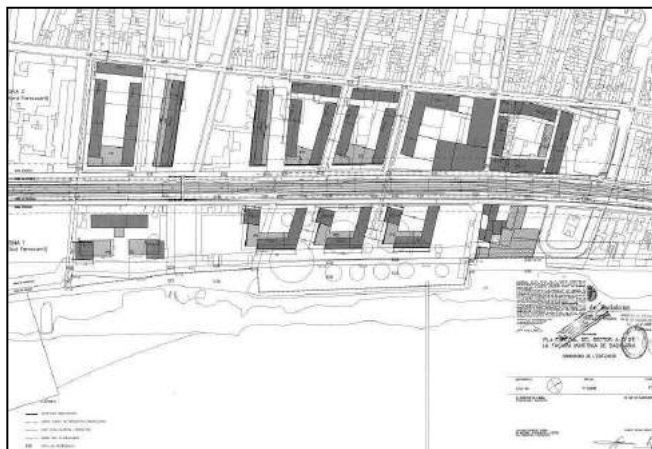

Antics dipòsits de Campsa.

L'exposició té un caràcter cronològic, però no és la successió temporal de fets el que més interessa, sinó les decisions que es prenen en cada moment. Ens atindrem particularment a diferents facetes del projecte. D'una banda, a les decisions estratègiques de localització, mida, etc.; de l'altra, a aspectes de traçat, geometria i dimensions, aspectes compositius i formals.

Metodologia

L'anàlisi parteix de l'evolució de les diferents propostes que configuren la transformació urbana del front litoral de Badalona, prestant atenció tant als aspectes historico-cronològics com a l'evolució dels diferents temes de projecte. Els temes de projecte s'encaixen en una discussió més general sobre les seves potencialitats, el seu significat i la seva

Ordenació del sector de Costa 3, 1999.

tradició. El paper dels eixos en la construcció de la ciutat, la revalorització del litoral i el paper dels ports urbans són tres temes que serveixen com a encaix de la discussió. S'acaba comparant l'organització de les unitats o peces residencials que componen el conjunt i es mostra la imatge urbana resultant després del procés de transformació, prestant atenció a les diverses escales del conjunt, però també a les parts.

La base dels arguments es troba en l'experiència personal després d'haver seguit directament el procés de desenvolupament durant el període, i en les fonts documentals dels expedients administratius. S'ofereix un material que poca gent ha tingut l'oportunitat de manejar en la seva globalitat: bona part del material de treball i còpies de dibuixos originals i personals.

Passeig marítim sud. zona Campsa.

Des del punt de vista disciplinar, la lectura del cas prestarà atenció als instruments tècnics utilitzats, en particular a aquells aspectes que responen a la definició morfològica del projecte. Concretament es prestarà atenció als documents d'ordenació com a expressió de les idees i de la imatge urbana i com a suport, tant de l'activitat urbanitzadora com edificatòria, sense oblidar aquells aspectes que incideixen en l'organització legal del sòl, determinant última dels operadors i les unitats del projecte. L'experiència és una lliçó d'urbanística i com a tal s'intenta contextualitzar amb els referents culturals que li donen suport.

Antecedents contextuals

Un aspecte rellevant en l'estratègia projectual passa per entendre el context en què es produeix. Aquest context té

Noves edificacions al sector de Costa 1 (antiga Bòrax).

dues dimensions: la realitat físicogeogràfica i la conjuntura temporal. El projecte es produeix en un espai i un temps determinats. El temps (moment) determina les condicions, els objectius, els continguts, els referents, etc. i és el que de fet ens permet parlar d'una certa historicitat del fet urbà. L'espai està determinat per les condicions físiques i geogràfiques de la intervenció, aspectes contextuais als quals s'ha donat una enorme importància en les últimes dècades.

En el cas que ens ocupa, la transformació es va produir en un terreny deltaic que oscil·la entre la cota zero i sis sobre el nivell del mar, on històricament hi havia maresmes (d'aquí ve la denominació d'una part d'aquest territori, Gorg). Aquest territori ocupa una franja d'uns 800 m per 3 Km fins al riu Besòs (el terme municipal de Badalona, 2 Km).

És un territori que es colonitza al segle XIX, amb la implantació del ferrocarril a la primera línia de costa, que va provocar la construcció d'instal·lacions i complexos fabrils a primera línia de mar. El mar, a l'època, era un espai adequat per abocar-hi residus altament perillosos i contaminants.

Bona part d'aquestes indústries tenien més de cent anys d'antiguitat. Algunes s'havien implantat a partir del 1848 amb la línia del ferrocarril, la primera de la Península, amb un recorregut per la costa des de Mataró fins a Barcelona. En el sector, hi havia l'anomenada *estació de petita velocitat*, que no era altra cosa que una àrea amb molls de càrrega i descàrrega.

Un pla urbanístic de final del segle XIX, el denominat *Eixample Pons*, determinarà el desenvolupament posterior del sector: una malla sensiblement regular amb illes de diferents mides.

Les properes a la ciutat preexistent preveien un teixit d'habitatges unifamiliars en filera. Els teixits urbans, tant l'industrial com el residencial, es consoliden durant el segle XX excepte a la part més central on, a causa de les servituds militars, constitueixen un espai informe i semibuit.

Als anys trenta, l'anomenat *Pla Fradera* reconeix la possibilitat de construcció d'un port en aquell àmbit, de caràcter mercantil i industrial, i superposa a la trama de l'eixample unes traces diagonals que no s'arriben a consolidar.

El planejament dels anys cinquanta només introdueix unes afectacions viàries que perduraran fins als nostres dies i preveuen l'ampliació de l'avinguda del Marquès de Mont-roig fins al centre de la ciutat (prolongació recta de la Gran Via de Barcelona) i del carrer del Progrés (que té continuïtat al Poblenou de Barcelona a través del pont de Cristòfol de Moura).

El teixit industrial pateix un procés important de reconversió a partir dels anys setanta, mitjançant un procés de fragmentació del sòl per a la construcció de naus industrials entre mitgeres.

El Pla General Metropolità de 1976, com sol passar a la major part del planejament urbanístic, reconeix l'existència d'una zona industrial a primera línia de mar. L'empresa Cros, fabricant de fertilitzants i productes químics, ocupa una bona part de la façana marítima. També hi ha Antenes Tagra, Coles Rayt, Bòrax, Le Boeuf, CACI, Anís del Mono, Cristalleries Sant Miquel, Superpantalón...

En el sector es delimita una part del sòl urbanitzable programat: el Pla Parcial del Gorg.

La crisi econòmica de l'any 1973 posa de relleu la necessitat d'una reconversió industrial profunda, especialment de la indústria contaminant, cap a models més compactes, de més valor afegit i d'una mida menor dels contenidors.

A finals dels anys setanta, la desapareguda Corporació Metropolitana de Barcelona decideix construir l'anomenat *col·lector interceptor* amb la finalitat d'evitar els abocaments a mar. Aquesta operació és d'una transcendència enorme, ja que possibilitarà la regeneració de la platja i la seva apropiació ciutadana en anys posteriors.

Abans d'extingir-se, la Corporació Metropolitana adquireix una porció de sòl important de la part corresponent a l'empresa Cros. Aquesta presa de posició serà fonamental en la transformació urbana del sector.

El Pla de Costes i el Pla Especial de Façana Marítima

En el context del Pla General Metropolità, el Pla de Costes (1983-1986) intenta fer emergir les potencialitats d'una línia de 40 Km de longitud a partir del caràcter que li atorga la continuïtat del paisatge marítim, que el planejament anterior no havia reconegut com a tal. Es tracta de trobar les potencialitats d'aquest espai i d'introduir les modificacions oportunes de planejament per fer-ho possible. De fet, el pla significa una revisió en profunditat del Pla General Metropolità en aquest àmbit.

Els objectius que es marca el pla són: obertura de la comunitat metropolitana al mar, restauració i redefinició dels teixits urbans costaners, i fer possible les actuacions previstes per als Jocs Olímpics de 1992.

En el cas de Badalona, el pla preveu, en allò que fa referència a la zona sud, la remodelació de l'antiga fàbrica Cros i la dels terrenys ocupats pels dipòsits de Campsa, amb transformació a residencial fins al carrer de Ponent; estableix una nova àrea de serveis de platja en l'àmbit comprès entre les avingudes de Martí Pujol i Sant Ignasi de Loiola; enfront de l'estació de RENFE, incorpora un *park and ride*. A l'àrea central, la millora i equipament de la platja i la desaparició dels *xiringuitos*. A la zona nord, la transformació de l'antiga fàbrica de la Unió Vidriera (el Cristall) i la desaparició d'ed-

Fotoplànol 2005.

ificacions des de la carretera fins al mar (entre d'altres, la Corderia Domènech). El Pla de Costes incorpora la previsió d'un port exterior en l'àmbit comprès entre el carrer del General Weyler i l'avinguda de Sant Ignasi de Loiola. El pla també preveu una sèrie de passos per permeabilitzar el ferrocarril. Concretament en la prolongació del carrer de Sant Lluc, on hi havia l'antic pont elevat de la Cros, al carrer d'Antoni Bori i a l'avinguda de Sant Ignasi de Loiola, en l'àmbit que ens ocupa.

El Pla Especial de la Façana Marítima, amb la corresponent Modificació del Pla General Metropolità, recull aquestes iniciatives i les desenvolupa des del punt de vista d'instruments operatius, cosa que significa establir àmbits operatius i mecanismes de gestió, definir estàndards concrets, etc.

En el context de l'any 1987, es convoca un concurs restringit a diversos grups d'arquitectes liderats pels arquitectes Luis Cantallops, que havia dirigit la redacció del Pla de Costes, Manuel de Solà-Morales, Ricard Pie i Josep Puig respectivament.

Les propostes del concurs de 1987²

Amb el lema *La Roca de les Gavines*, Ricard Pie i Rosa Barba presenten una proposta que es desplaça lleugerament cap al sud en relació amb les previsions del planejament, i situa la làmina d'aigua cap a l'interior, de manera que el dic d'abric sobresurti al menys possible de la línia de costa. Manté la línia de ferrocarril en la seva posició i salva la làmina d'aigua amb un pont ferroviari. No fa cap aportació en termes de teixit urbà, sinó que més aviat proposa un complex edificat, destinat a serveis diversos.

Luis Cantallops, amb el lema 92, proposa un port que, sense discutir la posició, es disposa també al més a l'interior possible i emfatitza el punt central, on estableix la connexió amb la resta de la ciutat. Per això introdueix una operació complementària a la del port, que és establir un eix d'accés ampliant el carrer de Maria Auxiliadora, situat al centre de l'àrea residencial de l'eixample Pons. Aquesta operació representa canviar la topologia i l'escala de la trama. Integra el ferrocarril i crea una nova estació que es converteix en l'element articulador entre el que és nou i les preexistències.

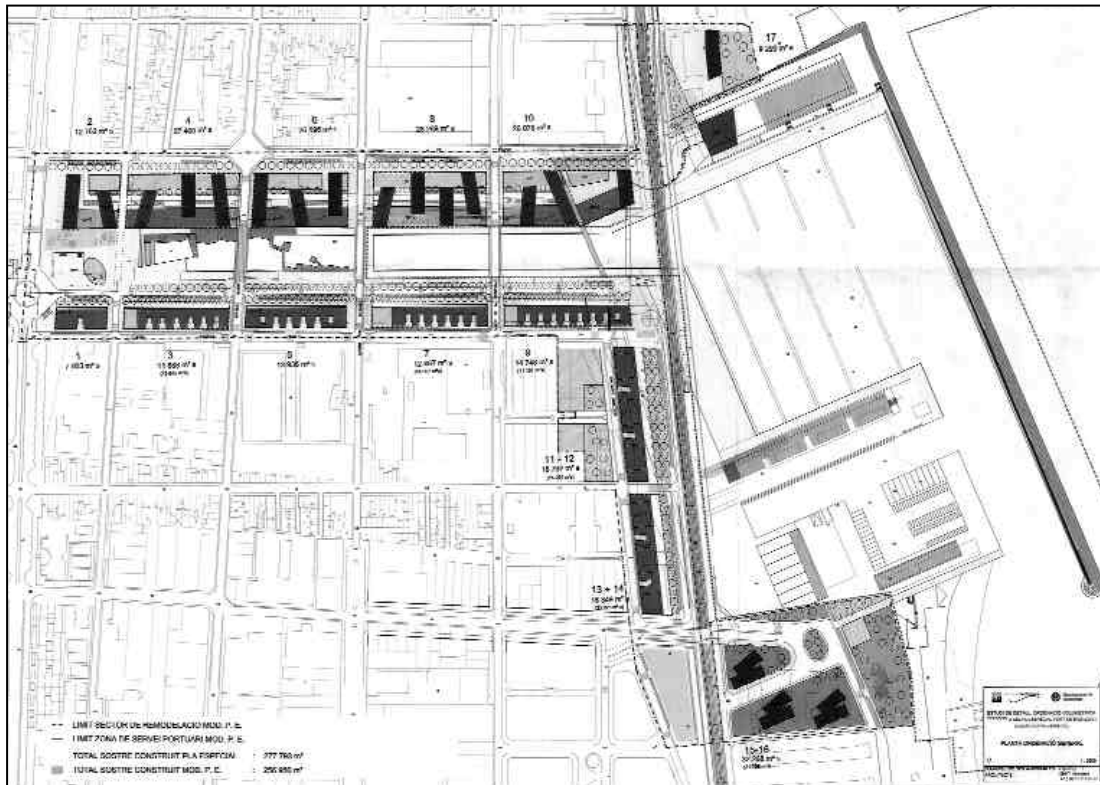
L'estudi Puig-Ponsirenas, amb el lema *Finisterrae*, és el que més s'adapta a les condicions de partida i al planejament urbanístic. Però és el que més discuteix el teixit limítrof i particularment es decanta per consolidar la trama de l'eixample amb una configuració edificada de les illes en bandes que eviten el problema de les cantonades. Reconeix la centralitat del carrer de Maria Auxiliadora i aposta clarament per la desaparició del ferrocarril i convertir-ne la traça en un passeig urbà.

La proposta presentada per Manuel de Solà-Morales, amb el lema *Monturiol*, afronta el problema desplaçant clarament el port cap al sud, desmarcant-se de les posicions preconcebudes de construir un port enfront de la ciutat per proposar un port que construeixi ciutat. Dóna resposta, igual que altres actuacions, al problema de la batimetria, el ferrocarril o l'accessibilitat, però en lloc, potser, de proposar solucions, proposa estratègies: buscar la millor posició, el buit urbà o territori d'oportunitat, producte de la incertesa que es genera en el límit entre dos teixits que ha tingut servituds militars i que el planejament determina com a urbanitzable.

És el punt dèbil, però ben posicionat per poder recolonitzar un territori. Ho fa creant un nou eix, que defineix noves polaritats i que, segons diu l'experiència urbanística, està cridat a ser un element fort, central, polaritzador, generador... El gest s'acompanya d'altres decisions: una, entendre el valor de l'asimetria de la secció; l'altra, entendre que la forma del que és públic requereix una rigidesa formal diferent del que és

privat; que la definició formal a nivell de carrer no necessàriament ha de ser igual a la línia del cel, que ha d'incorporar la tridimensionalitat i, finalment, el valor afegit de l'aigua en relació amb la ciutat, com a element paisatgístic...

Segons el propi autor, el projecte *Monturiol* es descriu de la manera següent:³

Ordenació definitiva de l'edificació de l'arquitecte Solà-Morales.

«El projecte consisteix a donar forma actual a una relació històrica, la relació entre el mar i la ciutat. Lluny de la pretensió paisatgística convencional de la recerca de la contemplació del mar, el port concentra, en la barreja d'activitats, la limitació del recinte, el caràcter geomètric i artificial de la forma, la relació urbana del contacte amb el mar.

L'expansió industrial de fa cent anys va embolcallar els nuclis originals amb extensions de grans indústries a prop de les platges, amb la qual cosa va signar una sentència transitòria de segregació urbana. L'oportunitat de reconvertir terrenys industrials obre el camí per crear una línia de costa ambientalment qualificada.

En lloc de construir un recinte d'aigua en mar obert, interrompent la costa amb un element estrany, volem un lloc on la ciutat i el mar es barregin, on les façanes es reflecteixin en el mar, on les olors de les barques i l'aire marí es respiri des dels carrers...

El port es converteix, així, en centre cívic principal, amb façanes àmplies i arquitectures noves, amb una imatge representativa i espaiosa...

La dàrsena de 600 m de longitud, 40 m d'amplada i 3,5 m de profunditat connecta el port amb el pavelló olímpic, on l'elegància compositiva d'una façana tan llarga, poques vegades observable, serà entesa com la relació entre els barris populosos i el mar.

En el marge dret, les edificacions s'acosten al canal i s'hi aboquen per damunt d'un pòrtic comercial.

La factibilitat del projecte fa necessària la substitució de l'actual línia ferroviària per un transport més lleuger...»

Els concursos, i en particular els urbanístics, serveixen més per plantejar idees que no pas per resoldre problemes. Sovint, no obstant això, les idees també resolen implícitament problemes, alguns coneguts i altres no.

El veredict de concurs reconeix com a millor proposta la de Manuel de Solà-Morales, però també les dificultats que pot representar la seva implementació, ja que implica repensar molts temes importants de la ciutat en general i particularment de tota la zona sud.

La proposta de Solà-Morales provoca la necessitat de repensar, totalment o parcialment, les previsions del planejament urbanístic, igual que passa amb el Pla de Costes en relació amb el Pla General Metropolità, que donaven suport a l'acció urbanística sobre el sector des de qüestions d'estructura fins a instruments de gestió. Caldrà redissenyar un àmbit que inicialment estava situat a la part posterior del port, que ara tindrà passeig marítim i platja; s'haurà d'estendre cap al sud la potencial transformació, ja que es generen noves expectatives de transformació urbana, s'incorporen nous àmbits amb situacions preexistents noves.

En els anys successius s'intentarà adequar el planejament a la nova manera d'entendre aquest àmbit urbà. El port ha deixat de ser el problema i aquest lloc l'ocupa ara la transformació urbana de l'espai que envolta l'eix del canal, espai on es juguen veritablement els temes de rendes urbanes i immobiliaris.

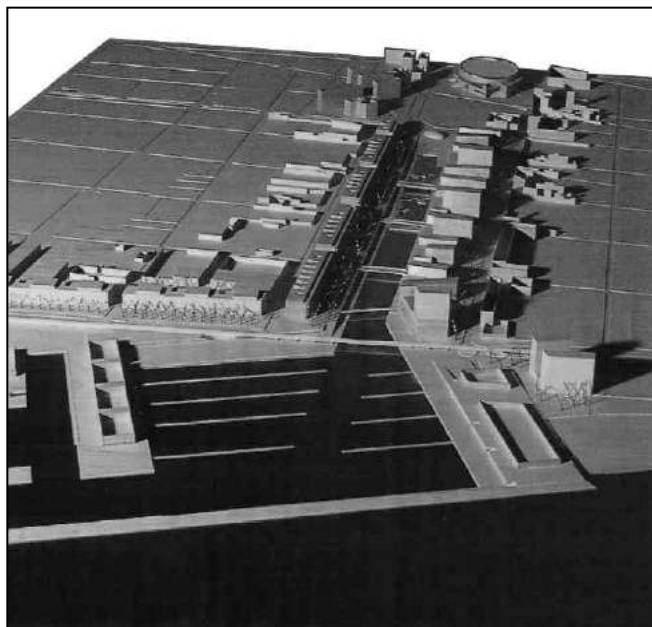
La proposta de 1988

La primera aposta, l'any 1988, és convertir la idea del projecte en una figura de planejament. El treball es desenvolupa de manera conjunta entre l'autor i els serveis tècnics municipals. La primera opció és definir l'àmbit de la intervenció, ajustant la posició de l'eix. El dibuix del concurs situa la part viària de l'eix sobre el carrer d'Antoni Bori, que afecta en part zona industrial consolidada i deixa sense resoldre el sector que correspon al carrer de Ponent. La proposta encaixa l'àmbit entre dos carrers, Ponent i Antoni Bori, i el nou eix, en lloc de quedar desplaçat, tindrà continuïtat amb l'avinguda superior. L'àmbit, per damunt de la traça del ferrocarril, tindrà uns 200 m d'amplada per uns 600 de llargada. Aquest desplaçament, mantenint la dimensió de l'espai lliure de l'eix (80 m), deixa una secció transversal de les illes de possible edificació d'uns 20 m a la part sud i d'uns 60 m a la part nord, més el corresponent espai viari. Les primeres illes encaixen amb un sistema habitual de blocs lineals de doble façana. La part nord, en canvi, té una proporció menys adequada des del punt de vista tipològic i promocional. S'opta per subdividir la illa en dues peces de 60 x 40 m aproximadament (uns 2.400 m² de superfície) i es manté particularment la continuïtat d'un front uniforme vinculat al passeig de vianants del canal.

En la tramitació d'aquest planejament se suprimeix una part del canal amb la justificació que s'ha de complir amb l'estàndard de zones verdes. Aquesta decisió, mancada de lògica urbanística, espacial i fins i tot paisatgística, ja que segurament és més atractiva i singular i aporta més a l'espai públic que una superfície banal de gespa, és imposada per la Direcció General d'Urbanisme com a salvaguarda d'uns estàndards legals.

Aquest procés és administrativament molt ardu, ja que a la lògica urbanística se li superposen tot tipus d'interessos particulars i polítics.

Solà-Morales, en un article sobre el port del llibre *Transformacions urbanes*, l'any 1997, es lamenta de les vicissituds per les quals, incomprensiblement, ha de passar el port en la tramitació administrativa. Malgrat tot, continua parlant del projecte amb una passió enorme, i és de destacar la importància que atorga a l'aigua.

Maqueta de l'ordenació definitiva.

«Un nou port urbà, entès no tan sols com un port esportiu, sinó també com un port de ciutat, que atengui a la forma urbana de la ciutat i a les formes com el creixement i les transformacions que s'hi havien anat produint.

Em va semblar que prendre el port com una operació urbana, és a dir, que tingués en compte el context en el qual s'inseria, tenia molt d'interès.

La distància que separa el port del centre de la ciutat és d'uns 800 m. Aquest sector és homogeni i monòton, desproveït d'elements de referència a una certa escala. La creació d'elements de referència és estratègica per a l'atracció d'activitats i la regeneració del teixit productiu.

La continuïtat dels carrers no trenca els valors de continuïtat de la ciutat existent per la presència d'aquest element d'aigua, que s'insereix en les traces de manera geomètricament fidel.

El nou port interior podia resultar un interval de respiració en la continuïtat del teixit, un eix de perspectiva i un espai central de servei... La presència de l'aigua donaria una qualitat superior i aconseguiria que aquesta avinguda d'aigua es convertís en una plaça urbana...»

L'aigua és un valor intangible afegit a la proposta, que eleva les rendes del sòl potser més que cap altre tipus d'espai. No és el mateix la primera línia de mar que el front d'una zona verda qualsevol. No és el mateix allò que podem trobar a qualsevol lloc que l'exclusivitat d'un espai urbà singular. La pèrdua d'un tram de canal per la discussió peregrina sobre si

el verd és verd o és blau ha estat més perjudicial que beneficiosa. Ens enfrontem al menyspreu de la utilitat real de *l'aigua com a espai públic*.

En les primeres versions, l'edificació era molt esquemàtica. A mesura que es va avançant, la complexitat de la secció va augmentant. El problema de passar de les grans idees als detalls, de fins on arriba la discussió de la ciutat en la construcció dels edificis, converteix aquesta senzilla proposta en un projecte de gran escala.

«Regularitat de la infraestructura pública, llibertat per a l'ordenació privada. Essent un projecte de matriu molt topològica i geomètrica en un principi, començava a introduir la discussió de com combinar la geometria dura i estricta de l'obra pública i de la gran forma urbana amb les geometries secundàries de la promoció immobiliària.»

La implementació dels projectes

Un tema sempre rellevant en les operacions de transformació urbana és el de la gestió urbanística. Aquesta discussió no tan sols és operativa o econòmica, sinó que està vinculada a decisions de projecte i al propi caràcter del projecte en qüestió.

La construcció d'un projecte urbà pot ser plantejat com la suma d'un conjunt de fragments o com una peça única. La possibilitat de subdivisió en parts autònomes i independents o la necessitat d'actuació unitària per a determinats elements es genera en la mateixa concepció de la proposta i en la disposició dels fragments que la componen. La idea bàsica que sustenta la subdivisió és l'autonomia i l'autosuficiència, però sobretot la possibilitat d'obtenir fragments acabats de manera independent.

L'àmbit global de la transformació se subdivideix en tres parts, els denominats *Sector de Costa A-1*, *Sector de Costa A-3* i l'àmbit del propi port-canal. Les dues primeres parts corresponen a fragments lineals paral·lels a la costa subdivisibles internament sense gaires dificultats. Es tracta de posar una peça al costat de l'altra i són intercanviables entre si. El que tenen en comú és un sistema general extern: el passeig marítim.

L'àmbit del port se subdivideix en dues operacions: el port pròpiament dit i el canal. Per la seva pròpia lògica constructiva i funcional, el port és una construcció única. L'eix del canal, en canvi, té una continuïtat que fa impensable l'execució fragmentària.

La diversitat de situacions i el nombre de propietats involucrades recomana utilitzar mecanismes de gestió eficients i adequats: en uns casos és bàsica la unificació de propietat, en els altres, no. La unificació de propietat (o de gestió) deriva del fet que l'eix no es pot construir fragmentàriament llevat que es pugui controlar el temps d'execució i la seqüència d'accions.

A més, depèn també de l'equilibri econòmic entre indústries en funcionament, teixits residencials de gra petit... de les lògiques temporals de cadascun dels operadors.

Com és sabut, qualsevol operació de transformació urbana genera unes plusvàlues importants que es materialitzen en períodes concrets del procés. En el cas del port, aquest moment es produeix quan el sistema de gestió d'expropiació passa a cooperació. La cooperació manté la titularitat privada dels drets, però és l'administració la que controla els temps generals de l'actuació. En el moment en què, a més,

es materialitza la reparcel·lació (assignació concreta de drets) es produeix un canvi de nom dels propietaris de sòl important amb l'aparició en escena de les grans empreses immobiliàries i constructors.

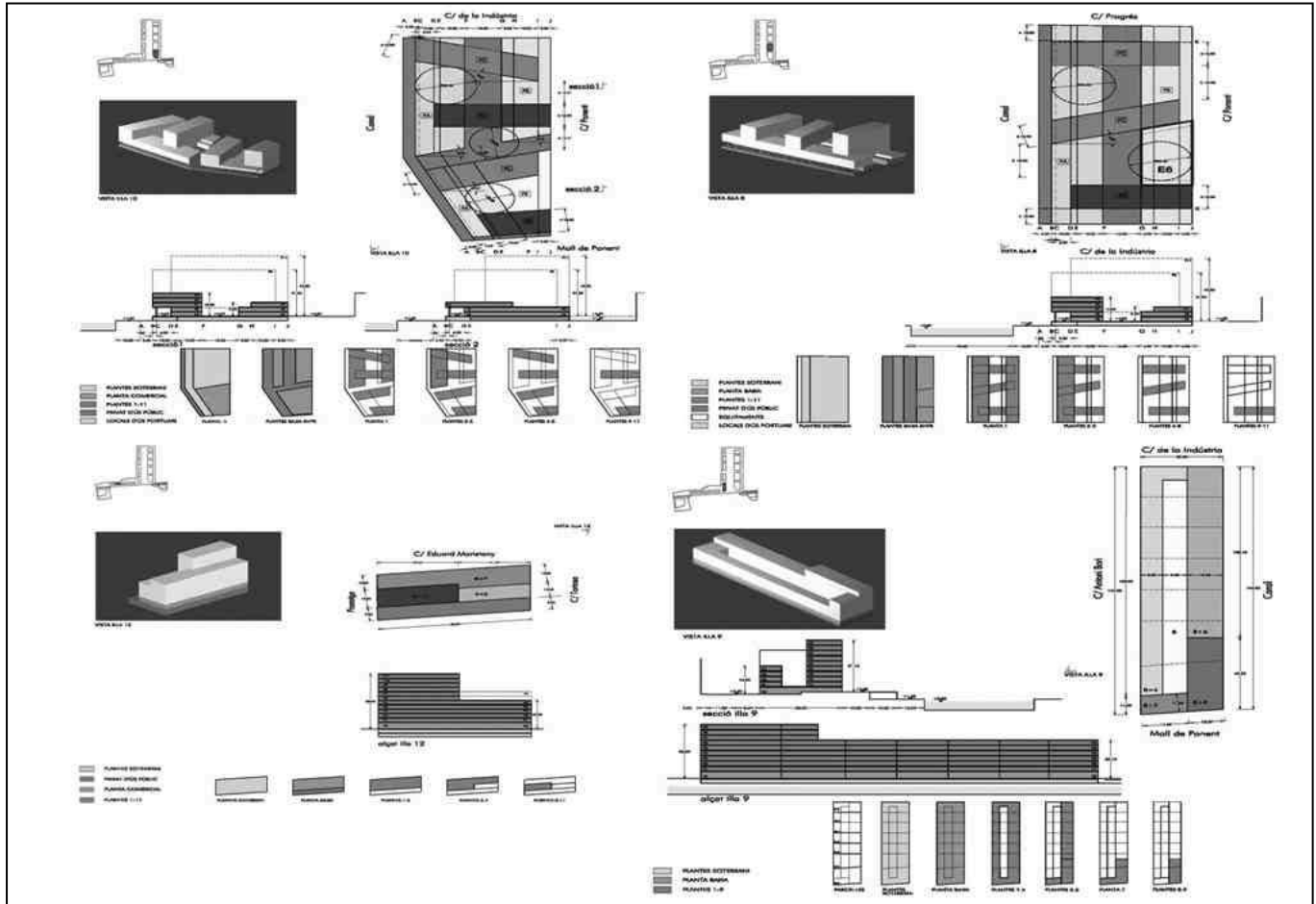
El projecte del port és impulsat inicialment pels serveis tècnics municipals, posteriorment es crea la denominada *gerència del port* que no és altra cosa que un ens autònom municipal amb finalitats administratives, però sense contingut econòmic.

Vista de l'eix urbà del canal / parc del Gorg.

Aquesta gerència és ocupada per l'arquitecte X. Subias durant uns quants anys. El seu objectiu administratiu era aconseguir l'aprovació administrativa del port, i el seu objec-

tiu polític era privatitzar l'operació fent-la rendible econòmicament en el sentit immobiliari estricte. S'assoleixen tots dos objectius, el segon dels quals és el més important, ja que la

Ordenances d'edificació de les illes.

privatització de tota l'operació immobiliària de la part residencial permet el canvi de mans del sòl amb la irrupció en l'àmbit de les grans immobiliàries. La conseqüència més important és que això implicarà la revisió de l'ordenació des d'una interpretació descontextualitzada culturalment.

Els referents de X. Subias eren la Casa Bloc de Sert i els postulats del Moviment Modern. No obstant això, en la seva proposta trenca amb els criteris d'urbanitat que havien inspirat la proposta inicial per obrir els espais lliures d'illa al canal, trencant la continuïtat de l'eix. La seva actitud no és gens estranya, ja que moltes de les propostes dels immobiliaris han pensat que es tractava no de construir ciutat, sinó d'optimitzar els apartaments a primera línia.⁴

Finalment, la gerència es converteix en l'empresa pública Marina Badalona l'any 1999, amb la finalitat de gestionar la construcció, la reparcel·lació, les indemnitzacions i el real·lotjament dels habitants del sector, la comercialització dels amarratges i altres drets i productes immobiliaris que es generen. La creació de l'empresa representa un impuls definitiu per a la construcció del projecte de port. Per fer-ho és necessari reconsiderar la gestió global de l'operació, que passarà a ser de cooperació, és a dir, l'empresa impulsarà tots els treballs.

És fonamental la disponibilitat de terrenys per part del Consell Comarcal, que s'integra com a operador fonamental en la gestió de l'empresa pública Marina Badalona. Aquests terrenys provenen de l'operació de compra feta a l'empresa Cros l'any 1987 per part de la desapareguda Corporació Metropolitana de Barcelona.⁵

Els dos sectors adjacents, Sector Costa A-1 i A-3 són d'estricta gestió privada. No obstant això, el planejament urbanístic i el projecte d'urbanització estan dirigits des de l'administració i contribuiran econòmicament a sufragar part dels costos del port en concepte d'infraestructures generals.

Sector Costa A-1

L'anomenat *Sector Costa A-1* (també anomenat Bòrax) correspon a la part meridional de la costa i afronta amb el terme de Sant Adrià de Besòs. La previsió inicial del planejament era la reconversió industrial a naus més petites. A la vista del port, la promoció privada va plantejar la possibilitat de requalificació del sector a residencial.

El fragment es compon de tres illes amb un doble bloc cadascuna, disposats ortogonalment respecte al mar. La vialitat en forma de pinta penja del carrer d'Eduard Maristany (paral·lel al ferrocarril). Les illes es tanquen amb equipaments d'alçada baixa al costat del carrer i es disposen espais lliures entre blocs a la zona de la platja. Entre les illes allargades es col·loquen unes zones verdes i equipaments lineals de menor alçada, de manera que milloren les vistes dels edificis en relació al mar: tots els habitatges disposaran de vistes creuades. La posició dels edificis en relació a l'illa és d'esquena contra esquena, i les esquenes guarden una distància menor que les façanes principals.⁶ El conjunt té una gran unitat derivada de la utilització de la repetició simple d'un patró. El patró és una illa de 120 x 50 m amb dos blocs lineals disposats sobre el cantó més gran. La separació entre blocs és de 20 m. L'enorme longitud dels blocs crea la necessitat de partir-los i sovint hi ha problemes d'adequació de les rasants. Entre illes edificades la separació és de 60 m.

El projecte manté el traçat viari de les antigues illes industrials. La geometria del passeig marítim en el sector deriva de la delimitació de zona maritimoterrestre i les servituds corresponents.

Sector Costa A-3

El Sector de Costa A-3 (també anomenat CAMPSA per la preexistència del pantalà que alimentava els dipòsits de combustible existents a la zona) correspon a l'àrea delimitada pel carrer de la Indústria i el mar, l'avinguda de Sant Ignasi de Loiola i el carrer de Ponent. És travessada per la línia del ferrocarril i hi ha algunes peces d'un cert valor patrimonial (fàbrica de l'Anís del Mono, l'institut de la Llauna i la fàbrica anomenada CACI).

La part posterior d'aquest sector correspon a la zona residencial del barri de Progrés. El barri de Progrés és una trama d'eixample del segle XIX per a una topologia d'habitatge unifamiliar adossat de carrers relativament estrets. Les illes tenen un dimensionat de 60 x 90 m amb la dimensió major ortogonal a mar. Tot i la seva relativa regularitat, no és de geometria estricta.

El sector s'organitza a partir de la prolongació dels carrers fins a la costa, amb la geometria que en resulti. S'integren com a equipaments els elements significatius del patrimoni. I s'hi introdueix un espai urbà singular, la plaça del Mar,⁷ de 100 x 200 m, que obre la ciutat al mar des del carrer de la Indústria. La previsió d'aquest espai es manté des dels anys vuitanta amb diferents variacions estilístiques en la seva configuració.

Una altra plaça s'obre al mar a l'alçada de l'avinguda de Sant Ignasi de Loiola, aquesta de dimensió menor...

A partir de l'estructura general, el projecte s'organitza per fragments, relacionats però autònoms, cadascun amb una lògica interna pròpia.

A la façana marítima, tres illes complexes repeteixen la mateixa solució: un bloc en L de més alçada es contraposa a un altre de menor alçada, i entre tots dos tanquen una U que en un dels extrems disposa d'una petita torre. Blocs i torres estan relligats entre si. El front al passeig marítim és continu i en planta baixa està porticat. Les illes obren l'interior al nord. Cada illa té una dimensió de 60 x 50 m. Al voltant de l'antiga fàbrica de la CACI es disposen dues torres en relació de simetria amb l'edifici preexistent.

A les illes de segona línia, els blocs es disposen alineats segons els carrers, i l'illa s'obre a mar en alçada, però manté un cos en planta baixa que tanca l'illa. Aquestes illes tenen una dimensió més gran, de 60 x 90 m.

La plaça queda delimitada per dos blocs lineals i dues torres disposades de manera, cadascuna, que segueix la lògica de l'illa a què pertany.

Illes semiobertes: el bloc alineat, la planta baixa contínua, que construeix el carrer i distingeix clarament l'interior de l'exterior. L'ordenació no reconeix com a possible la transformació del ferrocarril i per tant, li dona l'esquena.

El port

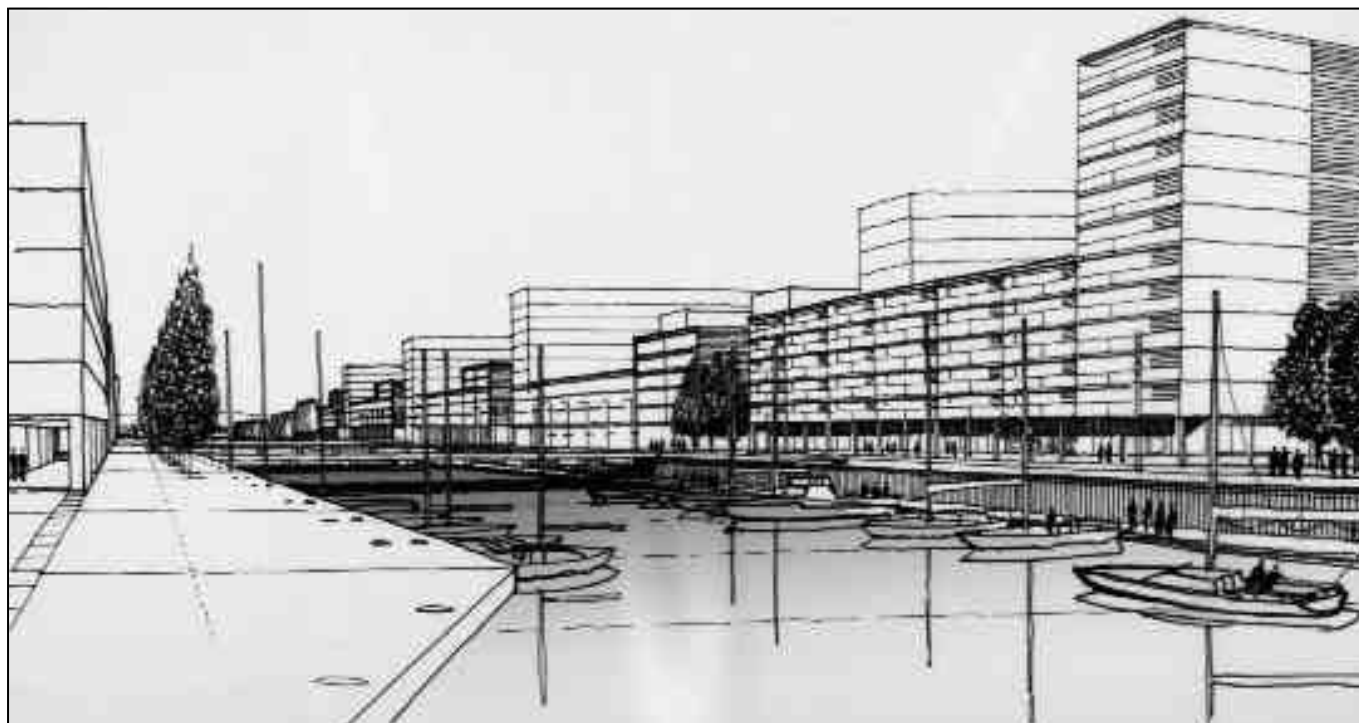
El projecte del port com a infraestructura no presenta singularitats rellevants, excepte el fet que en la seva major part es genera per dragatge de terres. La làmina d'aigua manté la

geometria de les propostes inicials i hi introdueix una dàrsena pesquera. Els usos interiors del port inclouen la construcció d'espai d'oci, bars i restaurants. En els darrers temps s'hi ha incorporat un hotel com un element capaç de vitalitzar l'espai. Els usos es recullen en un pla especial redactat amb aquesta finalitat i la d'ordenar físicament l'espai interior.

L'ocupació de terrenys industrials ha comportat la necessitat de descontaminar un important volum de terres, amb un cost

elevat, cosa que representa una nova pràctica en els processos de transformació urbana.

El tema del ferrocarril mereix una atenció especial. Implícitament sempre ha estat present la voluntat, igual que a Barcelona, de fer desaparèixer la línia de la costa, tant pel seu efecte de barrera com per la limitació de servei que representa aquesta posició. Al llarg dels anys s'han desenvolupat diverses alternatives per l'interior, cosa que representaria

Una imatge de l'eix del canal/ parc del Gorg.

alliberar l'espai per a usos més adequats. No obstant això, com proposa el projecte del concurs, sembla evident i convenient mantenir-ne la traça amb destí a un transport públic més lleuger i permeable. Amb aquesta visió, sembla clar que salvar la làmina d'aigua es converteix en un tema important del projecte. La proposta consisteix en la construcció d'un pont que permeti inicialment que passi el ferrocarril i que posteriorment es pugui reconvertir en un pont d'ús habitual. En tot cas, aquest tema implica, en el moment actual, la construcció de passos inferiors i superiors que ajudin a superar la barrera.

L'eix del canal

En un article titulat «Los ejes en el proyecto de la ciudad», de la revista *Geometría*, Rosa Barba destaca les qualitats de la geometria lineal dels eixos urbans en el projecte de la ciutat i els destaca com a «líneas que resuelven la geometría de la ciudad, canales que conducen los flujos, que definen grandes perspectivas y potencian la imagen para conferir identidad».

Per eixos, diu, «entendemos calles que son como troncos, rectas y focales, enfáticas en sus contenidos, reforzados a veces por sus fachadas continuas o elegantemente bordeadas por arcos, bien trazadas, que resuelven con una rasante, sin pliegues y de lujo, el nuevo centro de la ciudad. Nuevos espacios, proyectos de crecimiento o reforma, que visten de nuevo lo viejo y le dan sentido de centralidad. Fuerza de intervención, imagen de abstracción, dominio de la geometría irregular, poder de las ideas...»

Els eixos, continua, «nos permiten escoger de todas las líneas del plano, aquellas que tienen algo esencial, dar forma a la estructura urbana (permiten colonizar, fundar y refundar la ciu-

dad). Unen hitos e introducen jerarquías. El mundo de las sendas es un espacio jerarquizado, que se impone al lugar interpretando el sitio y cada vez más tenso se imponen al soporte de usos intensos, definitivos y artificiales. Necesitamos un espacio para algo más que para movernos y un sitio para acumular imágenes de lo que llamamos lugar central. Hoy es difícil hablar de lugar, porque en la periferia casi todos son iguales o muy parecidos. El valor añadido en la generación de un 'lugar urbano' es hoy en día casi imposible».

Elements simples en la forma, ens diu, «pueden ser utilizados para materializar recorridos y establecer visuales dominando perspectivas, definir secuencia o establecer distancia. El eje indica relación y la relación es dominio, comprensión e identidad. Unión entre elementos focales».

Els eixos com a elements de configuració de la forma urbana tenen una llarga tradició en la història urbana. La seva utilització en la creació d'espais significatius i centrals no és nova i, per tant, podríem parlar d'una certa tradició en la utilització d'aquest tipus d'espais. Entre ells, no obstant això, seria interessant contraposar els de la ciutat tradicional, de concepció simètrica i amb poca atenció a la secció, i els més moderns, on s'atorga un paper fonamental, i potser tan important, als extrems i la rasant com a la secció.

El cas de Badalona, en aquest sentit, no és diferent. La decisió de situar-lo al final de l'eixample residencial el converteix en límit i element de final d'un teixit i transició cap al teixit industrial, que probablement es transformarà en un futur. Estructuralment divideix l'eixample pel centre deixant una superfície equivalent a ambdós costats. L'eixample Pons té

aproximadament una dimensió d'uns 2 Km en sentit paral·lel al mar per uns 600 m en sentit transversal, i l'eix del canal se situa a 1 Km del centre de la ciutat.

La seva longitud, 600 m (1.200, anar i tornar), el converteix en un passeig natural entre un port i el pavelló esportiu i centre de nombrosos esdeveniments de la ciutat. A més, anar i venir s'ha de fer per un espai urbà de característiques similars: no és el mateix caminar per un porxo que a cel obert, per una rasant elevada que al costat de l'aigua...

El sector residencial del canal

Més enllà dels problemes d'estructura i composició, el projecte residencial, per ser factible, també ha d'establir paràmetres d'ordenació.⁸ Es converteix, doncs, en fonamental, la discussió sobre què és rígid i què és variable en un procés de construcció sotmès a l'acte administratiu de l'atorgament de llicències a operadors diversos que volen desenvolupar el seu producte específic.

Al llarg dels anys, aquesta discussió ha girat sempre sobre la base de dues idees: què defineix, caracteritza i delimita l'espai urbà i què és allò que pot respondre a les necessitats particulars dels promotors.

Des d'un principi sembla obvi que la secció és l'element que ha d'establir aquest ordre. Una secció que és rígida en la seva relació amb l'espai públic i guanya flexibilitat a mesura que se n'allunya.

Un referent clar d'aquesta concepció moderna de l'eix és el projecte de van Eesteren per a l'Unter Der Linden a Berlín, on la concepció de la secció és la part més substantiva del

projecte, que distingeix clarament l'espai lineal i continu del sòl de la disposició de volums en segona línia. Alguns projectes més recents i propers també afronten aquest tema, l'eix Macià de Sabadell o el carrer de Tarragona a Barcelona. La major complexitat de la secció, atenent a la realitat on s'insereix i la necessitat de resoldre límits o transicions, són la clau per entendre la seva concepció.

Les illes s'organitzen en l'última proposta segons dues barres alineades amb els carrers, de poca alçada, que configuren l'espai urbà del vianant, i una sèrie de barres transversals superposades de geometria, alçada i separacions variables, que resolen els habitatges en alçada i que permeten gaudir al major nombre d'habitatges possible de les vistes al mar i de vistes llunyanes. La variabilitat verificada per les propostes de diferents arquitectes permet entendre que és possible mantenir un ordre comú dins de la diversitat de cada proposta.

Anàlisi comparada de les peces residencials

Els estàndards urbanístics de tots els fragments són sensiblement uniformes: 1,2 m²/m², 58% d'espai de domini públic i corresponen a un estàndard universal dels sectors de reforma interior del territori metropolità de Barcelona.⁹

Tots tres sectors s'organitzen en conjunts edificats on la illa és la unitat de mesura de la promoció i on l'alineació viària juga un paper fonamental a nivell de carrer, de manera que es distingeixen clarament els dominis, públic i privat, i es diferencien interior d'exterior.

El Sector de Costa A-1 adequa la geometria a les traces preexistents i aporta un element urbà nou i singular per

mesura i posició: la gran plaça enfront del mar. Igualment integra els edificis amb valor patrimonial a sistema d'equipaments. El model podria reconèixer una organització en espina.

El Sector de Costa A-3 repeteix un model de bloc i buit. És probablement el més indiferenciat, el que menys reconeix les singularitats i, per tant, poc aporta al conjunt urbà. El passeig marítim és la seva part més significativa.

La nova arquitectura.

Tots dos, en espina o pinta, el que fan és posar una cosa al costat de l'altra, i per tant és indistint que n'hi hagi una més o menys.

El canal, en canvi, posa una peça darrere de l'altra. La continuïtat es converteix en tema fonamental per a la concepció de l'espai. Per això s'entén que determinats fragments de la secció o certes alineacions han de ser rígides, ja que són les que garanteixen aquesta continuïtat.

L'espai interior en planta baixa es planteja com un buit continu malgrat que es tracti d'un espai interior i, a diferència dels altres sectors, no té caràcter domèstic i els seus usos es pensen més comercials.

Les mides de les illes són sensiblement similars, 60 x 90 m / 50 x 60 m / 120 x 60 m. Les variacions depenen més del ventall de carrers que de cap altra raó. Les mides dels edificis són en tots els casos pràcticament constants pel que fa a profunditat. De fet, es tracta sempre del bloc lineal que té al voltant de 15 m de profunditat per a habitatges passants, dos per replà, i d'un programa uniforme de tres habitacions. L'alçada dels edificis pot ser variable.

Apunts per a unes conclusions

L'estèril reflexió urbanística basada en coeficients abstractes i esquemes indefinits es va substituir fa anys per una major preocupació pel planejament físic de la ciutat i un gust per l'ordenació formal dels processos de creixement. Els ambigus discursos abstractes, programàtics, sense forma, són substituïts per una visió arquitectònica intencionada, producte de la intervenció humana, en la qual es reconeixen les empremtes culturals que la constitueixen.

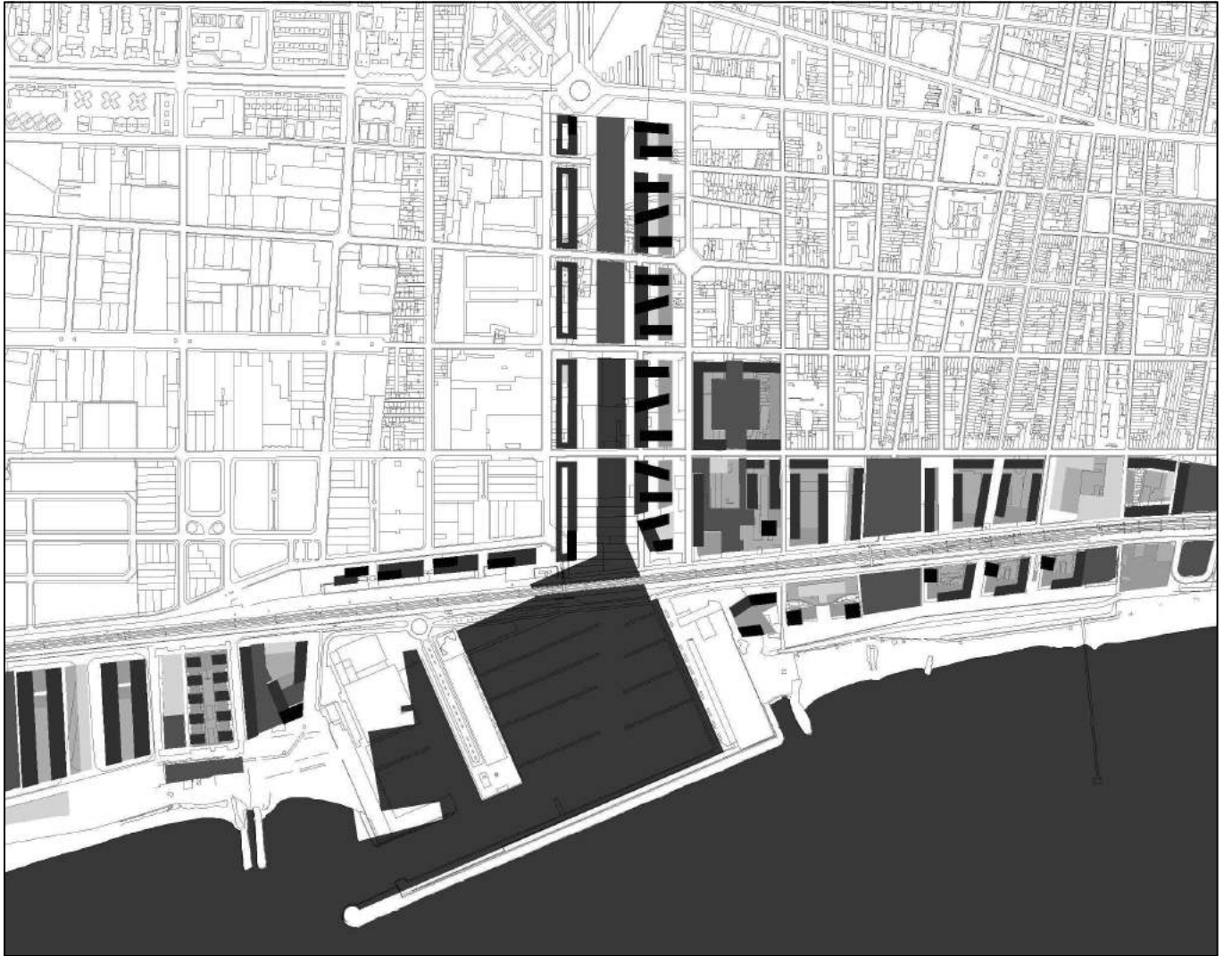
L'experiència que es mostra és la posada en pràctica de reflexions teòriques a diferents nivells, des dels aspectes més estratègics i estructurals als més físics i conjunturals, reconeixent el lloc, el temps i les circumstàncies, els instruments o els referents culturals. Es tracta d'una experiència d'urbanisme que es pretén urbà, és a dir, que té la voluntat de generar urbanitat encarnant els valors de la bona forma urbana: vitalitat, encaix, sentit, accessibilitat, control, eficiència i equitat.

Valors que estan presents en les propostes, però també en els processos, que reinterpreten les traces històriques i les referències culturals i les integren amb una visió de modernització i d'innovació, que tenen capacitat de posar en valor allò que és públic i respectar allò que és privat.

Construir ciutat des del fragment, articular les parts de manera inductiva, obtenir una síntesi positiva, sembla l'actitud que es desprèn de la suma de les propostes i és el denominador comú de totes les parts del procés.

L'escala intermèdia, aquella que, partint d'una essencial qualitat espacial i un compromís amb l'arquitectura, és capaç d'incorporar certa transversalitat en la concepció dels espais i una visió estratègica tant en la secció d'elements com en la relació dialèctica entre preexistència i innovació, que constitueix el nucli de la transformació urbana, és la que ha preocupat en el conjunt d'intervencions.

La tradicional aproximació a la construcció de la ciutat des dels seus elements (carrers, parcel·les i edificis) es modifica per lògiques diferents: la dels espais lliures i edificats i les

La forma del teixit resultant.

relacions establertes entre ells, que generen una nova «forma de creixement», en la qual la relació entre operadors públics i privats, l'escala de les intervencions, etc. varia substancialment de les concepcions anteriors. L'edificació se sotmet a la construcció de l'espai públic i no és autònoma respecte a ell, alhora que disposa d'uns marges de llibertat suficients per a l'optimització immobiliària. No seran recintes autònoms però sí que podran ser resolts de manera diversa.

La imposició, en tot cas, d'elements d'escala de ciutat articularà la part amb el tot. Aquesta imposició està present, més que en qualsevol altre lloc, en l'espai públic i en l'obra pública. Sembla rellevant destacar la importància de l'obra pública en la construcció de la ciutat i no tan sols com a infraestructura, sinó en el sentit ampli de construcció del que és públic, i res més públic que l'espai públic.

El temps no és un factor nou en la construcció de la ciutat i, encara que el període és breu, és suficient per demostrar la seva importància en la successió de les idees, en el ritme dels processos. L'expressió temporal es posa de manifest en la concepció formal i en el llenguatge, però també en la maduració de les idees i la seva sedimentació en la societat. La polèmica que sovint provoca la innovació, es dissol amb la seva implementació.

Notes

1. El text correspon a l'assaig presentat per l'autor a les proves d'Habilitació Nacional com a Professor Titular d'Universitat. El títol s'associa a la cançó trista de Joan Manuel Serrat, del mateix títol, que explica la imatge d'una ciutat perifèrica industrial dels anys seixanta, ara objecte de transformació.

2. Els serveis tècnics s'encarreguen d'analitzar i homogeneïtzar la interpretació dels projectes per als membres del jurat, que estarà format per A. Solans Huguet, J.M. Sabater Chéiz, Josep Maria Martínez Tomàs, Màrius Díaz, Eduard Tortajada... entre d'altres.

3. La descripció del projecte, que també s'ha traduït al català, prové de la memòria presentada a concurs i d'un article del mateix autor a la revista *Geometria*.

4. Arquitectes coneguts, nacionals i internacionals, s'han posat reiteradament a favor d'aquestes actituds. És precisament una de les polèmiques contemporànies, la de l'ètica dels arquitectes sobre la ciutat, la que ha estat més present en la premsa, i especialment la seva posada al servei d'interessos corporatius.

5. Aquesta operació d'adquisició es fa dies abans que quedi dissolta per la Generalitat de Catalunya, i el seu patrimoni repartit entre administracions i noves entitats metropolitanes.

6. La disposició de blocs en paral·lel, perpendiculars a la infraestructura, és una pràctica comuna de la urbanística moderna. La distància entre blocs des del CIAM de 1931 és un discussió habitual, com també ho es la discussió de si es

disposen amb la mateixa orientació i equidistants o bé en orientacions contràries i la distància entre blocs és diferent de l'interior o l'exterior.

7. Lisboa, entre altres moltes ciutats, disposa d'una plaça oberta al riu, un espai enormement atractiu per la seva posició, vinculada a la làmina d'aigua.

8. El concurs de la Marbella o la pròpia l'obertura de la Diagonal a Barcelona, entre molts altres exemples, plantegen aquest tipus de qüestions. El problema fonamental, un cop assumit que els projectes unitaris no tenen raó de ser, és com establir alhora un ordre comú i un cert grau de flexibilitat.

9. Una de les discussions més boniques que ens hem plantejat ha estat observar la variació de propostes que es genera amb uns mateixos estàndards urbanístics i veure, a través d'això, les enormes possibilitats que se'n desprenen.

Bibliografia

Badalona amb el 2000 a l'horitzó. Badalona: Ajuntament de Badalona, 1991.

Badalona. La història d'un canvi. Badalona: Ajuntament de Badalona, 1995.

Martínez Tomàs, J.M. «Port i ciutat: un mateix projecte per a Badalona». *Carrer dels Arbres*, núm. 5. Museu de Badalona, 1987.

Martínez Tomàs, J.M.; Mendoza, M.; Peremiquel, F. *Badalona: projecte de la ciutat, 1987*. Departaments de

Planejament i Gestió Urbanística. Àrea d'Urbanisme. Ajuntament de Badalona, 1987 (inèdit).

Massot Beltran, J.M. «L'arquitectura de la ciutat». *Carrer dels Arbres*, núm. 7. Museu de Badalona, 1996.

Memòria 1979-1982. Recull de les actuacions més importants del Servei de Planejament i Gestió Urbanística. Servei de Planejament i Gestió Urbanística. Ajuntament de Badalona, 1982 (inèdit).

Memòria de l'Àrea d'Urbanisme, 1983-1986. Àrea d'Urbanisme. Ajuntament de Badalona, 1987 (inèdit).

Peremiquel Lluç, F. «Badalona: transformacions en una ciutat consolidada». *Papers*, núm. 13, 1994.

Peremiquel Lluç, F. «100 anys d'urbanisme a Badalona. Centenari del Pla Pons». *Identitat*, núm. 23. Badalona, 1996.

Peremiquel Lluç, F. «1976-1996, 20 anys d'urbanisme a Badalona». *Carrer dels Arbres*, núm. 7. Museu de Badalona, 1996.

Projectar la ciutat metropolitana. Obres i projectes: 1981-1986. Barcelona: Corporació Metropolitana de Barcelona, 1987.

Sabater Chéliz, J.M. «Badalona, ja ets olímpica!». *Carrer dels Arbres*, núm. 3, Museu de Badalona, 1987.

Sabater Chéliz, J.M. «Badalona olímpica. Impacto de los JJ.OO. en una ciudad de la corona barcelonesa». *Ciudad y Territorio*, núm. 93, 1992.

Sabater Chéliz, J.M. «El pla que mai no va existir: el Pla Fradera». *Carrer dels Arbres*, núm. 7. Museu de Badalona, 1996.

Sabater Chéliz, J.M. «Els cent anys del Pla Pons». *Carrer dels Arbres*, núm. 6. Museu de Badalona, 1996.

Sabater, J.M.; Massot, J.M.; Soldevila, A. «No es nota res». *Quaderns*, núm. 149, 1981.

Solà-Morales, M. «Badalona. Nuevo puerto urbano». *Geometría*, núm. 14, 1992.

Solà-Morales, M. «Un projecte per Badalona», dins el llibre *Transformacions urbanes*. Barcelona: COAC, 1997.

Villarroya i Font, J.; Górriz Marcos, P. *Badalona*. Badalona: Ajuntament de Badalona, 1992.

